BORIS CYRULNIK

Şahane Bir Mutsuzluk

Çeviri: Hasan Can Utku

MONOGRAFİ

Şahane Bir Mutsuzluk

Şahane Bir Mutsuzluk
Boris CYRULNIK
Mart 2023
978-605-70963-5-7
Monografi® | 006
Psikoloji | 001

ÖZGÜN İSMİ
Un merveilleux malheur
©Éditions Odile Jacob, 1999
ÇEVİRİ
Hasan Can UTKU

EDİTÖR
Begüm BERKMAN

YAYINEVİ EDİTÖRÜ
Esra KÖKKILIÇ

SON OKUMA
Merve AKINCI ALMAZ

SAYFA TASARIMI
İlhan DÜZ

MATBAA
Melisa Matbaacılık
Sertifika No: 45099
Maltepe Mah.
Davutpaşa Çiftehavuzlar Yolu Sok.
Acar Sanayi Sitesi No: 16
Zeytinburnu 34010 İstanbul

Monografi Yayınları
Sertifika no: 43841
Aziz Mahmut Hüdayi Mah.
Hakimiyeti Milliye Cad. No: 58/64
Üsküdar 34672 İstanbul
Tel: 0.216 334 52 55
bilgi@monografiyayinlari.com
www.monografiyayinlari.com
www.twitter.com/monografiyay
www.instagram.com/monografiyayinlari

Eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek kaydıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, dağıtılamaz.

Boris CYRULNIK

Şahane Bir Mutsuzluk

Çeviri: Hasan Can UTKU

MONOGRAFİ

BORIS CYRULNIK

Fransız nörolog, psikiyatrist, psikanalist, davranış bilimci. Rus-Ukraynalı baba ve Polonyalı annesinin Fransa'ya göçünden kısa bir süre sonra, 26 Temmuz 1937'de Bordeaux'da doğdu. Ailesi, 1942'de Auschwitz'e yollanmadan önce onu Nazilerden korumak amacıyla yatılı bir okula yerleştirdi, ardından bir süre de aynı okuldan bir öğretmenin yanında kaldı. 1944'te bir baskından kaçıp ismini değiştirerek savaşın sonuna dek Fransız Direnişçiler'in arasında saklandı. Ailesi tehcirden sağ çıkamadığı için teyzesi Dora tarafından büyütüldü. Daha sonra kendisini psikiyatrist olmaya bu travmatik deneyimin ittiğini belirtir.

Yüksek lisans eğitimini Paris'te Tıp Fakültesi'nde tamamlayarak psikiyatri alanında uzmanlaştı, ardından davranış bilimlerine yöneldi. Özel bir psikiyatrik kurum olan La Salvate'ta başhekimlik yaptı. 1979'da bu görevden ayrılarak 1991'e dek farklı disiplinlerden araştırmacıların yer aldığı bir araştırma grubu kurup başkanlık ettiği Toulon-La Seyne-sur-Mer Hastanesi'nde konsültasyonlarına devam etti. Aynı dönemde yarı zamanlı, serbest psikanalist olarak da çalıştı. 1997, 1999 yılları arasında Toulon Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde direktörlük yaptı. 1998'de Châteauvallon'un Ulusal Kültürel Yaratma ve Yayılma Merkezi'nin başkanlığına, 2005'te Annie-et-Charles-Corrin Ödülü'nün başkanlığına atandı.

İlk kitabı *Mémoire de singe et parole d'homme* 1983'te yayımlayan Cyrulnik altmışa yakın eser yazmıştır. Özellikle dayanıklılık (*résilience*) kavramını merkeze aldığı *Şahane Bir Mutsuzluk* ve *Çirkin Ördek Yavruları* büyük ilgi görmüştür. Zorluklar karşısında hayatta kalma, uyum sağlama ve hatta gelişme kapasitesi olarak tanımladığı dayanıklılık konusundaki çalışmalarıyla tanınan Cyrulnik, Aralık 2014'te Légion d'Honneur nişanı almıştır.

HASAN CAN UTKU

Oyun yazarı ve çevirmen. 26 Eylül 1978'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ndeki öğrenciliği sırasında üniversitenin tiyatro topluluğunda (GSÜTT) başladığı tiyatro çalışmalarını 2005 yılında aynı topluluktan arkadaşlarıyla birlikte kurdukları Tiyatro Öteki Hayatlar'da yazar ve yönetmen olarak sürdürdü. Yazdığı otuzun üzerinde oyun çeşitli profesyonel ve amatör topluluklarca sahnelendi. Bu oyunlarla Mitos-Boyut 1. Oyun Yazma Yarışması'nda başarı ödülünü, Afife Tiyatro Ödülleri kapsamında Cevat Fehmi Başkut En İyi Yazar ödülünü, Ekin Yazın Dostları ve Direklerarası Seyirci Ödülleri'nde Yılın En Başarılı Oyun Yazarı ödülünü ve Cevdet Kudret Edebiyat Ödülleri'nde mansiyon kazandı. Tiyatro çalışmalarının yanı sıra 2003 yılından beri profesyonel olarak Fransızca ve İngilizceden çeviri yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Giriş · 1
Beklenmedik Umut · 18
Melankolisiz Kara Güneşler · 95
Sonuç · 171
Notlar · 177
Kaynakça · 188

GİRİŞ

Hiç de düşündüğünüz gibi bir şey değil bu. Hiçbir mutsuzluk şahane değildir. Ama başımıza kötü bir durum geldiğinde ona boyun mu eğmemiz gerekir? Peki ya karşı koymayı istersek, elimizde hangi silahlar olacaktır?

Mutsuzluklar karşısında zafer kazanan
çocukları görüp de sevindiğimiz yerde.

Bu şaşkınlık yeni bir şey değildir. Başına gelen çok kötü şeylere karşı zafer kazanmayı bilip yine de kendine bir yaşam kurabilmiş çocuklara ezelden beri hayranlık duyarız. Ancak sorunu bu klasik biçimiyle ele alışımız bile, onu incelemeye başlamadan önce dahi sorunu nasıl yorumladığımızın bir göstergesidir. Bu çocuklar çok büyük "mutsuzluklar" yaşamalarına rağmen bunlar karşısında "zafer" kazandıklarından onlara "hayranlık" duyarız. Mutsuzluk bizde hayranlık uyandırmaya başlamıştır bile. Gözlemcinin zihninde zafer duygusunun oluşması içinse, incinen çocuğun kişisel öyküsünün birkaç bölümünü yazmayı tamamlamış olması gerekir, ki geçmişe dönüp baktığında ona karşı zafer kazandığının farkına varabilsin.

Çocuklukta çekilen güçlüklere bir zafer anlamı yüklememiz çok daha sonra, anlayacak yaşa geldiğimizde mümkün olur. Yine de, daha o felaket anını yaşarken bile içinde acı ile umudun birbirine karıştığı bir duygu hissedilir. Yaralanma anında küçük çocuk içinden, "Bir gün bu dertten kurtulacağım, günün birinde öcümü

alacağım, onlara günlerini göstereceğim," diye geçirir ve bu hayalin hazzı, gerçeğin verdiği acıya karıştığında çocuk acıya katlanabilir. Kimbilir, belki de bizzat işkencenin kendisi hayal kurma gereksinimini yüceltiyordur? "Çamurlu yollar, ruhani şafağı daha arzulanır, bir ülküye sahip olma gerekliliğini daha dayanıklı kılar."[1]

Mutsuzluk hiçbir zaman katıksız saflıkta değildir, mutluluk da öyle. Ancak yaşadığımız acıları anlattığımızda onları anlamlandırabiliriz; aradan uzun bir zaman geçtikten sonra mutsuzluğumuzu nasıl olup da şahane bir şeye dönüştürdüğümüzün farkına varırız çünkü incinen her insan başkalaşır: "Felaketi bir sınava dönüştürmeyi öğrendim ben, biri insanın başını önüne eğmesine yol açarken, diğeri onu yeniden dimdik ayağa kaldırıyor,"[2] diye açıklıyor Catherine Enjolet.

Yaşadıkları belaların içinden çıkmayı başararak yetişkinliklerinde geçmişin yara izleri üzerine eğilen kişileri gözlemleme ve anlama biçimimizi düzenleyen iki sözcük vardır. Bizim onlara bakışımızı hazırlayan bu iki tuhaf sözcük, "dayanıklılık"* ve "oksimoron"dur.

Bir fizik terimi olan "dayanıklılık", maddenin şok karşısındaki direnme gücü anlamına gelir. Ancak bu terim maddeye haddinden fazla önem atfeder. Aynı terim sosyal bilimlerde kullanılmaya başlandığındaysa, "normalde ciddi bir olumsuz sonuç yaratma riski taşıyan bir zorluk ya da gerginlik karşısında, toplumsal açıdan kabul edilebilir biçimde, kendini olumlu yönde geliştirerek yaşama ve başarılı olma yetisi"[3] anlamını kazanmıştır.

Kaderin darbelerine rağmen nasıl insan olunur? Bu hayranlık verici sorgulama, çocukluğun unutulmuş diyarını yeniden keşfetmeye kalkıştığımız anda ortaya çıkıverir. *Kimsesiz Çocuk*[4] romanının küçük kahramanı tatlı Rémi sorunu bütün açıklığıyla ortaya koyar: "Ben bulunmuş bir çocuğum. Ama ben de her çocuk gibi, bir annem olduğuna inanıyordum..." İki cilt sonra, çocukluğunu sokaklarda geçirmenin, emeğinin sömürülmesinin, dayağın,

* Fransızcası *résilience*, İngilizcesi *resilience* olan bu sözcüğün henüz Türkçe psikoloji literatüründe tam yerleşmiş bir karşılığı olmadığından çeviride yerine göre metanet, psikolojik esneklik ve dayanıklılık, toparlanabilme, elastikiyet gibi çeşitli karşılıklar kullanılacaktır. (e.n.)

hırsızlığın ve hastalığın ne olduğunu öğrenmesinin ardından Rémi nihayet Londra'da toplumsal açıdan kabul edilebilir bir yaşam sürebilme hakkına kavuşur; bu yaşamı da "tatlı sözler"den ve "sevme hakkı"ndan söz eden bir Napoliten bir şarkıyla sona erer. Bu türün ilkesi, sömürü içinde geçen çocukluğunun sefaletinden esinlenerek yazdıklarında kendi mutsuzluklarını ve zaferlerini işleyen Charles Dickens'ınkiyle aynıdır. "Yaşamın en pis tortularının da [...] tıpkı en güzel çiçekleri kadar ahlaki amaçlara hizmet etmemesi [...] için hiçbir neden göremiyorum. Yaşam doğamızdaki [...] en kötü ve en iyi özelliklerin hepsini, onun en çirkin ve en güzel taraflarını bir arada barındırır."[5] İnsan Tolstoy'un *Çocukluk*'unu okurken sürekli Aragon'un dizesini anımsar: "İnsanlar böyle mi yaşıyor?[6]" Maksim Gorki'nin *Çocukluğum*'unda[7] yine aynı arketipin yolculuğu anlatılır: Birinci cilt: Perişanlık - *Çocukluğum* (1913–1914); İkinci cilt: Onarılma - *Ekmeğimi Kazanırken* (1915–1916); Üçüncü cilt: Zafer - *Benim Üniversitelerim* (1923). Bütün bu sevilen romanlar ortaya tek bir fikir çıkarır: Çektiğimiz acılar boş yere değildir, zafer her zaman mümkündür.

Bu tema temel bir gereksinim, çaresizler için yegâne bir umut olarak sürekli ele alınır: "Eğer ömrün boyunca inşa ettiğin her şeyin yıkıldığını görür/Ve tek kelime bile etmeden yeniden inşa etmeye koyulabilirsen.../Hiç öfkeye kapılmaksızın sağlam durmayı başarabilirsen.../Eğer hiç tedbirsizliğe düşmeden cesaretini koruyabilirsen.../Bozguna uğradıktan sonra zafere ulaşabilirsen!../İşte o zaman bir erkek olacaksın, oğlum" (R. Kipling).

Sürekli kötü davranılan kimsesiz çocuk kitabın sonunda umudu bulacaktır; babası, Folcoche'u nihayet susturduğunda Hervé Bazin huzura kavuşur; balta girmemiş, düşmansı bir ormanda büyüyen savunmasız çocuk Tarzan, sonunda korkunç vahşi hayvanların çok sevdikleri bir lidere dönüşecektir; küçük birer memur olan Zorro ve Süpermen kötülere karşı zafer kazanıp adaleti sağlayacaktır; François Truffaut ve Jean-Luc Lahaye zorlu çocukluklarının gerçek öyküsünü anlatacaktır. *Zevk Şehri* romanında Dominique Lapierre,[8] sokak çocuklarıyla ilgilenmiş herkesin tanıklık edebileceği, talihsizlerin o şaşırtıcı neşesini betimler.[9]

İncinmiş çocuk bir romanın kahramanı
ya da bilimin konusu olduğunda

Aslında tüm bu toplumsal peri masalları, sanayileşmiş bir uygarlığın içinde popüler romanın doğuşuna tanıklık eder. Kötü davranılanların yüreğine umut tohumları ekerek şu fikri öne çıkarır: "Merhamet etmeyin, bizim gülüşümüz silahımızdır, umutsuzluktan daha güçlüyüz biz."

20. yüzyılda uzmanlar beşiklerin çevresini kuşattı ve çocukları bilimin nesnesi haline getirdi. Her biri kendine çocuktan bir parça kesti. Çocuk doktorlarının ilgilendiği biyolojik çocuk ile psikologların ilgilendiği, toplumsal kurumlardaki çocuk kavramını hiçe sayan ve tarihsel çocuk kavramının büyük göreceliğine hayretle bakan simgesel çocuk arasında hiçbir benzerlik kalmadı.

İkinci Dünya Savaşı çocukların gözlemlenmesinde gerçek bir kültürel devrimdir. Anna Freud, Hampstead Çocuk Yuvası'na kabul ettiği zaman çok sorunlu olan çocukların bir kısmının sonradan, görünüşe göre, son derecede mutlu erişkinlere dönüştüğüne dikkat çeker.[10] Françoise Dolto ise şunu tespit eder: "Ancak kimi insanlar yazgıları dolayısıyla ya da çocukluklarında yaşadıkları kimi kazalar sonucunda annelerinden veya ebeveynlerin ikisinden de yoksun kalmaktadır. Bu kimselerin gelişimleri de bütüncül bir aile yapısı içinde yetişmiş çocuklarınki kadar sağlıklı olabilmektedir, farklı özellikler gösterseler de aynı derecede sağlam olmaları mümkündür."[11]

1990'lardan itibaren ruhsal dayanıklılık sorunu koruyucu etkenlerin incelenmesi sorununa yönelmiştir:[12] Yaşamın kargaşası içinde çocuklar kimi savunma mekanizmaları geliştirir; bunlardan biri de benlik kavramını ikiye bölmek, toplumsal kabul gören ile daha gizli biçimde dolambaç ve şaşırtmacalarla kendini gösteren iki ayrı parçaya ayırmaktır. "Hakkınız var, ama yine de," diye konuşur bölünmüş kişi.[13] İnkâr sayesinde tehlikeli bir gerçekliği görmezden gelebilir ya da acı verici bir yarayı sıradanlaştırabilir: "Hayır, çok da önemli değil, felce uğratacak bir şey yok." Gerçek üzücüyse düşler çok güzel görünür; zorlayıcı ilişkiler harcanarak şahane sığınaklar kurulur: "Düşlerimle baş başa kalabilmek için geceyi iple çekiyorum." Zihinselleştirme bizi kişisel yüzleşmeden kurtarır: "Sakin

olun, sizden söz etmiyorum. Ben genel olarak saldırgan kişileri kastediyorum..." Soyutlama bizi düşmanımıza egemen olmaya ya da ondan kaçınmaya yarayacak genel yasalar bulmaya zorlarken, tehlikenin ortadan kalkması zihinsel uyuşukluğa yol açar.

Ayrıca mizahın da durumları bambaşka bir şeye dönüştürme gücü vardır, ağır bir trajediyi hafif bir coşkunluğa çevirebilir: "Mizahın kıyılarında ben ölümün, yalanın, aşağılanmanın, yalnızlığın, gergin ve katlanılmaz bir hassasiyetin, görünüşlerin reddedilmesinin, saklanan bir sırrın, sonsuz bir mesafenin, haksızlığa karşı bir çığlığın olduğunu hissettim."[14] François Billetdoux, mizah adına katlanılmaz bir hassasiyet ve ölümcül bir sırdan söz eden bu satırları yazarken, Roberto Benigni'nin *Hayat Güzeldir* (1998) filmini tanımladığını bilemezdi. Filmde yapılan, Auschwitz'in alaya alınması değil, tam tersine mizahın koruyucu işlevinin hangi bedele mal olduğuyla birlikte ortaya konmasıdır: Birinci perdede, saldırganın farkında olmaksızın komik duruma düştüğü bir şenlik havası içinde mizah ve neşe henüz iç içedir. İkinci perdede, kurbanlar mizah duyguları sayesinde katlanılmaz olana katlanabilme gücü bulur. Üçüncü perdedeyse, hayatta kalabilenler oyunu kazanır. "Gülmekten öldürür bu."[15] Filmin bu son cümlesi bize savunma mekanizmalarının ikircikliğini gösterir: Bizi korur ama bedelini de öderiz.

Bizi gülmekten öldürenlerden bir diğeri de "ev hayvanında egonun bozulması" (*Arch. Psychiat. animal*, 1958, 66: 35–38) ya da "liyofilize edilmiş brokolilerde kannabinol bulunması" (*Bull. Trim. Lab. Pol. Judic.*, 1979, 158: 975–1007) gibi şeylerden söz eden Georges Perec'tir.[16] Mizahıyla, sırf yönetmelikler gereği, insanları ruhsuzca öldüren iktidardaki gericilerin soğukkanlı vahşetini alaya alır. *W ya da Bir Çocukluk Hatırası* romanındaki Olimpiyat Törenleri İdaresi'nin kurallar gereği yenilen sporcuların infazını örgütlediği gibi. "Yüz binlerce insanın gaz verilerek öldürüldüğü bir yerde sessiz sedasız yaşamaya hemen alışırsınız. Bu bana hiç de ağır gelmiyordu,"[17] diye tanıklık ediyor Auschwitz'deki deneylerin arkasındaki "yoldaşların en sempatiği" diye bilinen Doktor Mengele'nin asistanı Hans Münch.

Diktatörler halka mutluluk dayatsalar da halkın acıyla bir çeşit mücadele biçimi olan mizah duygusundan hiç hoşlanmaz: "Ekim

topluluğunun, Jacques Prévert'in ilk oyunu olan *La Bataille de Fontenoy*'unu [*Fontenoy Çarpışması*] sahnelemek üzere hazırlanması Stalin'de büyük öfke uyandırmıştı çünkü o, Sovyet halkı gibi mutlu bir halkın mizaha gerek duymayacağına inanıyordu."[18] Çok şiddetli bir acı sözkonusuyken onu algılamaya mahkûm kalır, acıyı çekeriz. Ancak birazcık uzaklaşabildiğimizde, onu bir tiyatro gösterisine dönüştürebildiğimizde, mutsuzluğumuz katlanılır hale gelir; daha doğrusu mutsuzluğun anısı kahkahaya ya da sanat eserine dönüştürülmüş olur. Savaştan sonra, doğrudan tanıklıkları pek fazla dinleyen olmadığı halde Anne Frank'ın[19] günlüğünün bu kadar büyük ilgi görmesi de bundandır. Çünkü bu tanıklıklar, insanı ne güldürüp ne de ağlattığından katlanılmaz niteliktelerdi. İçlerinde yalnızca dehşet, düşünülmesi mümkün olmayan şeyler vardı. Kültür yüceltemediği şeyi yadsır: "Bana bakışınızı değiştirmeyi başarabilirsem kendim hakkında hissettiklerimi de değiştirebilirim." Bıçak sırtı bir savunma mekanizmasıdır bu, çünkü eğer felaketime sizleri güldürebiliyorsam, geçmişimin kurbanı olmaktan çıkıp onun efendisi haline geldiğimi kendime kanıtlayabilirim. "Gerçeklerin bu şekilde tecridi"[20] ile insan mutsuzluğunu nasıl temsil edeceğini kontrol altına alır, ruhu yaralı kişi bir anlatıcı kimliği kazanır: "Ben artık o eziyetleri çekmiş kişi değilim... Çektiği çilelerin anısını kabul edilebilir bir sanat eserine dönüştürmeyi başarabilmiş kimseyim."

Dayanıklılık kavramının, tüm terapistlerce saptanmış olmasına karşın bugüne dek hiç incelenmemesi, kültürümüzde felaketlerden sağ kurtulabilenlere hâlâ kuşkuyla yaklaşılması konusunda çok şey söyler. "Başkaları ölürken bunlar hayatta kalmayı başarmışsa saldırganla işbirliği yapmışlardır. Yalnızca kurbanlar masum olabilir." Nüansa yer bırakmayan böyle bir akıl yürütme herkesi şeytan ve melekten ibaret görür. İç dünyamızda zaman zaman tercihlerimizden nefret etmemize, en kötü düşmanlarımızda bile ufak da olsa insanlığa dair bir iz aramamıza yol açan ikircikliliği hiç hesaba katmaz.

Günümüzde büyük rağbet gören bağlanma kuramının yaratıcılarından John Bowlby, ömrünü ruhsal dayanıklılık üzerine çalışmaların başlatılmasını dileyerek tamamlamıştır. Kendisi, psikolojinin "yaşam ne kadar zorlaşırsa kişinin bunalıma girme ihtimali

de o kadar artar" şeklinde ve hiç de kesin olmayan *a priori* bir önerme üzerine inşa edildiğini öne sürüyordu.[21] Yaşam ne kadar zorlaşırsa onu katlanması zor bulma ihtimalimiz de artacaktır. Ancak acı ve üzüntü, bunalım belirtisi değildir.

Dahası, hiç durmadan yaşlandığımızdan hep aynı kişi olarak kalmayız. Aynı olay, yaşamımızın hangi aşamasında başımıza geldiğine bağlı olarak, üzerimizde farklı etkiler gösterir. İnsanın, annesini altı aylıkken yitirmesi, boşluğa düşmesi, yerini hiçbir ikamenin doldurамayacağı bir duyusal hiçliğe gömülmesi demektir. Yaşamsal bir tehlikedir bu. Anneyi altı yaşındayken yitirmekse artık annesiz birine dönüşmek, bir anlamda "daha az çocuk" olmak demektir. Bu da ruhsal-duygusal bir tehlike, bir kimlik sorunu yaratır. Anneyi altmış yaşında yitirmekse er ya da geç, bir gün bu sınavla yüz yüze gelineceğinin fark edilmesi anlamına gelir. Buradaki tehlike metafiziksel niteliktedir. Bu travmaların hepsi, ruhsal gelişimin farklı duraklarında ortaya çıktığından birbirinden farklıdır.

Travmaların farklılığı, tarihçemizin bir yazgı olmadığını düşündürür.

Tarihçemiz bir yazgı değildir. Yazılan şey uzun süre kalıcı olmaz. Bugünün gerçeği yarın öyle olmayacaktır çünkü insana özgü belirlenimcilikler hep kısa vadelidir. Çektiğimiz sıkıntılar bizi başkalaşıma zorlar ve biz de her an yaşama biçimimizi değiştirmeyi umarız. İşte bu nedenle de erken yaşlarda yaşanan yoksunluk geçici bir zayıflığa neden olur; ilerideki toplumsal ve duygusal ilişkilerimiz bu zayıflığı onarabileceği gibi daha da ciddileştirebilir.

Bu anlamda ruhsal dayanıklılık, yaşamın belli bir noktasında kim olacağımızı zorunlu olarak çevresel, duygusal ve sözel ortamımızla örmemiz gereken doğal bir süreçtir. Bu ortamlarımızdan biri bile yetersiz kalırsa her şey yıkılacaktır. Bize tek bir tutunma noktası sunulursa yıkılanlar yeniden inşa edilecektir.

Travma henüz tazeyken, doğal olarak, yalnızca yaramızı görebiliriz. Dayanıklılıktan söz edebilmemiz için aradan uzun zaman geçmesi, nihayet onarılan yetişkinin çocukluğundaki parçalanmayı itiraf edebilecek hale gelmesi gerekir. Geçmişe dönük bir

yanılsamanın içinde yaşamaktayızdır; yalnızca görünürdekilerden, toplumsal onarımdan söz edebiliriz, her şeye karşın "başarmış" bu yetişkinin iç dünyasında neler olup bittiğini bilemeyiz.

Hiç kuşkusuz, sorunu ele alırken madalyonun bu iki yüzünü de göz önünde bulundurmalıyız. Dışarıdan bakıldığında dayanıklılığa sıkça rastlayışımız kurtuluşun mümkün olduğunu kanıtıdır. İçeriden bakıldığında gördüğümüz yapıysa, incinmiş kişinin içindeki bölünmeyi, bir arada bulunan cennet ve cehennemi, bıçak sırtında duran mutluluğu ortaya çıkaran bir tezattan ibarettir.

I have, I am, I can[22] (sahibim, varım, yapabilirim) gibi iyimser bir ilkeyi kuşaktan kuşağa aktaran Anglosaksonlar, bu örgünün gizemini aydınlatabilmek uğruna, ruhları incinmiş çocuklarla bir arada yaşayarak onların nelere dönüştüğünü gözlemlemeyi denediler. Hawaii yakınlarındaki Kawaii Adası'nda, ciddi bir ebeveyn ve toplum riski altındaki iki yüz çocuk düzenli olarak izlenmişti. İçlerinden yüz otuz kadarının aradan geçen onlarca yılda feci bir tıbbi, ruhsal-duygusal ve toplumsal evrim geçirmesiyle çevresel etkenlerin önemi doğrulandı. Ancak çocukluklarında yaşadıkları zor yıllara karşın sonunda neşeli ve mutlu, faydalı toplumsal bireylere dönüşen yetmiş kadarına ne olduğuyla ilgilenen hiç olmadı.

Amerikan Sosyal Hizmetleri'nin seçtiği on bir çocuk elli yıl boyunca izlenmiştir. Düzenli aralıklarla yapılan görüşmelerle çocukların fiziksel, ruhsal-duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimlerinin bir bilançosu çıkarılmıştır.[23] Gözlemin başında çocukların hepsi bozulmuş durumdadır. Ergenlik çağında, başta duygusal ve sosyal düzlemde olmak üzere hâlâ birtakım büyük riskler mevcuttur ama yine de çocukların çoğunda dayanıklılığın etmenlerinin oluştuğu saptanmıştır: İlişki kurma, yaratıcılık, mizah gibi konularda yetenekli olan kimileri bağımsızlık kazanmıştır. Ergenlik çağındaki bu gençlerden birkaçının, yaşadığı korkunç çocukluğa karşın etikle yakından ilgilenmesi, tekrarın bir yazgı olmadığını kanıtlar niteliktedir. Kırk beşine yaklaştığında bu on bir çocuktan sekizi gayet mutlu birer yetişkin olmuştur. Başarısız olan üçüyse, en büyük saldırılara maruz kalanlar değil, sonradan en fazla yalıtılmış olan, en az çevre desteği görenlerdir.

Son on ya da yirmi yılda giderek artan çalışmalar, zorlu çocukluklardan sıyrılıp kurtulabilmenin mümkün olduğuna tanıklık etmiş alan çalışanlarının, çocuğun çevresinde gelişimine destek verecek kişiler bulunduğunda geleceğin daha az karanlık olacağı yönündeki izlenimlerini doğrular niteliktedir.[24]

Koruyucu ailelerin yanına yerleştirilmiş altmış kadar çocuğun yirmi beş yaşına gelinceye kadarki gelişimleri gözlemlenmiştir.[25] Bunların yarıdan fazlası gayet iyi bir evrim geçirmiştir: Sağlıkları yerindedir, işlerinde mutludurlar, eşleriyle dengeli bir yaşamları ve mutlu çocukları vardır. %12'si de iyi kötü mutlu biçimde yaşamını sürdürebilmektedir. %32'sinin tıbbi, ruhsal-duygusal ya da sosyal sorunları olduğu görülmüştür. Bu küçük örneklemin gelişiminin, gençlerinin %23'ünün fiziksel, psikolojik ya da sosyal sorunlar yaşadığı toplumun tamamına kıyasla biraz daha zor olduğu söylenebilir. Yani fırtınalı bir çocukluk geçirmiş olmak elbette ki işleri zorlaştırır ancak ortada toplumsal söylemimizin bugün bize dayattığı gibi kuşakları aşan büyük bir trajedi bulunduğu da kolay kolay söylenemez.[26]

Araştırmacılar şimdiye dek karşı konulmaz hasarları aydınlattı. Şimdi sıra onarım sürecini aramak için yola çıkmakta.

Konumuzun ilginç yanı şudur ki zorlu çocukluklarını geride bırakabilmeyi başaran kişilerin neredeyse tamamı, çok kısa sürede bir "yaşam kuramı" geliştirmiş ve bu sayede düş kurarak zihinselleştirmeyi birleştirebilmiştir. Dayanıklılığa sahip çocukların hemen hemen hepsi iki soruya yanıt vermek zorunda kalmıştır. "Neden bunca acı çekmek zorundayım?" sorusu onları zihinselleştirme sürecine itmiştir. "Her şeye karşın mutlu olabilmek için ne yapmalıyım?" sorusuysa onları hayal kurmaya yöneltmiştir. Dayanıklı olabilmek için böylesi bir iç kararlılığa sahip çocuklara yardım eli uzatıldığında geleceklerinin hiç de kötü olmadığı görülür.

Sonunda en çok acı çeken yetişkinlere dönüşen çocuklar akıl hastalarının, çocuklarına kötü davranan ebeveynlerin çocukları arasından, belki de çok küçük yaştan itibaren kendilerini incitmiş olan yetişkinlerin sorumluluklarını üstlendikleri için kendilerine

sevgi verecek ikameler bulamamış olanlardır. Bu, kurtuluş zaten olanaksız demek değildir, yalnızca kendi iç dünyaları ile dışarıdaki dünyayı birlikte örme sürecinde bir şeylerin ters gittiğini doğrular.

Tekrar, bir zorunluluk değildir. Ancak kültür bu çocukların belli bir yazgıya boyun eğdiğine inanarak onları kendi üzücü akıbetleriyle baş başa bıraktığında ve dolayısıyla kehanetini gerçek kılmak için çalıştığında, tekrarlama ihtimali daha yüksek olacaktır. Dahası bu kendini gerçekleştiren kehanete gerekçe veren istatistikler de üç büyük hatanın sonucu olarak belirir.

Bu hatalardan ilki, uzmanların yalnızca çocukluklarındaki kötü davranışları tekrar eden bireylerle ilgilenmesidir. Dayanıklılık gösterenler yaralarıyla kendi kendine başa çıktığı için sosyal hizmetler sisteminin dışında kalır ve gözden kaçırılırlar. Uzmanların konu hakkındaki yanılgıları tamamen samimidir çünkü onlar çocukluktaki zorlukları aşabilmeyi başaranlarla yalnızca iş ortamı dışında karşılaşır ve böyle durumlarda da bu konulardan pek söz edilmez.

İkinci hata, karşılıklılığın doğru olmamasıdır. Çocuklarına kötü davranan ebeveynlerin genellikle çocukluklarında kötü davranılan kişilerden çıktığı doğruysa da bu, kötü davranılmış tüm çocukların ileride kötü davranan ebeveynlere dönüşeceği anlamına gelmez.[27]

Bu çalışmalar sonunda elde edilen değerlerin farklılıklar göstermesi bir tutarsızlığın değil, tam tersine, incinmiş çocukluklardan çıkan kişilerin neye dönüşeceğinin içinde bulundukları çevrenin örgütlenmesiyle yakından ilgili olduğunun kanıtıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, terk edilmiş çocuklar çocuk sahibi olduklarında sosyokültürel gelişimleri iyi değildiyse, çoğunlukla terk edişi tekrarlıyor ve tıpkı kendilerine yapıldığı gibi çocuklarını terk ediyorlardı. Sosyokültürel bir felaket yaşandığında, kendi geçmişlerinden dolayı akıllarına hemen çocuklarını terk etme fikri geliyordu. Ancak 1980'lerden sonra çocuk terk etmenin tekrarı neredeyse tamamen ortadan kalktı çünkü artık bu kimselerin çevresinde daha fazla toplumsal kurum ve sevgi veren kuruluş bulunuyordu.

Üçüncü hataysa iç dünya ile dış dünyayı birbirinden çok fazla ayırarak sonunda bir insanın kendi bağlamından uzaklaşabileceğine inanmamızdır. Oysa eğer bir olay kişinin belleğinde yer

etmişse bu, çevresindekilerin duygusal tepkileri ya da kültürün o olaya atfettiği önem yüzündendir. Aynı davranış senaryosu farklı bir toplumsal bağlam içinde tam tersi yönde de gelişebilmektedir: Uyuşturucu satmak toplumsallaşmış kişilerin gözünde suç olarak algılanırken, toplumsal açıdan aşağılanmış bireylereyse bir başkaldırma, onarım ve hatta dayanıklılık biçimi olarak görünebilmektedir. Toplumsal ve kültürel anlamda sefaletin hüküm sürdüğü mahallelerde çocuklar sürekli aşağılanır. Bu çocuklar, ebeveynleri eğitimlerini çoğu zaman fazla önemsemediğinden ya da belki de para kazanabilmek için bütün gece çalışmak zorundan kaldığından, okulda kötü öğrenciler olurlar. Güçsüzlükleri nedeniyle şiddetin yaygın olduğu sokaklarda sıklıkla dayakla, tehditlerle karşılaşırlar. Üstelik toplum da onları içine almaz; işsiz bırakarak sürekli, başarısızlıklarının altını çizer ve derken günün birinde bir torbacı onlara bir gecede tüm saygınlıklarını geri alabilecek kadar para kazanmanın yolunu öğretir. Onlar da ertesi günden itibaren ebeveynlerine para götürmeye, o güne dek kendilerini ezen kişilere üstünlük kurmaya başlarlar.[28] Yaşadıkları toplumsal ve kültürel serüvenin ortasında bu çocuklar suç sayesinde dayanıklı hale gelir. Ailelerini onarmak yoluyla kendilerini onarır, suçlu olmak sayesinde saygınlık kazanırlar. Bu vahşi senaryo Bogota ya da Saõ Paolo sokaklarında yaşayan çocuklar arasında çok yaygındır. Suça bulaşmayı reddeden küçük bir oğlan çocuğunun ortadan kaldırılma ihtimali çok yüksektir. İçinde bulundukları bağlamın böylesine büyük değer verdiği bu tür yeteneğe sahip çocuklar öyle başarılı olur ki geniş arsalar satın alır, özel ordular kurar, kendi çocuklarını en pahalı okullara göndererek mükemmel bir eğitim aldırırlar. Bu çocukların uğradığı toplumsal istismar kendini hiçbir zaman tekrarlamaz çünkü onların çocukları hiç uyuşturucu kullanmaz; böyle bir bağlamda babalarının suçlu olması onlar için daha çok toplumsal bir şanstır.

Gerçekte, dayanıklılığın örülmesinde incelenmesi gereken bin tane belirleyici etken vardır ve bunlardan bir kısmı daha etkili ve kolay erişilebilirdir. Benlik duygusunun örülmesi, dayanıklılığa yatkınlıkta başlıca etkenlerden biri olarak belirir. Bu duygu, fiziksel olarak hissedilebilen ve kökenini toplumsal temsilden alan bir

duyumdur: Bir çocuğa "piç" diyerek hakaret etmek, o çocukta, onu bir prensin oğlu olarak görmekle aynı duyguyu uyandırmaz. Bu da bir çocuğun hissettiği ve davranışlarıyla da dışavurduğu duyguyu, çevresindeki toplumsal söylem yoluyla edindiği anlamına gelir.

Bugün İsrail'de soykırımdan sağ kurtulmuş, altmış beşlerinde iki yüz bin kişi yaşıyor:[29] Bunların %28'i kamplardan kurtulanlar, %58'i gizlenenler ve yaklaşık %10'u da çok genç olmasına karşın direniş mücadelesinde savaşanlardır. Savaştan sonraki dönemde, silahlı direnişe katılanların dışında kalan çocukların hepsinin en az birkaç yıl boyunca çökkün bir ruh halinde olduğu görülmüştür.

Bu verileri yorumlamak pek kolay değildir. Bu çocuklar zaten diğerlerinden daha dayanıklı oldukları için mi direnişçi olmuştur? Direnişçiler arasında çok sıkı olduğu bilinen aidiyet duygusu mu onları çöküntüden korumuştur? Yoksa savaş sonrası yıllarda içlerinin derinliklerinde oluşturdukları anlatı, yarattıkları anlatıcı kimliği, "Ben daha sekiz yaşındayken Alman ordusuna kafa tutmuş biriyim" duygusu onlara kurbandan çok kahramana yakın bir benlik duygusu mu vermiştir? Eğer dayanıklılık gerçekten de farklı unsurlardan örülerek elde edilen bir şeyse bu etkenlerin hepsi de birbirine bağlı olmalıdır. Ancak yaşamın belli bir aşamasında büyük değer taşıyan bir şey, başka aşamasında aynı etkiyi yaratmayabilir. En yoğun savaş sonrası çöküntüsünün yaklaşık beş yaşındayken esir alınmış çocuklarda görülmesi hiç de şaşırtıcı değildir; ancak yetişkinlikte toplumsal ve ailevi düzeyde en başarılı olanlar da yine bu alt gruptaki çocuklardır. Silahlı direnişçi çocukların oluşturduğu alt grup, çöküntü belirtileri göstermemiştir. Fakat bu küçük kahramanlar yetişkin olduklarında ortalama bir toplumsal mevkiiyle, kolay huzur bulabildiğinden kendilerini mutlu edebilecek kadarıyla yetinmişlerdir. Öte yandan, esir alınan çocuklar, kamplarda edindikleri çok derin yaraları aşmayı istediklerinde aile yaşamlarında ve toplumsal serüvenlerinde mutlak başarı elde etme gereği duymuşlardır. Savaş sonrasında yaşadıkları çöküntü onları toplumsal başarı ve aile mutluluğu konularına fazlasıyla yatırım yapmaya sürüklemiştir. Çöküntü onları mutluluğu aramak zorunda bırakmıştır! Dayanıklılığın bedeli bu oksimoronda yatar.

Zafer kazanacak bir savunmanın bedeli
yalnızca birkaç oksimorondur.

Oksimoron, birbiriyle çelişen iki terimin bir araya getirilmesiyle yapılan bir çeşit söz oyunudur. Ünlü bir örneği olarak Corneille'in "karanlık ışık" deyişini düşünebiliriz.[30] "Şahane" gibi bir sıfatı, "mutsuzluk" gibi beklenmedik bir ismin önüne getirdiğimizde bir antitezi dile getirmiş oluyoruz. Bu, kişinin başka birine karşı yöneliminde sevgi ve nefret gibi iki zıt duyguyu barındıran bir ikircikliklik ifadesinden farklıdır. Freud, Fare Adam hakkında yazarken şöyle diyordu: "Sevgilimizin içinde aynı kişiye yöneltilmiş olan aşk ve nefret arasında korkunç bir savaş sürer."[31] Örneğin Othello'nun dünyada en çok sevdiği kişiyi ona tamamen sahip olabilmek için öldürmeyi istemesinde ya da çocuğun sevgi dolu bir bunalma anında annesini ısırmasında bu duyguyu belirgin olarak görebiliyoruz. İkircikliklik bir itkiyi, arzuladığımız, bizi kendine bağlayan, hatta hapseden şeye doğru bir devinimi nitelendirir. Oysa oksimoron, büyük bir darbe yediğinde kendini ikiye bölerek buna uyum sağlayan kişinin tezadını ortaya çıkarır. Kişinin darbe yiyen tarafı acı çekip kangren olurken, daha iyi korunmuş, hâlâ sağlıklı olan ama daha gizli bir yerde bulunan öteki parçası, çaresizliğin verdiği enerjiyle yaşamına biraz anlam ve bir parça mutluluk katabilecek her şeye tutunur. Yani yaşanan felakete ayak uydururken kangren ve güzellik, gübre ve çiçek bir aradadır. Gérard de Nerval, "melankolinin kara güneşi" derken iki duyguyu çatıştırmıyor; aksine, onları birbirine ekliyordu, tıpkı ölümün korkunç muhteşemliğinin kendini büyülediğini söyleyen melankoli hastaları gibi: "Korkunç" çünkü kendi içlerindeki ölme arzusundan korkuyorlardır ve "muhteşem" çünkü çektikleri acıyı dindireceğini umuyorlardır. Bu terimlerin her biri diğerinin altını çizer ve aralarındaki zıtlık onları aydınlatır. Oksimoron da böylece incinmiş ama dirençli, acı çeken ama yine de umut edebildiği için mutlu olan bir kişiliğin ayırt edici özelliği haline gelir. İncinmiş bir kişinin geçmişinin temel taşını oluşturur; André Ughetto'nun açıkladığı üzere, "Gotik sanatta kemerlerin karşılıklı itişlerinin bir araya gelmesi gibi."[32] Binayı ayakta tutan dengeyi kurmak için gereken iki karşıt gücün kemerlerde çakışmasıdır.

Eğitim genel hatlarıyla, ikirciklilikleri arındırmayı hedefler. Yakınlarımızı sevmemiz ve her zaman bağışlamamız gerekirken, düşmanlarımızdan nefret ederek uzak durmamız daha doğru görülür. O zaman her şey belirginleşecek ve kontrol altındaki ikirciklilik bize ilişkilerimiz için katıksız bir yasa sunacaktır: Eğer rahat yaşamayı istiyorsak ya sevmeli ya nefret etmeliyizdir.

Oksimorondaysa ikisi bir arada olmalıdır. Zaten bu aslında kaçınılmazdır da çünkü yara dış dünyadaki bir olayın etkisiyle oluşmuş, kişinin bedenine ve belleğine kazınmıştır. Oksimoron yeniden bağlanması gereken bir bağ kopukluğunun patolojisini betimlerken, ikirciklilikse bağın dokunmasındaki bir patolojiyi ifade eder.

Oksimoron üstadı Baudelaire: "Her geçen an senden bir parça haz koparıp yutuyor [...] Sen bana çamurunu verdin, ben onu altına çevirdim,"[33] diye yazarken acının simyasını, ruhtaki derin yaraların başkalaşıma uğraması için gereken karşılaşmayı çok güzel tanımlıyor. Ruhu yaralı olanların lehte ya da aleyhte olmak, tez ya da antitez arasında tercih yapmak gibi bir şansları yoktur. Yaralıdırlar, hepsi budur işte! Tek yapabilecekleri, her şeye karşın uyum sağlamak, çamurun ve acının içinde becerebildikleri kadar mutlu olabilmektir: "Ey çirkef ululuk! Harikulade iğrençlik!"

"Kaslı Beyefendi", "buzdan bir güneşin altında" savunmasızdır. "Soğuk bir zalimlik" evreninde üstün insan şair olandır: "Kadınlar arasında bir şair vardı, ben hep onun yanına giderdim. Ne çok şiir biliyordu,"[34] diyor Geneviève Anthonioz-de Gaulle, Ravensbrück'teki tutsaklığını anımsarken.[35] Ve ekliyor: "Pek çok arkadaşım gibi ben de toplama kampından daha güçlü, daha insani çıktım. Kimileriyse hiç çıkamadı [...] Tam pes edeceğiniz anda birden bir el sizi kavrar. İşte böyle hayatta kalırsınız [...] Artık umudun bekçileri olabiliriz."[36]

Şiirler ve uzanan el karnı tok, uyuşuk toplumlarda modası geçmiş değerler olarak görülüyor. Ama eğer insan Ravensbrück'ü görmüşse yaşamın tüm olayları onu geçmişindeki yaraya geri götürerek bu kişiye bir nitelik kazandırır: Herhangi bir fatura, engelli bir insandan daha değerli olabilir mi? İnsan yere dökülmüş çorbayı yalamak zorunda kalmışsa sefaleti görmezden gelebilir mi? Yaşanan felaket belleğe kazınmış bir atıf değeri halini alacak ve bundan böyle her

olay kaçınılmaz bir şekilde o değere atıfta bulunacaktır. Bu cesur ve cömert kadın için her türlü toplumsal edim Ravensbrück'le ilgilidir: Bu edimler onu korur mu, yoksa oraya geri mi götürür? Yaşam sınavını aşmayı başaranlar için yaşadıkları mutsuzluk bir Çobanyıldızı halini alır ve onlara mucizenin yönünü gösterir. Çekilen acının bir sanat eserine nasıl dönüştürülebileceğiniyse oksimoron dile getirir: "Yaşamın göz kamaştırıcı talihsizliği,"[37] diye yazıyor Jorge Semprun; "Bu vahşet sizi harekete geçiren bir sakinliktir,"[38] diye anlatıyor Jean Genet; "Her akşam kendime bir uyku masalı anlatıyorum, uyanık kalabilmek için,"[39] diye açıklıyor Chantal (dokuz yaşında).

Hiçbir mutsuzluk şahane değildir. Buzdan bir çirkef, kapkara bir çamur, acı verici bir yaradır o ve bizi bir seçime zorlar: Ya boyun eğeceğiz ya da üstesinden geleceğiz. Dayanıklılık, bu darbeyi yedikten sonra onu aşabilmeyi başaranların gücünü tanımlar. Oksimoronsa bu yaralı galiplerin iç dünyasını betimler.

Bir yaralının kazandığı zafer
onun saldırganını asla aklamaz.

Kültür, "olası dünyaların en iyisinde, her şeyin en iyisi mevcuttur," der. "Yanılıyorsunuz," diye yanıtlar en büyük acılardan zaferle çıkmış kişi, "şimdi yeni bir dram hazırlanıyor. Zamanında ben sessizce acı çekerken beni susturdunuz çünkü inkâr etmek sizi gerçeklerden koruyordu. Şimdi de huzurunuzu koruyabilmek için kendini kurtaranların tanıklığından tiksiniyorsunuz. Yalnızca sıradan şeyleri düşünebilirsiniz siz. O yoldan sapan her şeyi saldırı gibi algılarsınız."

Bir kurbana iyileşmesinin mümkün olduğunu söylemek, saldırganın işlediği suçu hafife almak anlamına gelmez. Ancak yine de kurban yaraları kapanıp da acısını bir mücadeleye dönüştürmeyi başardığında, saldırganın onun gözüne biraz daha az canavarımsı görünmesi tehlikesi bulunur. Böyle bir akıl yürütme ender görülen bir şey değildir. Dayanıklılık konusundaki her sunumun ardından erdem dolu bir tiksinti duyarız: Bakım görevini üstlenen yetişkinler, içlerindeki dertleri çocuklarınkilerin üstüne eklemediği sürece, çok sayıda çocuğun "savaşın içinden" çok fazla kalıcı etki almadan geçebildiğini açıklamış Lübnanlıya, "Savaşın çok da büyük bir şey

olmadığını söylemeye nasıl cüret edersiniz?"[40] diye sormuşlardı. Cinsel saldırıya uğramış kadınların sevme ve çalışabilme yetilerine sahip yetişkinlere dönüşebildiğini söyleyen bir psikiyatriste, felsefe profesörü bir hanım, "Şundan hiç kuşkunuz olmasın ki ben asla öğrencilerime bir kadına tecavüz etmenin ciddi sonuçlar doğurmayacağını öğretemem,"[41] diye yanıt vermişti.

Dayanıklılığı ortaya koyup anlamaya çalışan araştırmalar, yaralarını betimleyen kişileri asla dışlamaz. "Bazı tecavüz kurbanları yaşadığı travmayı hızla atlatabilir,"[42] demek tecavüzün gayet doğal olduğunu söylemek anlamına gelmez elbette! Bir suçlunun zihninde olup bitenleri anlamaya çalışmak onu korumayı değil, saldırıyı önlemeyi amaçlar. Bununla birlikte, anladığımız anda, ister istemez biraz daha az nefret ederiz. Yürekli Serge Klarsfeld, izini sürdüğü kişilerin kişilikleri hakkında hiçbir şey bilmek istemediğini söylemiştir çünkü onlarla kişisel bağ kurduğu takdirde peşlerinden gitmesi mümkün olmayacaktır. Rugby antrenörü, cömert Daniel Herrero, oyuncularının rakipleriyle konuşmasını hiç istemediğini söyler çünkü bu, onların maç sırasındaki saldırganlıklarını azaltıyormuş.

Kimileri, sayesinde performansları yükseldiği için nefret duygusundan hoşlanır. Ancak ruhu incinmiş kişiler ne nefret etmek ne de boyun eğmek ister; onların tek istediği kurtulmaktır. Çoğu zaman, aslında onları koruması gereken kültür, ahlak adına onlara saldırır: "Ben bir savaşçıyım. Başıma gelen şey (ensest) beni başkalarından ayırdı. Herkesten daha bilge ve daha güçlü olmak zorundayım. Televizyon programlarında, benim gibi çocukların büyüdüklerinde kötü birine dönüştükleri anlatılıyor. Ben de öyle olmak istemiyorum. Ama olmaktan çok korkuyorum," diye anlatmıştı bana, kendi işini yeni kurmuş ve normal biri gibi görünebilmek için geçmişini saklamak zorunda kalan genç ve güzel bir kadın. Babasının saldırısına uğramanın üstüne bir de kendisini en karanlık akıbetle tehdit eden kültürün saldırısına uğruyordu.

Psiko-Zorro kurbanın kurban olarak kalmasına gereksinim duyar ki onun yardımına koşabilsin. Olur da kurban içinde bulunduğu durumdan kurtulur ve zafer kazanırsa o zaman Psiko-Zorro ne hale düşecektir?

İstatistiki yöntemlerle elde edilen bilgileri, "kendine özgü vakaların izlenmesi"yle[43] birleştirebilirsek, yasanın topluluk ve özgürlüğün de birey için neler yapabildiğini daha iyi anlarız. Bu durumda, "doğabilimlerindeki bu farklı değişim özelliklerini"[44] bir araya getirmekle iyimserlik yolunda bir parça daha ilerleyebilmek mümkün olabilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEKLENMEDİK UMUT

Bir çocuğu etkileyerek onun belleğinde yer eden şey, kendi geçmişini icat eden bir yetişkin için bir şey ifade etmez.

"Altı yaşındayken ölüme mahkûm edilmek zor şeydir," diye anlatıyor Bernard. "Bir gece tutuklandım. Işığa uyandım. Hoyrat bir ışıktı, bunun bir anlamı olmalı. Yatak odamda altı kadar adam vardı sanıyorum. Korkmaktan çok şaşırmıştım. Odam küçücüktü ve adamlar yatağın dört bir yanını sarmıştı. Siviller askerlerden daha çok hayrete düşürmüştü beni. Gecenin o saatinde güneş gözlüğü takmışlardı. Başlarındaki fötr şapkaları ve yakaları kürklü montlarıyla çok havalı duruyorlardı. Bir ellerinde bana doğrulttukları tabanca, diğerindeyse el feneri tutuyorlardı. Daha geride duran Alman askerleriyse tüfeklerini omuzlarında taşıyordu."

"Işıklar yandığında tabancalar aydınlıkta gülünç göründü. Bayan Thibault küçük bir bavul hazırlamıştı, polislere bana bakmaya hazır olduğunu söylüyordu. Ama onlar cevaben beni tutuklamak zorunda olduklarını çünkü ileride, büyüdüğümde, partilerinin siyasi düşmanı olacağımı söylediler. Gelecekteki siyasi görüşlerime bu kadar önem vermeleri bana tuhaf gelmişti."

"Alman askerleri hiç konuşmuyordu. Neredeyse esas duruşta bekliyorlardı. Ama tam da değil. Bakışlarını dalgınca yukarı dikerek kimseyle göz göze gelmiyorlardı. Konuşan, bakan, karar veren, buyuran hep Fransız polisleriydi. Onlar insan gibiydi. Almanlarsa orada öylece duruyor; koridorda, omuzlarında tüfekleriyle yukarı bakıyorlardı; tavana değil, ama kimsenin gözlerine de değil. İnsana pek de benzemiyorlardı."

"Dışarıda hava soğuk, gece karanlıktı. Ordu her yerdeydi. Sokağın önünü, ellerinde makineli tüfekleriyle sıraya dizilmiş askerler kapamıştı. Çadır bezi kaplı kamyonlara ve önden çekişli siyah arabalara doğru bir yol oluşturmuşlardı. Kaldırımlarda acımasız askerler haykırıyor, tekmeler savuruyordu. Beni soktukları siyah arabada, bir adam tam karşısına bakarak ağlıyordu. Korku ya da acıdan değil. Müthiş bir şaşkınlıktan çünkü ağlayan adam yutkunurken kocaman bir âdemelması inip kalkıyordu."

Anlamdan yoksun bir olay, yapısı gereği bellekte hiçbir iz bırakmayacaktır. Bir çocuğun dünyasında bir âdemelmasına duyulan hayret, yaklaşmakta olan ölümden daha güçlü bir iz bırakır. "Ölüm" sözcüğü henüz yetişkin değildir ancak inip kalkan bir yutak kalıcı bir izlenim bırakabilir. Bir çocuk için güçlü bir duygudur bu.

Yetişkinler geçmişi icat eder çünkü gözleri yerine fikirleri vardır; oysa çocuk belleği, gece takılmış güneş gözlükleri ve oynayan âdemelmasıyla, yetişkinlerin düşüncenin tuzağına düşen belleğinden daha belirgindir; yetişkinlerinkiyle aynı alanlarda dolaşmaz.

Yetişkinlerin belleği, yaşanan olaya anlam kazandıran toplumsal yapılandırmalar sayesinde yaş ilerledikçe zenginleşirken, çocuklar belleklerinde kendileri için bir anlam taşıyan ayrıntıları saklarlar. Gece vakti güneş gözlüğü takması çocuğa bu yetişkinin mantıklı olmayabileceğini, oynayan yutak beklenmedik biçimde cinsel nitelikte bir keşfi ifade eder. Alman ordusu ve Fransız polisiyse belleğe ancak olaydan elli yıl sonra, gerçeği sorgulayan başka bir toplumsal bağlamla girmiştir.

Ancak geriye dönük sorgulamaları da çok fazla karalamamak gerekir. Burada sözkonusu olan şey yalan değil, geçmişin yeniden oluşturulmasıdır. Kuşkusuz her tür anlatı konuşan kişiye ve muhatabında bırakmak istediği etkiye bağlıdır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için de geçmişindeki olayları kullanarak, tüm unsurların gerçek olduğu ama yine de hepsi bir araya geldiğinde yalnızca kendi öyküsünün icat edilişinde vücut bulan hayali bir hayvan oluşturduğu bir çeşit otobiyografik ejderha yaratır.

Fazlasıyla bağlamsal hale gelmiş bu bellek, sorunun sorulma biçimine de dayalıdır: "Son Dünya Kupası'nda kaç maç izlediniz?"

sorusuna verilecek yanıtlar kesin değilken, "Hiç futbol maçı izlediniz mi?" sorusunun yanıtı kesin olacaktır. Toplumsal bağlam otobiyografik belleğe olaylar zincirinden daha güvenilir işaret noktaları sağlar. Dış dünyayı somut bir gerçeklik, belleğimizde sabitleşen bir imge olarak görecek biçimde yaratılmışızdır ve sonradan bu imgeyi ailevi ya da toplumsal işaret noktalarının arasında belli bir yere oturtmaya çalışırız. Zihnimizdeki imgeler zincirine bir tutarlılık kazandıran da dış dünyadaki bu işaret noktalarıdır. Onlar olmasa anılar belleğimizde, herhangi bir anlam çıkartmakta güçlük çekeceğimiz, karmakarışık bir imgeler yığını halinde birikecektir.

Böyle bir imgeler kargaşasını zamansal bir düzen içine yerleştirmemiz ancak bir başkasının başımıza gelen olayları tarihlendirmesiyle mümkündür. Terk edilişlerini takip eden yaklaşık on yıllık bir süre içinde yirmi ila otuz kez kurum değiştiren çocukların belirgin ama bütünüyle tutarsız anıları vardır. Bir gözetmenin, onlarla konuşmaktan kaçınmak için kendileriyle yalnızca el işaretleri ve dil şaklatmalarıyla iletişim kurduğunu anlatırlar. Yaprakların rengini, gizlice inşa ettikleri kulübenin biçimini, toz içinde oynadıkları beştaş oyununu hatırlar ama bu sahnelerin tam olarak nerede geçtiğini, nasıl ve niçin yaşandığını çıkaramazlar. Belleklerinde anlamdan yoksun olan bir an, bir şimşek çakması gibi yer bırakır. Sözlü olmayan öyküler, içlerinde birtakım duygulara yol açtığı için belleklerine yerleşmiştir ancak bu anlar, onları paylaştıkları yetişkinler için tamamen önemsizdir. İmgeler, onları bir yere oturtup bir anlatıya dönüştüremediğimiz sürece anlamsızdır.

Âdemelması imgesi bir yetişkinin gözünden kaçar ama ölüme mahkûm edilmiş altı yaşındaki çocuğun belleğinde güçlü bir iz bırakır. Gece takılan güneş gözlüklerine gelince, aklı başında bir yetişkin buna inanmakta güçlük çeker. Buna karşılık, olaylara elli yıl sonrasından bakıldığında, bu tür tutuklamaları yapan kişilerden bazılarının tanıklıkları, Fransız polis müfettişlerinden bir kısmının, bakışlarını koyu renk camlı gözlüklerin arkasına gizlemek istediklerini doğruluyor.

Benzerleri hiçbir iz bırakmadan geçip gitmişken kimi olayların anılara dönüşmesinin açıklaması o anda hissedilen duyguda yatar.

O duyguysa hem küçük bir çocuğun kişisel geçmişi hem de bütün bir halkın ortak tarihini açıklar.[1]

Başkan Kennedy'nin suikasta uğradığı gün karımın ailesiyle birlikteydim. Haberi radyoda duyduğumu hatırlıyor gibiyim ama tam da emin olamıyorum; oysa o anda odadaki eşyaların görüntüsü, yatağı örten pikenin temizliği ve hatta ev sahibimizle konuşmak üzere bahçeye çıktığımda havanın nasıl olduğu bugün bile ayrıntısıyla betimleyebileceğim bir belirginlikle zihnimde. Ne var ki bu olayın Paris'te mi yoksa Montpellier'de mi yaşandığını kesinlikle çıkaramıyorum.

Bir çocuk için bir başkanın öldürülmesinin anlamı yoktur. Zihnindeki kavram alanı uzaklarda yaşanan bir eylemin kendisine dokunmasına imkân vermeyecek kadar dardır. Buna karşılık, sevdiği yetişkinlerin duygusal tepkileri çocuğa hissedebileceği bir evren yaratır. Bağlılık kurduğu kişilerin gösterdiği duygu, çocuğun zihnindeki imgeler için bir işaret noktasıdır. Bu duygu, imgeleri birer anı olarak sabitler ve çocuğun bunları anlatabileceği biriyle karşılaşması koşuluyla onlara bir tutarlılık kazandırır.

Londra bombalanırken anneleri tarafından
telkin edilen çocuklar kendini huzurlu hissediyordu,
tıpkı Bay Canlı Bomba'nın rehin aldığı çocukların
okulculuk oynarken eğlendiği gibi.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Londra bombalanırken Anna Freud, sığınaklardaki bebeklerin ne kadar huzurlu olduğuna dikkat etmişti. Çevrelerindeki patlama sesleri, yer sarsıntıları, sığınak duvarlarının titreşmesi bebekleri hiç etkilemiyordu. Freud'a göre bunun nedeni gayet basitti: Çocukların dünyasında değişen bir şey yoktu. Annelerinin şefkatli kollarında yine güvendeydiler. Eğer anne huzurluysa, bebek de onun kollarında kendini tam bir güven içinde hissediyordu. Ancak eğer anne sarsılıyor ya da sadece katılaşıyorsa bebeğin dünyası altüst oluyordu. Daha sonra çocuğun dünyası sözün katılımıyla değişime uğradığında bile hâlâ başkalarının duygularının etkisi altında bulunmayı sürdürecektir. Ancak imgeleri sabitleyerek onlara bir anlam verecek olan anlatıdır.

Neuilly-sur-Seine'deki bir anaokulunda çocuklar Bay Canlı Bomba denen bir saldırgan tarafından rehin alındıklarında, onları kurtarmaya gelenler bu çocukları canlarına kasteden kişiden daha fazla korkutmuştu. Yetişkinlerin dünyasında tehlike, elbombalarına sarınmış bir halde, her yeri içindekilerle birlikte havaya uçurma tehdidinde bulunan adamdan geliyordu. Oysa çocukların dünyasında bu bey pek de öyle korkutucu değildi. Adamın varlığı, alışılmadık bir hareketliliğe ve beklenmedik, yeni oyunlar oynanmasına yol açmış, merak uyandırıcı bir olay sayılırdı. Üstelik de öğretmenleri becerikli bir biçimde adamı onlara oyun oynayan bir oyuncu olarak tanıtmış, böylece Roberto Benigni'nin *Hayat Güzeldir* filminde örneklediği savunma mekanizmasını uygulamışlardı. Buna karşılık polisler anaokuluna baskın yapıp dışarı çıkarmak üzere çocukları yakalamaya çalıştıklarında, çocuklar küçücük bedenlerini kollarının arasına alarak dört bir yana son sürat koşturan bu yüzleri örtülü hırsızların onları içinde bulundukları "güvenlik"ten uzaklaştırmaya çalıştığını hissetmişlerdi. Bu adamlar onlara çıkış yolunu göstererek bağırıp çağıran diğer yetişkinlerin arasında koşturuyordu. Dehşet verici bir şeydi bu![2] Bu durum çocukların belleğinde belirgin imgeler bırakma tehlikesi taşıyordu. Belki koşan ayak sesleri? Belki bir ceketin üstünde sallanan bir madalya? Belki kirli sakallı bir yanak? Eğer duygunun üzerine gidilmez, yarattığı etkiyi değiştirebilecek güçte herhangi bir şeyle, resimle, tiyatroyla, anlatıyla, düşünceyle yeniden yaratılmazsa küçük bir ayrıntı büyük bir dehşetin simgesine dönüşebilir. Çocuklar kendi hallerine bırakıldığında, yaşanan dehşetin anısı her gece bir izlem gibi geri gelecektir. Anının biçimselleştirilmesi sıradan nesnelere bu dehşeti çağrıştırma gücü verecektir: Koridorda bir ayak sesi, sallanan bir madalya, kirli sakallı bir yanak dehşeti hatırlatacaktır. Ama eğer çocuk, duygusunu çizimle, anlatıyla, düşünceyle ya da mizansenle; ona gülen, ağlayan, yorumda bulunan birine aktarma olanağı bulursa artık duygularının efendisi olacaktır; küçük sanatsal yaratılar yoluyla imgelerine, sözcüklerine, mimiklerine bir biçim kazandırmayı başarmış ve bir başkası üzerinde bir etki yaratabilmiştir. Çocuğa kendi gücünü geri kazanma şansını veren şey bir seyircinin varlığıdır.

Beş yaşındaki Michel'in, tutuklanışını bir çeşit bayram gibi görmesi Drancy'e hapsedilmeden önce duygusal yalıtılmışlık çekmesindendir. Oysa Renate'ın, çok sevdiği annesinin Kurtuluş sırasında kurşuna dizilen bedeni, bugün bile gözlerinin önünden gitmiyordur.

Beş yaşındaki küçük Michel, son savaş sırasında Drancy Kampı'nda üç hafta tutuklu kalmış, bir yerden diğerine nakledilirken kaçmayı başarmıştı. Tutuklanmasından önce altı hafta boyunca Parisli bir aile tarafından konforlu bir odada saklandı. Bu altı ay süresince toplumsal ve duyusal anlamda neredeyse mutlak bir yalıtılmışlık içindeydi: radyo yok, okuma yok, arkadaş yok, aile yok. Kendisine yiyecek getiren cesur insanlarla her gün yalnızca iki cümle sohbet. Bu yalıtılmışlıkla geçen birkaç haftanın sonunda sorulara bile yanıt veremeyecek hale gelmişti. İlk ayın sonunda artık tek etkinliği, masanın çevresinde yürümekten ibaretti. Bu hareketi sürekli yinelemenin sonucunda, büyük adımlar atıp kollarını denge bulacak şekilde sallayarak yürüyüşünü tek tipleştirmişti. Zaman zaman olduğu yerde durarak iki yana sallanıyor ya da kendi çevresinde dönüyordu. İçinden gelen bu uyaranlardan başı döndüğündeyse yere uzanarak dizlerini yalıyordu.

Derken bir gün tutuklandı.

Michel için hapislik bir çeşit yeniden doğuş gibi oldu. Yaşama, seslere, yüzlere, düzenli yemek yemeye ve uzun süreli yalnızlığı sırasında unuttuğu insan temasına kavuşmuştu. Yüzleri seyretmeye doyamıyordu. Yeni tutsakların getirilişi onu her seferinde heyecanlandırıyordu. Başka çocuklarla karşılaşmasıysa son derece yoğun duygulara yol açıyordu; özellikle de kendisine gülümsediklerinde, onunla konuşup oyunlar oynadıklarında.

Elli yıl sonra, anılarıyla yüzleşmesi şaşırtıcı sonuçlar doğurdu. Çocuğun hayatını kurtaran Parisli cesur aile, çektiği eziyetin hiç farkına varmamıştı. Yetişkinlere bu konuda açık sorular yağdırıldığında onlar ne çocuğun tek tipleştirdiği hareketleri ne de suskunluğunu hatırlamışlardı. Akıllarında kalanlar toplumsal çevreyle ilgili olanlardı: komşu kadının süt bidonunu getirdiğinde, ayak seslerini duyarak salonda neler olduğunu sorması ya da bir keresinde müfettişlerin evi aramaya gelip çocuğun olduğu odaya

bakmayı unutmaları veya başka bir gün çocuğun tüm tembihlemelere karşın evden kaçarak tüm ailenin yaşamını tehlikeye atması gibi.

Michel bu öyküleri dinlediğinde belleğinde belli imgeler bulabiliyordu ancak ne komşu kadın, ne müfettişler ne de kendi kaçışıyla ilgili sosyal nitelikte bir anısı vardı. Hatırladığı anılar yalnızca birtakım nesnelerdi; bir masa örtüsü, küçük bir masa saati ve dizlerini yalayışı gibi. O odada altı ay geçirdiğini öğrendiğinde sersemlemişti çünkü zaman yalnızca toplumsal işaret noktalarını zihinlerinde taşıyan yetişkinlerin aklında dilimlere ayrılmıştı, onunkinde değil.

Ancak bu duygusal yüzleşme sonrasında Michel, Drancy'deki tutsaklığını bir tür bayram gibi, bir çeşit yaşama dönüş, bir diriliş olarak gördüğünü ve hayatını kurtaran ailenin, kendisini maruz bıraktığı duyusal yalıtılmışlığın üzerinde büyük ihtimalle kendini ölüme mahkûm eden tutsaklıktan daha büyük bir olumsuz etki yarattığını bize itiraf edebildi.

1945 yılında Renate aynı şansa sahip olamamıştı. Küçük kız kolları pazıbentli, elleri silahlı, neşeli gençlerden oluşan bir çetenin babasını tutuklamasına tanık olduğunda beş yaşındaydı. Bu olay onu birazcık korkutmuştu ama çok da üzmemişti çünkü yaşamına kısa sürelerle girip çıkan bu adamla arasında derin bir bağ yoktu. Buna karşılık annesi, köy meydanında tahta tezgahlardan derme bir kürsünün başında oturan mahkeme heyetince yargılandığında, ciddi bir şeylerin yaklaştığını anlamıştı. Bu yüzden silah seslerinin geldiği yere koştu. Yetişkinlerin bacakları arasından kendine yol açarak sıyrıldı ve annesinin bedeninin yerde yattığını gördü. Burada karşılaştığı iki imge ömrü boyunca aklından hiç çıkmadı: Annesi göğsünden değil, karnından vurulmuştu. Ve bir erkek sesi küçük kıza şöyle deyivermişti: "Daha bir saniye önce senin adını söylüyordu." Annesinin tabutu mezara indirildiğinde Renate kutuyu taşıyan ipin bir ucunu koparıp aldı. Elli yıldan fazla zamandır bu anıyla yaşıyor. Ne zaman gevşeyecek, dikkatini biraz dağıtacak olsa kurşun delikleriyle dolu elbisenin görüntüsü zihnindeki imgelerin arasından sıyrılıp öne çıkıyor: "Neden buradan?.." Sonra da belleğinde adamın sesini duyuyor: "Daha bir saniye önce senin adını söylüyordu." Bu cümle sonradan, "Ona bir veda bile edemedin,"

anlamını kazandı. O zaman Renate en azından annesini yargılamadan onun yakınında olmuş bu sicim parçasıyla avunuyor. Sicimi şöminesinin üzerindeki bir kutunun içine koymuş, ona sık sık bakıyor. Çünkü hakkında hiç konuşamıyor. Beş yaşında bir çocuk babasının Doriot'nun koruma görevlilerinden biri olduğunu nasıl anlayabilsin? Bu küçücük kız, böyle bir adamla evli olup büyük bir işbirlikçinin evinde hizmetçilik yapmanın bedelinin ölüm olabileceğini nasıl düşünebilsin? Annesi güzel ve çok neşeli bir kadındı. Neden karnından vurdular onu?

Renate, kimsenin kendisiyle konuşmadığı, katı bir dini kurumda yetiştirildi. Herkes durumun farkındaydı. Bugün ömrü boyunca hiç ayrılmadığı Nice bölgesinde sosyal görevli olarak çalışıyor. Evlenip çocuk sahibi olduğu yıllar içinde, adamın cümlesi ile annesinin karnı kurşunlarla delik deşik edilmiş imgesinin içini parçalayan anısı giderek silikleşmiş. Çocukları evden ayrıldıktan sonra Renate, bu anılarının yalnızca gömüldüklerini ve her gece sanki daha dün yaşanmış gibi tazelikle gizlendikleri yerden çıktıklarını fark etmiş.

Acaba Renate bu konuda konuşabilme; anılarını bir çizim, bir kitap, sanat eseri haline dönüştürebilme ya da yalnızca ebeveynleri kurtuluş sırasında kurşuna dizilmiş çocuklar için kurulmuş bir dernekte çalışabilme fırsatı bulsa acısı azalır mıydı? Ancak, yalnızca kendi yarattığı efsaneyi güçlendiren tanıklıkları hoşgören kültür ona bu fırsatı hiçbir zaman veremezdi. Anıları sabitleyen duygu bir çocuğun gelişim düzeyi ile dış dünyada sahip olduğu işaret noktaları arasındaki buluşmadan doğar.

Aynı bilgilere karşı her yaştaaynı duyarlılığı göstermeyiz: Yaşamı annesinin kolları arasında geçen bir bebek başkanları umursamaz. Bir çocuk, anne ve babasının kurşuna dizilmesinin siyasi nedenlerini kavrayamaz. Asıl hissettiğimiz, durumların nesnel nitelikleri değildir. Elbette ki açlık, soğuk, dayak gibi şeyler bizde anında yeme, ısınma, korunma gibi zorunluluklara neden olduklarından belli roller oynarlar. Ancak ruhsal dünyamızı asıl şekillendiren dışarıdaki işaret noktalarının içerideki dünyamızı belirlemesine imkân veren, zihinsel betimlemelerimizdir. İşte bu yüzden anne ve babamızın kavgaları, bir çift olarak alışkanlıkları ya da taşınmalarımız gibi ailevi

olaylar anılarımıza bir tarih kazandıran duyguları uyandırır. Daha ileride, biz büyüdükçe dışarıdaki işaret noktaları daha sosyal bir nitelik kazanır: Okul, öğretmenler, öğrenci kavgaları, sınavlar, daha sonra meslek değiştirmeler ve siyasi olaylar içimize nüfuz ederek oradaki dünyayı biçimlendirecek çevresel olayları hazırlayacaktır.

Bundan dolayı, her ne kadar tarihlendirilmesi dışarıdan belirlense de, olaylara yüklediğimiz anlamı nasıl kullanacağımız bize özeldir. Anılarımız ancak onlardan anlatılar ürettiğimizde anlamsız olmaktan çıkar: "Yirmi bir yaşındayken bir gün, öğleden sonra saat ikide annemin yanında kendimi kanepenin üzerine atarak, 'Artık dayanamıyorum,' dediğimi gayet iyi hatırlıyorum. Annem de bana, 'Böyle olacağını bilsem seni aldırırdım,' diye yanıt verdi. Bu benim üzerimde olağanüstü bir etki yarattı ama hiç de olumsuz bir etki değildi bu. İsyan edeceğim yerde hafifçe gülümsediğimi anımsıyorum, sanki bir vahiy gelmiş gibi olmuştu: Hiçbir gerekliliğe bağlı olmaksızın, tamamen bir rastlantının ürünü olmak, benim için bir çeşit kurtuluş gibi olmuştu,"[3] diye anlatıyor Cioran.

Eğer mantıklı varlıklar olsaydık ömrümüz acıyla geçerdi. Ancak psikolojik varlıklar olduğumuzdan, yaşanan her olaya, gelişmemiz ve geçmişimiz boyunca çevremizin içimize soktuğu özel anlamlar yükleriz. Bu da böyle bir cümlenin, bazılarımızı perişan ederken bazılarımız üzerinde de özgürleştirici bir etki yaratmasını açıklar.

Küçük Michel'in Drancy'deki günlerini bayram havasında yaşaması, geçmişinde, bunun hemen öncesinde yaşadığı korkunç duyusal yalıtılma döneminin büyük ihtimalle beyninde hasara yol açarak, duygularını ve belleğini bozulmaya uğratmasından ileri geliyordu. Toplama kampı onun için harika bir ısınma anlamı kazanmıştı. En küçük bir insan temasına öylesine açtı ki başkaları için ölüm fermanı olan bir durum onun için yaşama dönüş anlamına geliyordu.

Gerçek dehşet vericiyse düş kurmak çılgınca bir umut verir.
Auschwitz'de ya da Pasifik Savaşı'nda asıl üstün insanlar şairlerdi.

Bu örnek aynı felakete verilen tepkilerin şaşırtıcı çeşitliliğini ortaya koyar. Üç kardeş, anneleriyle birlikte, aynı zamanda aynı kampa kapatılmıştı. Anneleri bir sabah ortadan kaybolmuş, büyük ihtimalle

çocuklarından ayrılarak Auschwitz'e götürülmüştü. On yaşındaki Albert onu bir daha hiç göremeyeceğini anladığında ilk tepkisi şöyle düşünmek oldu: "Peki, o halde şimdi başımın çaresine bakmam gerekecek." Ağabeyi ile küçük kız kardeşi için sığınacak bir yer buldu. Sonra da yiyecek bir şeyler aramaya koyuldular. En büyükleri Édouard tamamen çaresiz kalmıştı. Oturduğu yerde büzüşmüş; sürekli annesini, boşluğu, onun birden yok oluşunun ömrü boyunca içinde bırakacağı büyük eksikliği düşünüp duruyordu. En küçükleri olan Rose ise ortadan kaybolan annesinden bugün bile nefret etmesini şaşkınlıkla karşılıyor ve kendini, "Anne, bizi terk ettiğin için sana çok kızgınım," diye düşünmekten hâlâ alıkoyamıyor.

Savaştan sonra Albert şefkatten yoksun bir koruyucu ailenin yanına verildi. Bu evde çok çalışıyor; sabahın dördünde kalkarak, okula gitmeden önce ev işlerini görüyordu. Şefkatsiz olmaları cinsel dürtülerin bulunmadığı anlamına gelmiyordu. "Koruyucu anne" bu konuda iki üç girişimde bulunmuş, sonra daha fazla üstelememişti. Ancak "koruyucu baba" çocuğu zorlamaya kalkışmış ve o da buna şiddetle karşı koymuştu. Bu konu bir daha hiç konuşulmadı. Albert şu ya da bu şekilde sonuçlanmış olan bu girişimlerden sonra içinde tuhaf bir duygu hissetti. Sakinliğine şaşırıyordu çünkü bu saldırılar onu şu şekilde düşündürmüştü: "Pekâlâ, artık bu insanlarla hiç işim olmaz. Bana yatacak yer veriyorlar, ben de onların ev işlerini görüyorum. Bu şekilde ödeşmiş oluyoruz. Büyüdüğüm anda yanlarından ayrılacağım." Koruyucu ailenin tacizleri Albert'i özgürleştirmişti; "Bilsem seni aldırırdım" itirafının Cioran'ı özgürleştirdiği gibi. Aslında tahmin edilenden daha yaygın olan bu beklenmedik tepkilerin açıklaması, toplumsal ve zamansal bağlamda yatar. Tıpkı küçük Michel'in, daha önce yaşadığı yalıtılmışlıktan ötürü Drancy'deki tutsaklığını bir çeşit sosyal bayram şeklinde yaşaması gibi, Albert de uğradığı saldırıları psikolojik olarak özgürleşmek için kullanıyordu çünkü onlar olmasa kendini koruyucu ailesine borçlu hissedecek ve kimliğini yitirinceye dek onlar için çalışmayı sürdürecekti.

Bu tür bir bağlamsal akıl yürütmeyle travmalar arasındaki şiddet farklılıklarının gizemi de aydınlanır. Bir travma baremi

oluşturabiliriz, ki böyle bir şey zaten vardır, ancak kabaca. Bir topluluk içinde yaşamanın zorlu sınavları sırasındaki stres basamaklarını değerlendirmeye çalıştığımızda, eş ölümünün en yüksek seviye olan yüz birim strese karşılık geldiği bir sınıflandırma[4] elde ediyoruz. İstenmiş bile olsa boşanma, hapsedilmeyle aşağı yukarı aynı seviyeye denk geliyor. Üstelik evlilik de öyle... Stres basamakları arasında emekliliğin de yeri hayli yüksekte. Borçlanma ya da işsiz kalma durumlarından daha saldırgan olduğu görülüyor. En alt basamaktaysa, on puanla tatillerin, Noel kutlamalarının ve para cezalarının yarattığı saldırılar bulunuyor. Ancak bu derecelendirme bize aslında en büyük stresin stres yokluğu olduğunu söylemez; zira ölmeden önce yaşamanın durması, boşluk öncesi boşluk gibi bir çaresizlik duygusu yaratır.

Yaşamın darbelerine karşı koyabilmeyi sağlayan bir iç güç olarak ruhsal dayanıklılığı anlayabilmek için bu baremi doğrulamayan vakalara eğilmek gerekir. Bir zorluğu aşmak kimi zaman itiraf edilemeyecek bir duygusal yatkınlığın belirtisi olabilir: "Annemin ölmek üzere olduğunu anladığımda tüm kaygılarım yok oldu," diye anlatmıştı bana aşırı buyurgan bir kadın olan annesinin ezici varlığı altında dehşet içinde yaşayan bir genç adam. Dehşet kimi zaman, şefkatin değerini çelişkili biçimde artırabiliyor. Aşırı korumacılık altında uyuşmuş olan ergenlik çağındaki kimi gençler, bu kendine özgü cinselleştirme sürecini keşfedebiliyor. "Bana 1968'den beri dünyanın en korkunç olaylarının göbeğinde bulunmamın çok zor bir şey olması gerektiği söylediğinde, emin ol, düşlerimi yitirsem de şefkat kazandım," diye yazıyordu Vietnam'da bulunmuş fotoğrafçı Michel Laurent karısına.[5]

Gerçek dehşet vericiyse hayal kurmak insana ona katlanmasını kolaylaştıracak, çılgınca bir umut verir:

Kamptan dönmek, hizaya girmek
Yaşam ne güzel olacak, özgürlüğe kavuştuğunda
Tek yapılacak iş yaşamak olacak
Daha basit ne var sanki [...]
[...] acı çekmeyi bilene
Ölmeyi bilene [...]

Neden yakınıyorsunuz siz? Yaşam yaşamdır
Olduğunuz yerde başka neyin düşünü kuruyordunuz ki?[6]
(Charlotte Delbo)

Karnı tok olanlar için şiir, modası geçmiş bir şeydir ama gerçek dayanılmaz olduğunda, hayatta kalmak için bir ordu kadar değerlidir.

Pasifik Savaşı'nda çarpışmış genç bir savaşçı olan Sidney Stewart, "Filipinler'in cehennem ormanında"[7] Japonlara tutsak düşmüş, orada ilk çökenlerin en kaslı Amerikan futbolcuları olduğunu görünce şaşırmıştı. Süpermen ancak pamuklara sarılıp sarmalandığında yaşayabiliyordu. Antrenman yapabilmesi için iyi beslenmesi, uykusunu alması, vitaminlerini aksatmaması ve kendini yalnızca buna vermesi gerekiyordu. Yağmurun, sıcağın, hayvanların ve insanların benzeri görülmemiş vahşiliklerinin acımasızlıkta birbirleriyle yarıştığı bir ortamda en çok direnç gösteren kişi, kendi iç dünyasına sığınabilmeyi en iyi başaran olabilir. Burada süper kahramanlar yalnızca şairlerdir. Kendi içlerine çekildiklerinde sanatçıları, filozofları, gizemcileri ve aşkınlığı başarabilmiş herkesi bulabilecekleri, maddesiz bir dünyaya sığınırlar. Hayatta kalmanın verdiği şaşkınlığın tadına varır, "niçin" sorularına doymak bilmezler. Bulundukları yerin acımasızlığından kendilerini böyle korurlar. Hatta çevrelerini saran gerçeklik ne kadar korkunç olursa olsun, kimi zaman içlerindeki betimlemelerin yarattığı güzelliğe hayranlık duydukları bile olabilir.

Kategoriler gereklidir: Sınıflandırmak, sınırlandırmak, ayırt etmek nitelikler yüklediğimiz nesnelerin çiziminde düşünceye yardımcı olur. Dünyayı bu şekilde düşünerek onu daha iyi görebiliriz. Ne var ki kategoriler aynı zamanda aldatıcıdır. Nesneler katıksız halleriyle yalnızca fikirlerde mevcuttur. Dünyayı kategorize eden bizizdir. Gerçekte her şey birbiriyle iç içedir: Ölümün yaklaştığı o büyük çaresizlik anında *Watonga*'nın genç Amerikalısı Rass duanın hazlarını hayretle keşfeder ve yaşamanın görkemini hisseder: "O çocukların öldüğünü gördükçe içimden, 'İşte böyle! Yaşamak bir lüks aslında,' diye geçiriyorum."[8]

Karşıt duyguların birbirine yakınlığına çoğunlukla aşırı durumlarda rastlarız. Bir nesneyi yitirme tehlikesiyle karşı karşıya

kaldığımızda ona bağlılığımızı zevkle keşfederiz ve bizi canlandıran bu keşifle, bir saat öncesine kadar kendisine karşı kayıtsız olduğumuz birini sevgiyle bağrımıza basarız. Hayatta kalmayı başaran kişiler yaşamda uzatmaları oynamanın ne kadar şaşırtıcı bir duygu olduğunu anlatır. Yaşamın bu kendilerine fazladan verilmiş kısmı onlarda oyunbaz bir sevinç duygusu uyandırır. İnsan ölümle burun buruna geldiğinde sıradan şeyler önemsizleşir. Kumarbazların kazanılması çok zor olan, kaybetme ihtimalleri çok yüksek oyunlarda şanslarını denemeleri işte bu duyguyu hissetmeyi arzulamalarından kaynaklanır. Eğer kazanacak olurlarsa, havadan gelen bu parayı saçıp savururlar. Ama şans eseri kaybederlerse, başlarına gelen en küçücük bir olay muhteşem bir lezzet kazanır.

Son olarak, travma baremi yalnızca muğlak bir tahmin verir. Eşimizi kaybetmenin bizi bir para cezası ödemekten daha çok sarsacağını kolaylıkla kabullenebiliriz ama bu bize çok da bir şey söylemez, özellikle de şaşırtıcı biçimde kendini toplayabilmiş kurbanlarla karşılaşma fırsatımız olmuşsa.

Ruhsal dayanıklılık kavramı, sorunu tek bir nedenin ölçülebilir bir sonuç yaratması biçiminde ele almak yerine, göğüs gerilmiş bir darbenin ne gibi farklı etkiler yaratabildiğini ve hatta kişinin toparlanmasını sağlayabildiğini anlamaya çalışır. Bir çeşit cinsel yetersizliğin (yüz üzerinden) kırk seviyesinde bir strese yol açması istatistiki bir gerçektir ancak bireysel anlamda her zaman doğru olmayabilir. Bir keresinde tanıdığım bir genç adam yaşadığı tek bir cinsel yetersizlik sonrasında öyle kaygılanmıştı ki bütün yaşamı altüst olmuştu. Oysa tanıdığım bir genç kadın, cinselliğe büyük de ilgi duyduğu halde, acı verici bir başarısızlıktan sonra kendini hayret verici derecede özgürleşmiş hissetmişti. Genç adam için başarısızlığın anlamı şuydu: "Hiçbir zaman aile kuramayacağım, oysa buna çok ihtiyacım var." Genç kadın içinse o acı verici an şu anlama geliyordu: "Bu adam tam bana göre, eğer onunla bir çift olursak onu o kadar sevebilirim ki önceden yaptığım gibi, onunkini yaşamak uğruna kendi yaşamımdan, kendi kişiliğimden vazgeçebilirim. Onu sevmekten kaygılandığım için bu, zevk almama engel oluyor ve kişiliğimin bir parçasını benden söküp alıyor. Bu

başarısızlık bana özgürlüğümü geri verdi. İşte bu nedenle yalnızca sevmediğim erkeklerle birlikteyken haz alabiliyorum." Stres basamaklarında erkeğin yaşadığı altmış seviyesindeki stresi, kadının yaşadığı yaklaşık yirmi seviyesiyle toplayıp ikiye bölersek, cinsel başarısızlığın bir topluluk içinde kırk seviyesinde stres yarattığını belirleyen istatistiki değere ulaşıyoruz, ama her bir birey farklı düzeylerde duygu hissetmiş oluyor.

Dayanıklılığın hem diyakronik hem de senkronik bir süreç olduğunu söylemek daha doğru olur: Gelişimin biyolojik etkenleri toplumsal bağlamla etkileşir ve böylece öznenin tarihselleştirmesine yardımcı olan bir benlik tasviri yaratır.

Daha basit bir ifadeyle, dayanıklılık gelişimin yününü, toplumsal ve duygusal bir başka yünle beraber dokuyan bir örgü gibidir. Bundan dolayı da dayanıklı bir kişinin izlediği yolu betimlemek ve her şeye karşın sağlam destekler bularak örgüsünü tamamlamak için yazgının cilveleri arasında kendine nasıl yol bulabildiğini anlamaya çalışmak daha iyi olacaktır.

Dayanıklılık tek bir madde değil, bir örgüdür. Her birimiz bulunduğumuz sosyal ve duygusal çevrelerde karşılaştıklarımızla birlikte kendimizi örmek zorundayızdır. Ve yaşamımız tamamlanıp gökyüzünden yaşamımıza baktığımız zaman şöyle diyeceğiz: "Ne öykü ama! Epey yol almışım! Ama bu yolculuk her zaman kolay olmadı."

Yol almak başıboş gezinmek değildir. Nereden geldiğimizi bilsek bile genetik hayali bir şey olabilir. Geçmişimizi bilmediğimiz zamansa onu istediğimiz gibi icat edebiliriz.

Ama "yol almak başıboş gezinmek değildir."[9] Yazgının darbelerini yedikçe yalpalamak zorunda değiliz. Tutunacak bir dalımız varsa yalnızca biraz sarsılırız, o kadar. Kökenimiz ve tenimizin rengi ne olursa olsun, bir ailemiz olsa da olmasa da hepimiz bir güzergâha, firkete şeklindeki bir yazgıya boyun eğeriz. Firketenin kalkık ucunda, yani çocukluğumuzda, bizi dünyaya getirenlerle özdeşim kurarız; onları tanıyor olsak da, hayal ediyor olsak da. Firketenin halka kısmına ergenlikte varırız, bir insan kültürünün içinde yerimizi alabilmek için ensesti kendimize yasaklarız. Böylece şimdiye

kadar sevdiklerimizi terk ederek başka türlü seveceğimiz kişilere kur yapmaya başlamamız gerekir. Firketenin bu dönen halka kısmı bizi düşlerimiz doğrultusunda kurmak istediğimiz yeni ailemize yönlendirir.

Soy zinciri, kimliğimizin, üzerine yerleştiği sağlam zemini oluşturur. Ensest yasağı firketenin halkası olacaktır. Firketenin ucuysa kültürün içine batırılacak olan evlilik yoluyla kurduğumuz aileyi temsil edecektir. Ensest yasağının dönüm noktası bizi, ittifaklarımız tarafından kurulan yeni düzene girişmek için soy zincirimizin dayattıklarını geride bırakmaya zorlar. Böylece kültür hem düzenin taşlaşma hem de kargaşanın yok etme tehlikesini ortadan kaldırır.

Bellek suiistimaline maruz kalan kişiler geçmişin sıkıntılarına zevkle boyun eğer: "Benim ailemde, beyefendi, herkes kanını Fransız ulusu uğruna akıtmıştır," diye anlatıyordu bana ufak tefek, pembe tenli, tombul bir bey; böyle trajik bir geçmişten gelmenin onu kendisini oluşturmaya ittiğini hayal etmekten büyük haz duyarak.

Bir diğeriyse bana kendini tanıtırken şöyle diyordu: "Atalarımdan biri Papa II. Julius'a karşı gelmiş." Ona bakarken içimden 16. yüzyıldan bu yana evlilik sözleşmelerinin çok değiştiğini, genetik muayene yapılsa sonucun onu büyük bir hayal kırıklığına uğratabileceğini geçiriyordum. Döllemenin etkenlerine gelince, bunlar da öylesine gizemlidir ki bu tür soy zincirleri ortaya çoğu zaman ancak hayali bir biyoloji koyar. Bununla birlikte, gerçek olmayan şeyler de kimi zaman iş görerek kişinin benlik duygusunu biçimlendirebilir. XIV. Louis'nin askerleri ya da Papa II. Julius'a kafa tutmuş atayla bireyler üstü özdeşim kurmak, bu haşmetli kişilerin torunlarının iç dünyasında bir tür zafer izlenimi, kuşaklar boyunca aktarılarak gelen bir çeşit duygu şelalesi yaratabilir. Hayal edilen bir genetik, kendisine inanan kişilerin içini rahatlatabilir. Bir tür davranışlar yasası düzenleyerek, böyle bir imgeye uygun düşen duygular için bir çeşit dışavurum kılavuzu yaratabilir: II. Julius'a kafa tutmuş bir adamın torunu buna uygun davranmalıdır. Fikirlerini güvenle dile getirir ve çevresine tepeden bakar. Dahası hayali genetik ailevi ve toplumsal anlatılarla, çeşitli yadigârlarla ve her kuşağın bir sonrakine anlattığı iki üç efsaneyle de beslenir.

Kimi zaman hayal edilen genetik, toplumsal bir baskıya dönüşecek bir anlatı üretebilir: "Bizim ailede tüccarlık babadan oğula geçer, kimse okumakla boşa zaman harcamaz." Şöyle dendiğini de duyabiliriz: "Bizim ailede otuz yaşına doğru intihar edilir" ve böylece bu basit ve efsanevi kehanet geleceğe yönelik kaygıya yol açar.

Yetimler belleklerinde her zaman genç kalan ebeveynler taşır. Bağımsızlığa zorlanmış, özgürlüğe mecbur bırakılmış bu çocuklar perişan gerçekliklerini büyüleyecek eğlenceli hazineleri her zaman bulur.

Soy zincirinden yoksun çocuklar, ailesiz çocuklar böyle bir kolay kimlik kazanımından yararlanamaz. Ancak bu onlara hem geleceklerini hem geçmişlerini icat edebilme özgürlüğü verir: "[...] bir babam olsa bana birtakım kalıcı engeller dayatacaktı; gururlandığı şeyleri benim ilkelerim, cehaletini bilgim, hınçlarını kibrim, takıntılarını yasam haline getirecek, benim içimde yaşayacaktı [...] Atam olarak geleceğimi belirleyecekti... Genç bir adama miras kalan tarlalar ve ev onun kendini dengeli bir imgeyle görebilmesini sağlar [...] Bense ne kimsenin efendisiyim ne de kimseye ait..."[10]

Jean-Paul Sartre'ın bir "baba eserinin sürdürücüsü" olmayışı onu bir ruhtan yoksun bırakmak yoluyla özgürleştirmişti. Denizcilik terimleriyle konuşacak olursak, ruh İngiliz donanmasında bir halatın büklümleri arasındaki sürekliliği sağlayan kırmızı iptir. Bu örnekte ruhtan yoksun olmak, bağımsız olmak zorunda kalmak, özgürlüğe mecbur olmak demektir.

Yalnızca ölüler hiç ölmez. Bir çocuk ölümün tasviriyle karşılaştığında, ebeveynlerinin bu sona yazgılı olduğunu anlar. Onları yaşlanmalarına, güçten düşmelerine karşın sevmeyi öğrenir. Sevdiklerinin yanılabileceğini ve hatta kimi zaman haksızlık yapabileceğini kabullenmeyi öğrenir. Ebeveynleri belleğinde her zaman genç kalacak yetimler içinse durum hiçbir zaman böyle olmaz. Bir ipucu, bir fotoğraf, "babanı tanırdım, uzun boylu ve çok neşeli bir adamdı" türünden bir öykü; bütün bunlar onun zihninde zinde ve şen bir baba ile her zaman güzel ve sevilmesi kolay bir anne imgesini canlı tutar. Bu da sonunda çelişkili bir noktaya varır: Aile sahibi

olan çocuk kusurlu ebeveynlerinin sevgisiyle beslenirken, "ailesiz" olan kendisini özgürlüğe zorlayan ebeveyn boşluğu ile onu destekleyip bir çerçeve içine oturtacak duygusal ikame arasında kesin bir tercih yapma zorunluluğunu hisseder. Bütün yaşamı iç karartıcı, bunaltıcı bir özgürlüğün verdiği başıboşluk ile onu güçlendirirken tutsak da edecek destek arayışı arasında gidip gelmekle geçecektir.

Géraldine anne ve babasını yitirdiğinde, çevresinde yas tutmasına yardımcı olabilecek bir destek sistemi bulamamıştı.[11] Ebeveynden ve destekten yoksun, her çeşit sevgiden vazgeçmekten başka çaresi kalmıyordu. Bunun karşılığındaysa tamamen özgür ve her türlü bağdan arınmış olarak her türlü kararı kendi başına alabilme imkânına sahipti. Sokak çocukları ya da yetimlerle ilgilenme fırsatını bulan herkes, tıpkı bir yetişkin gibi başının çaresine bakmaya alışmak zorunda kalmış bu çocukların nasıl olgun bir havaları olduğunu fark etmiştir. Ancak bu yalnızca bir izlenimden ibarettir: Aile içinde büyüyen bir çocuk kendisine bir çerçeve sunulmasını bekler ve sonra da kendisine hükmedenlere karşı gelir. Başkalarının ruhunu benimsemekle onların kültürlerine ve soy zincirlerine adını yazdırmış olur. Öte yandan ailesi olmayan çocuksa dış dünyanın tehditlerine uyum sağlamak için kendini ikiye böler. Kişiliğinin sosyalleşebilen parçası üzücü bir gerçeklikle yüzleşir. Orada hiçbir şey yoktur. Bir yuva bulamaz. Sokak çocuğu nerede yer bulursa orada yatar: bir metro mazgalının üstünde, bir kapı girişinde ya da ısınabilmek için başkalarıyla üst üste. Ailesiz çocuk bir kurumdan diğerine gider, kâh bir koruyucu ailenin evindeki yatakta kâh tahıl ambarında, bir saman balyasının üstünde uyur, savaş sonrası yıllarda sosyal hizmetlere verilen çocukların yaptığı gibi. Oysa iç dünyasının gizli kalan kısmı acıyla doludur. Çünkü her gece hayalinde, hiç ölmeyecek ebeveynleriyle birliktedir.

Gerçek dünyada çocuk çok hızlı yaşlanır ama içindeki ebeveynleri her zaman genç, güzel, neşeli ve sıcak kalır. Her gece onlardan mutluluk öğütleri dinler. Başıboşluğun çare etmediği gerçek dünyada çocuk kendinden başka kimsenin anlayamayacağı şiirsel izler bulur, tıpkı Georges Perec'in bize sırrını verdiği gibi: "Babamdan bana tek kalan bir akşam iş dönüşü bana vermiş olacağı bir anahtar

ya da bir bozukluğun anısıdır."[12] Siz, bir ailesi olanlar, bunu yalnızca sıradan bir anahtar gibi görürsünüz. Ancak artık ebeveynleri olmayan benim için o anahtarda sihirli bir şeyler vardır. Ne olduğunu tam olarak bilemem. Hatta bu bir anahtar değil de bozuk para bile olabilir, çok iyi hatırlayamıyorum. Ama babamdan geldiğini biliyorum. Bu yüzden de içinde bana güç veren, umut veren değerli bir şeyler taşıyor.

Ailesi olmayan tüm çocukların bu tür gülünç hazineleri vardır. Kimi zaman uğursuz yerler olabilen kurumlarda yatarken, bu değerli eşyalarını şiltelerinin altına gizler, onlara daha yakın olabilmek için da başlarının hemen altına koyarlar. Sakın bunların yalnızca bir sicim parçasından ya da eski bir gazete kâğıdının ucundan ibaret sanmayın: Birer tılsımdır onlar. "Bu sicim parçası gücü ve sevgiyi temsil ediyor çünkü karnından vurulmuş annemin tabutuna dokundu... Bu kirli gazete kâğıdı benim için çok değerli çünkü orada babamın cesur bir asker olarak çarpışma sırasında ölümünden söz edildiğini sanıyorum. Okumam yok, ama içimden bir ses yetişkinlerin göremeyeceği sihirli bir gücün bu sararmış kâğıdın üzerinde babam hakkında iyi şeyler söylediğini fısıldıyor."

Yetişkinler açısından bakıldığında, zamanından önce olgunlaşmış bu çocuklar evsiz, yataksız, yiyeceksiz, okulsuz, perişan bir dünyada başıboş gezmektedir. Ancak gerçek dünyayla fazla ilgili olan bu yetişkinler, bir sicim parçasının ya da yırtık gazete kâğıdının nasıl müthiş bir güce sahip olabileceğini anlayamaz. Bu yüzden de temizlik ya da düzen adına bu gülünç hazineleri çöpe atarlar. Yaralı çocukların başıboş gezintileri sırasında, yitirdikleri ebeveynlerine kavuşabilmek için sığındıkları o sihirli yeraltı lahitlerini yok ederler. İşte bu yüzden de o küçük hazinelerin, hayali lahitlerin yıkılması her zaman başıboşluk halini daha da artıran gerçek bir firara yol açar.

Eğer bu yaralı çocuklara destek olmayı gerçekten istiyorsak yapmamız gereken şey onları tıka basa doyurmak yerine, etkin hale getirmektir. Onlara yardımcı olmak için sürekli daha fazlasını vermek değil, tam tersine onları güçlendirmek için onlardan hep daha fazlasını talep etmek gerekir.

Gurbet de bir çeşit yetimliktir.
Kendilerini karşılayan kültür yaralılara destek olduğunda sıla yaraları kapanabilir. Okul ve iş, çocuklar için ebeveynlerinin yaralarını onaran mutluluk yerlerine dönüşür.

Gurbetlik deneyimi zorunlulukların nasıl bir koruyucu etken haline gelebildiğini anlamamızı kolaylaştırır. Neredeyse tüm anketler göçmenlerde kaygı oluştuğunu kanıtlar. Kökenlerinden kopmuşlardır. Anlamadıkları bir dilin hüküm sürdüğü bir havayı solurlar. Her yeni karşılaşmada kendilerini çaresiz hissederler çünkü kendilerini bir yere oturtabilmelerini sağlayacak ne sözleri ne de hareketleri anlayabiliyorlardır. Üstelik sevdiklerinden de ayrı düşmüşlerdir. Neredeyse tüm bağları koparılmıştır. Bir göçmen ne kadar yalnız yaşıyorsa kaygısı da o kadar artar ve bu durumda hem ilaç tüketimi hem de yasadışı edimlere başvurma oranı yükselir.[13] Toplumsal saldırganlığın etkisi altındaki bir çocuk bu duruma katlanabilmek için kendini ikiye bölerken, bir göçmenin bireysel kimliğiyse çevresini kuşatan toplumsal örgüt bütünüyle tutarsız hale geldiğinde, bağları koptuğunda ve olaylar anlamlarını yitirip hiçbir şey ifade etmemeye başladığında parçalara ayrılır.

İlk ayların coşkusu, büyük ihtimalle, yaşadığı ağır sosyal yalıtılmışlık yüzünden Drancy'deki tutsaklığı sırasında sevinçten çılgına dönen küçük Michel'in yaşadığının bir benzeri olarak açıklanabilir. Bu insanlar vatanlarını orada mutsuz oldukları için terk etmiştir ve gidecekleri ülkeyi düşlemek onlara delice bir umut vermiştir.

En ufak karşılaşma, en küçük olay, kendileri için anlaşılmaz nitelikte bile olsa, gerçek dünyada bu düşü yaşamakta olduklarını kanıtlar onlara. Ancak cicim ayları bittiğinde buradan düşüş sert olur ve yere çarpmak acı verir. Kaygının ilk belirtileri, ilk çaresizlik edimleri kendini bu aşamada gösterir. Bu göçmenlerin uyum sağlama süreçleri üzerinde üç bileşenin ağırlığı hissedilir: kabul edilme, anlam ve cinsiyet. Bir göçmen kültür değiştirdiğinde, yanında kendi dünyasından bir parça taşımışsa yönünü bulması biraz daha kolaylaşacaktır çünkü geçmişine ait işaret noktalarından bir kısmı hâlâ onunladır ve bu da kabul edilmekte olduğu kültürün kendi işaret noktalarını öğrenmesini hızlandırır.

Fransa'nın güneyine yönelen Vietnam kökenli *teknecileri*, anadillerini konuşan ve geleneklerinin bir bölümünü hâlâ sürdüren akrabaları karşılamıştır. Onlara maddi yardımda bulunmak, barınacak yer vermek, dil öğretip iş bulmalarına yardımcı olmak için hemen sığınma evleri kurulmuştur. Çocukları birkaç yıl sonra okula gitmiş, kendileri de çırçır balığı avlamaya ve Marsilya aksanıyla konuşmaya başlamıştır. Vietnam'da büyük zorluklar yaşayan aynı halkın diğer bir kısmıysa İngiltere'ye yönelmiştir ancak burada onları bekleyen sığınma evleri yoktur. Bu küçük topluluk içinde ilaç kullanımı ve suç oranı çok yüksektir. Yetiştirme yurtlarına yerleştirilen sığınmacı çocukların küçük bir kısmı psikiyatrik sorunlar konusunda çok yüksek bir yüzde vermiş[14] ve çocuklar evlat edinildikten sonra bu sorunların kaybolduğu gözlemlenmiştir.

Aşırı uçlarda bulunan iki toplumsal stratejinin bu topluluklar için zararlı sonuçlara yol açtığı görülür: yalıtma ve asimilasyon. "Kanada otlaklarının ortasında, büyük ölçüde yalıtılmış bir kent olan Winnipeg'deki Etiyopyalı mülteci cemaatinin yaklaşık iki yüz kişiden oluştuğu bilinmektedir."[15] Bu küçük topluluk, duyusal yalıtılmışlığın bireyde yarattığına benzer bir etkiyi toplumsal yalıtılmışlıkta yaşamıştır: Kabukları dışına çıkmaları ve çevreye yayılmaları mümkün olmamıştır. ABD'de yaşayan Haitili mülteciler iradeleri dışında yalıtılmış haldelerken, tamamen kendi içine kapalı yaşayan Hasidik Yahudi cemaatleri de diğer kültürel evrenlerden kopuk yaşamanın zorluklarına örnek teşkil eder. Erkekler dışarıdan zorlanmadığı sürece evlenmez. Sosyalleşmekte sıkıntı çeker ve psikiyatrik rahatsızlıklar geliştirir.

Asimilasyonun da bir o kadar zararlı olduğu görülüyor çünkü göçmenlere şöyle bir sözleşme dayatır: Geçmişinizi reddederek bizim gibi olun, sizi ancak o zaman aramıza alırız. Oysa belleksiz kişiler gördüklerine bir anlam yükleyemez. Göçmenleri geçmişteki kimliklerinden yoksun bırakan böyle bir pazarlık, onları içinde bulunduğu bağlama boyun eğmeye zorlar. Birer gölgeye dönüşür, toplumsal açılan özürlü hale gelirler ve tarihten yoksun bırakılışları bastırmanın ortak bir benzerini yaratır. Kimi zaman asimile olduğuna inanılan bir topluluğun içinde şaşırtıcı ve şiddetli davranış patlamalarına

tanık oluruz. Çünkü bastırmanın, bastırılanın geri dönüşünden daha az marazi bir şey olduğunu çoğunlukla unuturuz.[16] Bir topluluğun asimile olmuş görünmesi, gerçeğin bir kısmını köreltmiş; kimi sorunları görmemeyi, onlarla seslice ve toplumsal olarak yüzleşmemeyi seçmelerinden ileri gelir. Asimilasyonun bedeli budur. Onları içine alan kültür, kimliklerinin bir kısmı ellerinden alınmış bu insanları benimsemesinin bedelini çok ağır ödeyecektir, ta ki küçücük bir olayın güvenlik supabını tıkayıp sorunun patlak vermesine yol açtığı o güne dek, o zaman da herkes şaşırıp kalacaktır.

Çift kültürlü olmak da sorunun en kolay çözüm yolu sayılmaz çünkü iki farklı zihinsel dünyayı birden öğrenmeyi gerektirir. Yine de çözüm yollarının en insancıl ve en zengin olanı bu gibidir.[17] Kültürel uyum sağlamanın verdiği stres, insanın çevresinde birileri bulunduğunda hafifler. Kişiye böyle bir güvenlik sağlandığı takdirde, yeni kültürü keşfedip öğrenirken onu bir temel gibi kullanması mümkün olacaktır. ABD'nin güney bölgelerinde yaşayan Meksikalı göçmenlerden her iki dili bilenler arasında görülen tıbbi sorunlar, hiç İngilizce bilmeyenlere kıyasla üç kat daha azdır. Kanada'da yaşayan Koreliler arasında en çok toplumdışı kalan ve en stresli olanlar yalnızca kendi dillerini konuşanlardır. Ebeveynleri anadilinden başka bir dili konuşamayan çocuklar okulda yalnızca bulundukları ülkenin dilini öğrendiklerinde bu dil ayrımı aile içinde kuşakların birbirini anlayabilmesine engel olan bir bölünmeye yol açar. Bu da büyük haksızlıktır çünkü ebeveynler çocuklarının yeni kültüre daha kolay asimile olabilmesi için onlara anadilini öğretmeyi neredeyse hiçbir zaman istemez.

Son olarak, gurbet travmasında cinsiyet de önemli bir rol oynar. Kadınlar daha az göç eder ve tek başına göç ettiklerinde daha fazla sorun yaşarlar. Erkekler dili konuşmak zorunda kaldıkları bir işe girdiklerinde kültürle bütünleşmeleri, daha çok evde bulunan kadınlara göre biraz daha kolaylaşır. Kadınlar çoğu durumda yitirdikleri ülkenin özlemini paylaşan topluluklar oluşturur. Buna karşılık erkeklerin konuşmanın çok da gerekli olmadığı işlerde çalıştıkları durumlarda, ev yaşamının sorumluluğunu üstlenmiş kadınların onlardan daha kolay uyum sağladığı görülür.

Ancak kökenlerden bu şekilde koparılma, acı verici bu kültürel bölünme her zaman zararlı sonuçlanmayabilir. Göçmen çocukları okulu bütünleşebilmek için bir mücadele yeri haline dönüştürebilir. Çocuklarının okuldaki başarısı göçmen ebeveynleri onarırken, başarıya aynı değeri atfetmeyen yerli ailelerin çocukları için sınıf çoğu zaman bir sıkıntı yuvasına dönüşebilir. Ermenilerin çocukları ailelerinin içini rahatlatmak için Fransızca derslerinde sınıflarının en iyisi olmak zorunda hissediyordu. Orta Avrupa'da yurtlarından kovulmuş Yahudi ailelerin çocuklarıysa şu cümleyi gurur dolu bir nakarat gibi sürekli işitirdi: "Oğlum patronunun sağ kolu." Bunu yineleyip durmak ailelerinin içini kıvançla dolduruyordu. Tüm bu nedenlerle yeni gelenlerin yerel nüfusla aynı, hatta onlardan bile daha yüksek akıl sağlığı oranlarına hızlı ulaştığı sık görülür. En son gelenler destek görebildiğinde karşılaştıkları zorlukları kolayca aşmayı başararak kimi zaman çocuklarının okul yaşamında kendilerinden önce gelenlerden daha başarılı olduklarını görebilir. Suç oranına gelince, bu da bir topluluktan diğerine büyük farklılıklar gösterir ve özünde bütünleşebilme ihtimalleriyle bağlantılıdır.[18]

Hayatta kalan kişi ölümü öldürmekten suçlu bir kahramandır.

Bir çocuğun dayanıklılığının etkenlerinin en büyük kısmını çevresinde aramak yerinde olur. Elbette çocuk genetik bir hastalık taşıyorsa savunmasız olma ihtimali yükselecektir. Ancak gelişiminin çok daha erken aşamalarında çevresinde bulacağı sevgi dolu ortam bu güçlüğe karşı koyma yatkınlığını geliştirecektir. Aslında bir bireyin dirençliliğinin etkenlerinden çoğu, çevresinde bulunan ve ona yardım eli uzatarak olası mutluluk rotalarını çizen psikolojik ve sosyal örgütlenmeler tarafından örülür. Çocuğun ruhsal yaşamı, iç dünyası bile bu üçlü baskının sonucunda oluşur. Ölümle burun buruna gelmiş bir çocuk zafer kazandığında hayatta kalışı bu akıl yürütme biçiminin bir örneğidir.

Bir çocuk, genel anlamda, hayatta kalmaya çabalayan biri değil, yalnızca yaşamayı öğrenip mutlu olmaya çalışarak iç dünyasını zenginleştiren canlı bir varlıktır. Doğumu sırasında toksikoz sebebiyle ölümün eşiğinden dönen ve rehidrasyon sayesinde hayatı

kurtarılan bir bebeği, yalnızca yetişkinler bir felaketten hayatta kalmayı başarmış bir canlı olarak görür çünkü bebek ölümle burun buruna geldiğinin bilincinde değildir. Buna karşılık, altı yaşından sonra, gelişimi zihninde ölümü tasvir etmesine imkân verdiğinde ölümden döndüğünü anlayabilir. Bu tasvir o andan itibaren çocuğun zihninde, hayatta kalmayı başarmış birinin ruh halini yaratır. Bu ender görülen bir durum değildir. Dış dünyadaki gerçek bir olayın (savaş ya da kıtlık gibi) çocuğun iç dünyasında başkalarının bakışına göre anlam kazanan ve onun içinde benlik duygusu uyandıran bir izi nasıl bıraktığını anlayabilmemizi sağlar: "Ben bu beladan kurtulabilmiş biriyim."

Ölümle burun buruna geldiğini anlayabildiği andan itibaren çocuğun iç dünyasında olup bitenler ile; çocuğa bir kahraman gözüyle bakan toplumsal söylem onun ruhsal dünyasına sıradışı biri olma duygusunu soktuğunda çevresinde olup bitenler arasında bir gelgit yaşanır.

Çocukken, bir felaketten kurtulup hayatta kalmak bir yana yaşamanın kendisi bile bizi hayrete düşürmez. İç dünyamızı asıl büyüleyip etkileyen şey dış dünyanın güzelliğidir. Sabun baloncuklarının uçuşması, bir gül dalından yaprakların dökülmesi bizim dışımızda ve gerçek olan ama içimizde coşku yaratan olaylardır.

Hayatta kalmış olma kavramı çocuğun bu dünyayı yitirip artık onun içinde olamamanın eşiğinden döndüğünü düşünmesini içerir. Böyle bir benlik tasviri gelişmiş bir bireyleşmeyi, boşluğu, sonsuzu, mutlağı kavrayabilecek nitelikte bir ruhsal yaşam gerektirir. Çocuk sanki şöyle düşünür: "Olağanüstü bir güç az kalsın bu harika şeyi elimden alacaktı. Ancak benim daha sonradan 'ölüm' adını alacak bu mutlak gücün elinden kurtulabilmiş olmam, onu yenebildiğimin kanıtıdır." Sanki bir savaş yaşanmış ve ölümü öldürmüştür. "Hayatta kalma anı bir güç anıdır."[19] Büyük felaketlerden hayatta kalan kişilerin düzenli bir şekilde hissettiği bu duygu tam bir ikirciklilik taşır. "Ölümü öldürdüm," der Elias Canetti, demek ki suçluyum ama aynı zamanda da ölümü öldürmüş olduğum için hayatta kalabildim. Sırf şu an hâlâ hayatta olmam, içimin derinliklerinde, ondan daha güçlü olduğumun kanıtı. Sözcüklerimiz katıksız

duygularımızı birbirinden koparır. Oysa duygular içimizdeyken birbirine karışmış haldedir. Hayatta kalanlarda suçluluk duygusuna megalomani karışmıştır. "[...] Bu zaferle kıyaslandığında çekilen her türlü acı küçük kalır..."[20] İnsan ölümü öldürmüş olmanın coşku verici anını yaşadıktan sonra, gündelik yaşamın sefaletleri ona önemsiz görünür. Ayrıca hayatta kalanların pek çoğunda hastalık derecesinde bir cesarete de rastlanır: "Bu acı benim gibi dehşeti alt etmiş bir muzaffer için önemsizdi. Ölümden daha güçlü olabildiğinizi görme şansını tecrübe ettiyseniz daha küçük tersliklerin size boyun eğdirmesine katlanamazsınız. O gece yiyecek hiçbir şeyim yoktu, odamın duvarlarını kırağı kaplıyordu, yatağımda soğuktan titriyordum, liseye gitmeden önce sabahın dördünde yataktan kalkıp tuvaleti yıkamam gerekiyordu. Ne olmuş yani? On beş yıl yaşadım ve daha önce bundan çok daha kötü şeyler gördüm." Burada sözkonusu olan, acı çekmeyi yüceltmek değildir; acı bütün zorluğu ve dayanılmazlığıyla hâlâ oradadır ancak sızlanmayı değil, meydan okumayı tetikliyordur. İçsel dünyada yaşanan her türlü sınanma durumu çile boyutu kazanır: Eğer yine zafer kazanırsam, eğer Tanrı'nın iradesi bana bir kere daha zafer sağlarsa; doğa unsurlarının, suyun ve ateşin sınamalarını geçebilirsem; açlığa, soğuğa, toplumsal düşmanlıklara üstün gelebilirsem, içimdeki suçluluğa karşın yaşama hakkına hâlâ sahip olduğumu kanıtlamış olacağım. Ancak bu çarpışma bıçak sırtında yaşanır. Eğer talihsizlikle yenilecek olursam öldürülmemin haklılığı doğrulanacaktır.

Birbirine geçmiş duygularla dolu bir iç dünya, hayatta kalanları gözlemlediğimizde bulduğumuz paradoksu açıklar. Ne kadar pahalıya mal olursa olsun, bu zafer, içlerinde tuhaf bir huzur duygusu da yaratmıştır. Tanık olanlar bu kişilerin "onca şey yaşamalarına karşın ne kadar dengeli" olduklarına şaşırır. İnsanlar arasında bir hiyerarşi bulunduğuna inanan kişilerse, hayatta kalanlarda görülen bu büyük sakinliği "üstün bir nitelik"te olmalarıyla açıklar. Böyle bir akıl yürütme tamamen anlamsız olurdu çünkü hayatta kalan kişi başarısız olsaydı o zaman bu, müthiş bir savunmasızlığı ele verdiği anlamına gelecekti. Bu kişi en çaresiz durumlarda bile zafere inanıyordur çünkü daha önce ölümü yenme fırsatını

yakalamıştır. Ancak başarısız olması halinde katillerine hak verir ve melankolik bir suçluluk duygusunun yüzeye çıkmasına engel olamaz. Huzurlu hissedebilmek için zafer kazanmak zorunda olduğundan, yaşadığı her başarısızlık, içinde bir hiçlik ve hak edilmiş ölüm duygusu uyandıracaktır.

Bir felaketten hayatta kalma deneyimi yaşamamış kişi başarısızlık durumunda hayal kırıklığına uğrar. Belli bir süre sonraysa başka yere yatırım yapar. Yarasını sarıp yeni bir tasarıya geçer. Hatta başarısızlığını açıklayacak nedenler bile bulur. "Aslında o kadın bana göre biri değildi. Neyse ki beni terk etti." Oysa hayatta kalmayı başarmış olanın başarısızlığı onun için ölümü hak ettiğinin kanıtı haline gelir: "Benim yaşamım bir gasptan ibaretmiş. Gözümün önünde öldürülen ebeveynlerimdense aslında benim öldürülmem gerekiyormuş. Hayatta kalan ben değil, onlar olmalıymış." Yaşanan her başarısızlık, gömülü duran suçluluk duygusunu serbest bırakacak bir bozguna dönüşür: "Ailem bana Aydınlık Yol'un askerleriyle konuşmamı yasaklamıştı. Beş yaşımdayken bir gün oynadığım top askerlerin önüne kaçtı ve benimle oynamaya başladılar. Bundan kısa süre sonraysa annem ve babam kurşuna dizildi. Yirmi yaşıma kadar, askerlerle oyun oynarken farkına varmadan, ailemin onlardan nefret ettiğini belli etmiş olabileceğime inandım. Sözlerinden çıkmakla onları ölüme ben mahkûm etmiştim."

Hayatta kalanların kendini suçlu hissetmesi sıklıkla kefaret davranışlarına başvurmasını da açıklar. Dışarıdan bakıldığında bunlar "cömertlik" ya da "metanet" gibi görülebilir. Aslında bağışta bulunmak iyi bir şeydir çünkü hissedilen suçluluk duygusunu azaltmaya yarar. Başkalarının iyiliği için kendimizi bir şeylerden yoksun bırakarak kendimizi daha az suçlu hissederiz, ebeveynlerimizi daha az öldürmüşüzdür ve böylece mutluluğun uğrayabileceği birine dönüşmemiz de mümkündür. Kendimizi yoksul bırakmaya yönelik bu davranış, içimizdeki benlik duygusunda değişiklik yaratır ve suçluluk duyan kişiyi cömert bir bağışçıya dönüştürür.

Bettelheim hayatta kalanlardaki suçluluk duygusunu iyi anlıyordu ancak onu basit bir mutsuzluk gibi görüyordu; oysa sözkonusu olan, harmanlanmış bir mutsuzluktu. Buna ölümden daha güçlü

olduğunu hissetmenin verdiği kibri, bıçak sırtındayken başarılı olabilme zorunluluğunu ve kendini adamanın verdiği şaşırtıcı huzuru da katmak gerekir. Bettelheim, tutsaklığından önce bile her zaman çökkün bir ruh hali içinde bulunduğundan bu harmanlanmış mutsuzluk duygusunu hissedemiyordu.[21]

Ömrü boyunca üzüntüden başka bir şey hissetmemişti ama bu onun dayanıklılığa sahip olmasını engellememişti. Bu kavram mutlu olabilmeye yatkınlığı değil, talihin darbeleri karşısında kendini toparlayabilme yetisini ifade eder.

Ölüm sevgisi, kimi zaman ölüm kaygısına karşı bir savunma mekanizması halini de alabiliyor. Melankolik kişiler bunu sürekli yapar, yalnızca ölümün sahneye koyuluşunda dinginlik bulabilirler. "Kendimi yalnızca cenazelerde, herkes ağlarken iyi hissedebiliyorum. Bir tek o zaman yaşamak konusundaki çaresizliğimle bir canavar olmaktan çıkıyorum. Ben de herkes gibi oluyorum. Bu da içimde öyle hoş bir duygu uyandırıyor ki sırf onlara temas ederek ailelerin acılarını hafifletebiliyorum." Ayrıca melankoliklerin yaşamaktan duyduğu acının yalnızca intiharlarına hazırlanırken dindiğinden söz ettiğini duymak da yaygındır. "İlaç kutusunu elime aldığım, vasiyetnamemi yazmayı tamamladığım anda içimdeki kaygı birden yok oluveriyor çünkü o zaman hiç olmazsa bir çözüm yolu bulunduğunu biliyorum. Oysa bu hazırlıkların öncesinde, çektiğim işkencenin sonsuza dek süreceğine inanıyordum."

İşte bu yüzden, tanıklık eden kişiler, şu hanımın cenazelerdeki erdemli metanetine ya da bu beyin intiharına hazırlanırkenki dengeli huzuruna hayranlık duyarken aslında görünüşe fazlaca aldanıyordur.

İmge, bizi gözlemleyen kişilerin duygularına yön veren bir yemdir aslında. Başkalarının bakışlarında kendi yansımamızı buluruz ve huzurlu bir imge verdiğimizde onlar buna tepki verir, biz de o tepkileri hissederiz. Bu döngüsel aldatmaca oyunu, sonunda ömür boyu sürecek gerçek ilişkiyi yaratabilir, ama bıçak sırtında.

Mağdur dernekleri varken, hayatta kalan dernekleri olmamasının nedeni de budur. Ortaçağda mağdurlar saldırganlara yakın oldukları için onlarla birlikte lanetlenirdi, oysa bugün bağışçı kültürümüz bizi kurbanları savunmaya itiyor. Şimdi artık daha ziyade hayatta

kalanlara kuşkuyla bakıyoruz. Bunlar kendilerini kim sanıyor? Ölümsüz olduklarını mı düşünüyorlar? Kendilerini diğer insanlardan üstün mü görüyorlar?

Bu yüzden de, hayatta kalanlar duydukları gururdan utanırlar. "Tüm arkadaşlarımın öldüğünü ve hayatta kalan tek kişi olduğumu anladığımda yoğun bir sevince kapıldım. Ölümden kurtulmuştum. Neden ben? Yardıma geldikleri anda duyduğum bu mutluluk bana utanç verdi ve bütün gücümü toplayarak ben de onlara yardıma koyuldum. Beni çok cesur buldular." Hayatta kalmanın verdiği suçluluk güçlü olma duygusuyla birleştiğinde bir gizlilik havası yaratır: "İçimden geçenleri bilseler hakkımda olumsuz düşünürlerdi."

Mutlu olmaktan duyulan utanç çelişki yarattığında, dayanıklılığa sahip çocuklar zayıfların yardımına koşar.

Bir çocuk dengeli bir ortamda yetiştiğinde kendisi için belirleyici olacak, dengeli tepkiler vermeyi öğrenir. Ancak ölümle burun buruna gelmesi onu insanlık durumundan uzaklaştırdığında içinde karmaşık bir duygu hisseder. Sanki şöyle cümleler kuruyordur: "Hem suçlu hem de masumum. Seçilmiş bir kişiyim ve bundan gurur duyduğum için kendimden utanıyorum." Suçluluk duygusunun işkencesi altındayken bunları söylemek kolay değildir: "Annem ve babam, onların sözünü dinlemediğim için kurşuna dizildi." O zaman kurtulan kişi başını önüne eğerek fazlasıyla itaatkârlaşır. Ancak her gece isyan eder ve uykuya dalmadan önce, kafasının içinde kurduğu hayali bir mahkemede kendini savunmak ve aklamak için deliler gibi çırpınır. Ertesi gün okul bahçesinde, yardıma ihtiyaç duyan güçsüz birini gördüğü anda hemen onun yanına koşar. Toplum böyleleriyle ilgilenmek için kurumlar kurduğunda büyük ihtimalle bir gece önce hayal ettiği savunmayı dışavurabileceği bir fırsat bulacaktır ama toplum görünüşe aldandığında çelişkiler fazla uzakta olmayacaktır.

Huong, yaralandıktan sonra yerleştirildiği kuruma Thanh'ın geldiğini gördüğünde, bir bacağı tahta olan bu çocuk hemen dikkatini çekmişti. Gerçi daha çevik ve girişken bir oyun arkadaşını tercih ederdi ama küçük Thanh'ı yalnızlığına terk etmek de onu

rahatsız ediyordu. Bu nedenle de usul usul onunla oynamaya başladı. Kendisine nihayet normal çocuk gözüyle bakan birini bulmaktan çok mutlu olan Thanh, Huong'la arkadaşça bir itişme başlatmak istediğinde Huong onu reddedemezdi. Thanh o kadar cılızdı ki Huong hiç güçlük çekmeden onu yavaşça ikiye katladı ve sonra da büyük bir özenle tahta bacağına çelme takıp, düşüşünü dizginlemek için de onunla birlikte yere yattı.

O sırada binadan çıkan hastabakıcılar koşup Huong'u döverek ona dersini verdiler. Yatakhaneye dönmeden önce avluda toplanan herkesin önünde onu azarlayıp aşağıladılar ve diğerlerine de Huong'un kuvvetinden yararlanarak güçsüz birini ezmesinin ne kadar yanlış olduğunu anlattılar. Bu nutuk sırasında, savaş boyunca hep yaptığı gibi yine iç dünyasına sığınan Huong, bütün aşağılamaların karşısında sakinliğini korudu. Ölümü birden çok kez yendiği için, seçilmiş biri olduğunu biliyordu, sıradan ölümlülerin üzerindeydi o ve basit birer insan olan bu hastabakıcılar bunu anlayamazdı.

Yargılandıkları ancak sonunda kendilerini aklayabildikleri böylesi bir iç mahkeme fantezisi, yaşama hakkını yeniden kazandıran bir savunma yapmalarına olanak tanıyarak hayatta kalanların içini rahatlatır: "Hastabakıcılar beni yargılıyor. Ama ben üstün bir insanım. Haklı olan benim." Aşırı durumlarda gerçeklik, hızla fantezileri devreye sokar.

Aslında arzulanan bu mahkeme bir çeşit rehabilitasyon olanağı verir. "Suçlu değiller. Karanlık, kurşun gibi ağır güçler onları zorladı, üzerlerine milyonlarca ton ağırlık bindi. Yaşayanlar arasında masum kimse yoktur. Herkes suçludur, sen davalı, sen davacı ve ben hem davalıyı, hem davacıyı hem de yargıcı düşünen. Peki, ama bu alçaklığımızdan neden bu kadar acı çekiyor, bu kadar utanç duyuyoruz?"[22]

"Tamam," dedi yetim, "hayatta olduğuma göre öldürdüm demektir. Ama yine de masumum ben. Saçma olan gerçekliktir. Her şeyin nasıl olup bittiğini bilseydiniz... Bana inanmazdınız zaten. Herkes yere serilmişken ben tek başıma ayakta kaldığıma göre seçilmiş olmalıyım. Küçüğüm ben, zavallıyım, suçluyum, çaresizim, seçilmişim, görkemliyim, coşkuluyum, utanıyorum. Ama sakın bana acımayın. Çünkü ölümden güçlüyüm ben."

Dengeli bir çevre içinde denge kazanan bir çocuksa böyle şeyler söyleyemez çünkü onun iç dünyasını tek bir yapının oluşturduğu tek bir kişilik kaplar.

Oysa aşırı uç durumlarda yetişmiş çocuğun iç yapısı bir oksimoron gibidir: Suçluluk duygusu masumdur, gururu utanç verir, kahramanlığıysa ödlekçedir. Masumiyet yaşındayken kendini suçlu bulmakta, sevdiklerini geride bırakırken canını kurtarmış olmaktan duyduğu gururdan utanmaktadır ve kahramanlığı da korkakçadır çünkü gerçekten cesur olsaydı sevdikleriyle birlikte ölüme gitmiş olması gerekirdi.

Bu oksimoronun oluşumunda çevre önemli bir rol oynar. Her galip şüpheli, her kurban sevimlidir. Bir kurum bir çocuğu sahiplendikten sonra, tecavüz sonucu dünyaya geldiği öğrenildiğinde ondan tiksinilmesi ender görülen bir şey değildir. Ölüm kamplarıyla ilgili kitapları çoğunlukla okuduklarından haz alan kişiler karıştırır. Kimi zaman bir yetişkinin, sevecenlikle baktığı bir yetiştirme yurdu çocuğuna karşı hissettiği tiksintiden hoşlandığı da görülebilir. Böyle bir durumda zavallı bir çocuğa yardım etme görüntüsü altında yetişkin kişi, talihsizlere kendini adayan iyi yürekli insanı oynadığı için kendini cömert ve üstün görerek kendi gözündeki değerini artırır. Böylece çocuk da talihsizliğinden dolayı sevilmeyi öğrenir. Olur da iyileşirse yetişkin onu sevme nedenini yitirecektir.

Galip çıkan bir çocuğa duyulan hayranlık da aynı şekilde çift taraflıdır. Fazla mantıklı bir söylem psikolojik değildir. Bir yetişkin, "Bu çocuğa hayranım, o küçük bir galip," dediğinde aslında içinden şunları geçirdiğini itiraf etmez: "Benim kızım okulda başarılı olamazken onun bu kadar başarılı olmasından nefret ediyorum... Hem zaten galip çıkmak için ne yapmış olabilir? Mutlaka adam öldürmüş, bedenini satmıştır. Yoksa hayatta kalamaz, diğerleri gibi o da ölür giderdi."

Dayanıklılık sahibi çocuklara karşı duyulan ikircikliğin tipik bir örneğini Roseline'in yazgısında bulabiliriz. Önce şöyle demişlerdi: "On yedi yaşındayken tutsak edildiğinde ne güzel bir kızdı." Sonra toplumsal ve zihinsel başarılarına hayranlık duydular, ta ki sonuna şu cümleyi de ekleyene dek: "Çok korkunç şeyler yaşamış olmalı.

Herhalde hayatta kalmasını fahişelik yapmış olmasına borçludur." Klasik senaryo oynanmaya başlamıştır. Kurbanlar sefil durumda oldukları sürece sevilirler çünkü onlara yardım etmek insana kendini iyi hissettirir. Ancak bu çilekeşler birer kahramana dönüştüğünde, güce eriştiğinde şüpheli hale gelir çünkü avın avcı konumuna geçmesi doğaya aykırıdır.

Ayrıca hayatta kalanlar kötü haberler de taşır. Mutsuzlukları bizi yorar. İnsanın sofrada, başından geçen ensesti anlatması tatsız bir şeydir. Niyeti tutsaklığını anlatarak bize kendimizi suçlu hissettirmek midir? Bizi ağlatmayı mı istiyordur? Yoksa biraz daha fazla bağış koparmayı mı?

Son olarak, hayatta kalanlar, yakınları öldükten sonra yaşam yüzlerine güldüğünde ahlaksız da olurlar. Melankolinin egemen olduğu kültürlerde eğlence her zaman kirli görülür.[23] Ebeveynleri çürümekte olan bir kişinin mutluluğunda utanç verici bir şeyler bulunur. İşte dayanıklılık sahibi çocuklar sevdikleriyle birlikte gömülmeyi reddettikleri için bununla karşılaşır.

Hayranlık duyduğumuz dayanışma, yine hayran olduğumuz dayanıklılığa engeldir. Sevdiği birinin ölümü yaratıcılığı serbest bıraktığında, kim bunu itiraf etme cesaretini gösterebilir ki?

Mouloud hem çok yakışıklı hem de son sınıfta derslerinde öylesine başarılıydı ki öğretmenleri onu büyük üniversitelerin hazırlık sınıflarına yönlendirmeye karar verdi. Hemen o gece çocuğun bilincini yitirmesine yol açan yoğun mide sancılarından dolayı eve doktor çağırılması gerekti. Biraz durup düşündüğünde Mouloud, kendisini kaygıdan kıvrandıranın annesi ile dokuz küçük kardeşini terk etme düşüncesi olduğunu anladı. Çünkü çok çalışıp da başarılı olur ve bir okula kabul edilirse bu, dul ve okumamış annesini çocuklarıyla bir başına bırakacağı anlamına geliyordu, ki annesi bu işin altından hayatta kalkamazdı. Birkaç gün sonraysa kaygıları yok oldu. Mouloud bir çözüm yolu bulmuştu: Bakalorya sınavında çakacaktı. Bu hızlı rahatlama ona kişiliğini geliştirme ve ulaşmayı umduğu toplumsal başarı fırsatına mal olacaktı. Fedakârlığı ve cömertliğinden ötürü Mouloud çok fazla hayranlık topladı. Okul yaşamındaki

başarısı için taziyeler dinledi. Ancak kimse Mouloud'ya, kendini geliştirebilmesi için, annesinin ölmesi ve kardeşlerinin yetimhaneye yerleştirilmesi gerektiğini söylemeye cesaret edemedi. Mouloud ancak bu üzücü çözüm yolu sayesinde dayanıklılık sahibi olabilirdi. Bir çocuğun yaratıcılığı ebeveynlerinin ölümünden sonra "uçuşa geçtiğinde" sonuç böyle olur.

Proust, Freud ve Max Weber, yaratıcılığın babanın ölümünden sonra "uçuşa geçmesinin"[24] birer örneğidir. Genç yetişkin için geleceğe yönelik kimlik kazanımı, fazla başarılı ve fazla mevcut bir babanın soyuna yazılmaktan çıktığında, önemini birden yitirir ve birey yas sayesinde, babası hayatta olsa elde etmeyi asla umamayacağı bir zihinsel özerklik kazanır.

Joyce ve Pascal de aynı şekilde, yas yoluyla özgürleşmişti. Kendi adıma ben de yaratıcılığın yasla birlikte uçuşa geçtiği birkaç vakayı gözlemleme fırsatı buldum. Robert on yedi yaşındayken içinde çok fazla bastırılmışlık duyuyordu. Ebeveynleriyle konuşmaya, hatta göz göze gelmeye bile cesareti yoktu, arkadaşlarıyla gezmeye çıkamıyor, kızlara kur yapamıyordu: "Kafasına sıktığı kurşun çok fazla hasara yol açtığından annemin yakında öleceğini öğrendiğim gün tüm kaygılarım yok oldu. Kendimi çok tuhaf biçimde özgürleşmiş ve hafiflemiş hissediyordum. Öldüğünde çok ağladım çünkü onu çok seviyordum. Ama artık onun isteklerini yerine getirmek zorunda kalmayacağım için de kendimi özgür hissediyordum. Artık ona acı vermeden kendi serüvenlerimi yaşayabilecektim." Bundan sonraki on yıl boyunca Robert hukuk alanında çok başarılı çalışmalar yaptı, büyük bir gazetenin köşe yazarı olarak bütün dünyayı dolaştı, kendine şahane bir ev satın aldı ve dört çocuk yetiştirdi.

Patricia önemli bir politikacı olan babasına hayrandı. Babasının ani bir kalp krizi sonucu ölmesinin ardından çaresizliğe kapıldı. Ama hemen akabinde gelen hafifleme duygusuna çok şaşırdı. Bir daha hiç kaygı nöbetlerine kapılmadı. Evinin idaresini eline aldı. Bıraktığı dans derslerine geri döndü ve babasının kendisi için bulduğu ama onu çok mutsuz eden işini değiştirmeye cesaret edebildi. Eski işi babasının isteklerinin bir uzantısıydı ama artık öldüğüne göre, Patricia'nın kendisine daha uygun başka bir iş bulması mümkündü.

Hayatta kalanlara acımayın. Onlar kurban değil, katildir. Onları, hayatta kalarak işledikleri cinayetin bedelini ödemek üzere, bizim için yaratıcılıklarını kullanmaya zorlamamız gerekir.

Yaratıcı ortamlarda, yüksekokullar ile ortalama nüfus arasında olduğundan çok daha yüksek oranda yetim vardır.[25] Fransız edebiyatı ders kitaplarında adı geçen otuz beş yazardan on yedisi ebeveynlerinden en az birini erken yaşta yitirmiştir.[26] O zamandan bu yana ünlü birer yazara dönüşen yetim çocukların listesi gitgide kabarmıştır: "Baudelaire, Brontë kardeşler, Byron, Coleridge, Dante, Dostoyevski, Dumas, Poe, Rousseau, Sand, Swift, Tolstoy, Voltaire. Biraz daha düşünürsek bu listeyi uzatmamız mümkündür."

Yine de karanlık bir noktanın altını çizmek gerekir: Bir grup yetimin gelişimi takip edildiğinde, boşanmış ailelerin çocuklarına oranla daha fazlasının kendini kurtardığı ve daha çok yaratıcı mesleklere yöneldiği görülse de, içlerinden önemli bir kısmının da suça eğilim gösterdiği anlaşılmıştır. Yapıdan yoksunluk, yaratıcılık ve suça yatkınlık arasında sıkça saptanan bu yakınlık artık açıklanabiliyor. Beklentileri yüksek bir ailenin ya da fazlaca iyi örgütlenmiş bir toplumun yarattığı aşırı sıkı yapı, çocuğa güven verse de onu ebeveynlerinin ya da toplum sorumlularının öngördüğü sıkı talimatlara göre gelişmeye zorlamak yaratıcılığına ket vurur çünkü çocuk kendisine verilen talimatları uygulamaktan fazlasını öğrenemeyecektir. Ailevi bir trajedinin bu tür zorunluluklardan azade ettiği yetim çocuğunsa kendisinin sözünü dinleyebilecek bir yapıyla karşılaşma ihtimali vardır. Bu durumda kendini yaşadığı zorlukları dile getirmeye ve dünyaya yeni bir açıdan bakmayı öğrenmeye davet eden bir konumda bulur. Yaratıcı konumuna geçmiştir ve kendini, yenilikler tasarlayan biliminsanlarının ya da sanatçıların, toplumu daha önce var olmayan bir şeyler sunduğu için mecburen toplumun dışına itilen kişilerin arasına katılmış bulur.

Öte yandan, göçmenlerin incelenmesi bize genç bir insanın çevresinde duygusal ve sosyal yapılar bulunmadığında arzusunun çoğunluğunun kendine bir yol bulamadığını öğretmişti. Böyle bir enerji kullanılmadığı zaman şiddete dönüşerek en küçük nedenle patlayabilir. Göçmenler için olduğu gibi, yetimler için de ailevi ya

da toplumsal yapı parçalanmıştır ve kendilerine söz hakkı verildiğinde yaratıcı kişilere dönüşebilirler ancak enerjileri akacak bir mecra bulamadığında da suça yönelebilirler.

Yetimlerin, göçmenlerin, suçluların ve yenilikçilerin bize sunduğu bu küçük fikir, bedensel olarak hayata devam etmenin ekolojik çevreyle belirlendiği, hayatta kalma biçimininse toplumsal bir edimle şekillendirildiği sonucuna varmamıza yol açar.[28]

Korkunç bir travmanın bıraktığı sersemlik,
çoğu zaman sinsi yaralardan daha az iz bırakır.
Bir efsanenin soğuk şiddeti, nefretin ateşinden
daha fazla yıkıma neden olabilir.

Mozambik Savaşı sırasında, altı ila on iki yaşındaki on binlerce çocuk toplu katliamlara tanık olmuş, işkenceler görmüş, kimi zaman da bunlara katılmıştır. Genellikle eli silahlı bir çocuk nöbet tutarken arkadaşları anne ve babasının kafasını kesiyor, cesetlerini parçalara ayırıyor, kestikleri kelleleri kazığa oturtuyordu.[29] Bu çocuklar çoğu zaman sersemlemiş durumdalardı. Görünüşe fazla aldanan bir tanık onların kayıtsız olduğunu söyleyebilirdi. Oysa aslında uyuşmuşlardı, fiziken hareketsiz ve ruhen donmuş haldelerdi. İnkâr etme ihtiyaçları öyle hayatiydi ki muhtemelen öldürmek zorunda olmalarından başka hiçbir şey anlamıyorlardı.

İleride yüzlerinin güldüğünü görenler, ölmemek için daha önce neler yapmış olabileceklerini merak ediyordu. Eğer tek başlarına olsalardı mutlaka ölürlerdi; tıpkı kimi zaman aşırı sersemleme durumunun hemen ardından her şeye, hatta kendilerine karşı bile bastırılamaz öfke patlamaları gösteren çocuklarda olduğu gibi. Ancak bu çocuklar, yaşadıklarını, hem inkâr sayesinde hem de uyum sağlayabildikleri, yalnız bırakılmadıkları için aşabilmişlerdi. Dayanıklılıklarının kalitesini belirleyense, travmanın öncesinde ve hemen sonrasında kurdukları bağların kalitesi olacaktır.

Terk edildikleri ya da aileleri hasta olduğu için, zorlukla karşılaşmadan önce iyi dokunmamış bağlar yüzünden, savunmasız kalmış çocuklar bu darbeyi kaldıramaz. Çoğu durumda akıllarını yitirmiş, felce uğramış, dalgın, aklı karışık ya da hülyalara dalmış haldedirler.

Kalıcı bağlar sayesinde denge kurabilenlerse inkâr ya da nefret gibi bazı savunma mekanizmaları geliştirebilmiştir.

Trajedi sırasında çevrelerinde dengeli bir yapı, kimi toplumsal alışkanlıklar, tutunabilecekleri bir rol ya da yapabilecekleri birkaç hareket bulunan çocuklar, sanki oradan geçerken olaya rasgele tanık olmuşçasına, orada hazırlıksız bulunanlara kıyasla darbeyi daha kolay göğüslemektedirler.

Trajedinin sonrasındaysa, rol üstlenebilecekleri bir topluluğa dahil olabilenler yeniden yaşamaya başlayabilmiştir. Ancak içlerinde kistleşmiş halde duran büyük yaralar, gelişimleri sırasında kendini yavaş yavaş dışavuracaktır. Görünürde hiç bozulmamış gibi dursa da, yaşamlarının güzergâhı sinsice ve bütünüyle saptırılmış haldedir.

Psikolojide bile, mekanik bir biçimde akıl yürütülerek tek bir nedenin her zaman aynı etkiyi yaratacağı varsayılabiliyor. Tıkanmış bir karbüratörün arabayı boğacağını söylemek, çocukluktaki büyük bir travmanın, sonrasında çekilen tüm acıları açıklamaya yeterli olacağını düşündürme tehlikesi barındırır. Herhangi bir olay açıkça ortada olduğunda, gözlerimizi kamaştıran ışık gibi, bizi kör edebilir. Oysa aslında çok etkili ve keskin bir travmanın gelişmekte olan ruh yapısı üzerinde kişinin çevresinden edindiği, zaman içinde yinelenen, kronik ve sinsi bir travmadan daha az yıkıcı bir etki göstermesi de olmayacak şey değildir.

Elbette ki keskin travmalar yıkıcıdır ancak bunların etkileri, bellekte iz bırakan, kişinin duygularında, öğrenme süreçlerinde ve benlik algısında değişimlere yol açan sürekli bir kısıtlamadan daha kalıcı olabilirler mi? Kurbanlar yoğun bir saldırı sonucu sersemlediklerinde buna çoğunlukla bilinç kaybıyla tepki verir. Bilinçleri açık kaldığında öyle güçlü bir kaygıya kapılırlar ki kendi trajedilerinin tanığı olmak gibi şaşırtıcı bir deneyim yaşarlar, tıpkı kendini yatağında otururken gören Dostoyevski ya da kendi cenazesini izlediğini hayal eden Nietzsche gibi. Ancak bu yoğun duygular anlık düş ya da sayıklama imgelerinin yeniden belirmesiyle bir zihin karışıklığını tetiklediğinde, bu rastlantısal ruh kargaşası bellekte çok az iz bırakır.

Buna karşılık, ruhu yaralanmış kişiler onları tek bakışla yargılayıp bunu da değiştirmeyen taşlaşmış bir kültürün içinde yaşadığında ikinci defa kurban haline düşer. Ancak bu defa, daha öncekinde hayatta kalmalarını sağlayan ailevi, sosyal ve kurumsal çevre, içinde bulundukları durumdan çıkmalarına engel olur. Son savaş sırasında yetimhanelerdeki çocuklar, kendilerine sahip çıkan koruyucu aileler olmasa hayatta kalamayacaklardı. O sıralarda yaygın toplumsal söylem, artık aileden yoksun kalmış bu çocukların ancak çiftlik işçileri ya da ev hizmetçileri olabileceğini öngörüyordu. Bu yüzden de onları evlerine alan çiftçiler bu çocukları sopalarının menziline girdikleri an dayaktan geçiriyor, çocukların ne anlama geldiğini bile anlayamadığı hareketlerle onları sürekli aşağılıyordu. Yedi yaşındaki Bernard, altı ay boyunca bir samanlıkta yatıp kalkmıştı. Bir saman balyasının üstünde uyuyor, hiç yıkanmıyor ve sabahın beşinde başladığı ağır işlerini yerine getirirken çamura bulanan giysilerini bile temizlemiyordu. Dışarıdan görüldüğü haliyle, yetimhane çocukları hakkındaki yaygın söylemi doğrular bir görünüşü vardı. Tek fark; yetişkinlerin, gözlemledikleri şeyi bizzat kendileri yaratarak, bu değersiz piçler hakkındaki varsayımlarını doğrulamasıydı. Yine de çocuk kendini şanslı sayıyordu çünkü çiftçinin sopasından nasibini almaktan çoğu zaman kurtulabiliyor ve her pazar günü de onu içirip sarhoş etmekle eğlenen tarla işçilerinin sofrasına davet ediliyordu. Çocuğun iç dünyasında, dayaktan kaçabilmesi ona çevikliğini kanıtlıyor, her pazar sarhoş olmasıysa büyüklerin dünyasına kabul edildiği anlamına geliyordu. Ben küçük bir çocuğu topluma dahil etmenin yolunun ona içki vermekten geçmesini ne gerekli ne de ahlaklı bir davranış olarak görüyorum (daha yaratıcı yollar bulunabilirdi!) ama Bernard için pazar rutinine dönüşmüş bu istismarın böyle bir etki yarattığına inanıyorum.

Yine aynı çiftlikte, on iki yaşında kambur bir kız olan Brigitte ise evde hizmetçi olarak çalışıyordu. Kız çocuğu olduğu için bir yatağı, hatta çarşafları bile vardı. Evdeki görevlerinin yanı sıra, eve döndüklerinde ırgatların çamura bulanmış takunyalarını çıkarmak da ona düşen bir işti. Adamların önünde çömeliyor ve işçi, "yardım etmek" için öteki ayağıyla kızın göğsüne bastırırken kız da

takunyaya asılıyordu. Çocuk ayakkabıyı çıkardığında arkaya doğru tepetaklak devriliyor ve herkes de kahkahayı basıyordu. Bernard, her ne kadar küçük kızın çarşaflı bir yatağı olsa da, onun durumunun kendisininkiden pek de iyi sayılamayacağını düşünüyordu.

Keskin bir travma sırasında bilincin ortadan kalkması ya da en azından inkâr yoluyla gerçeğin katlanılmaz kısmının kesilip çıkarılması, tıpkı kangren olan organın kesilmesinin hastayı kan zehirlenmesinden koruması gibi bir kurtarıcı olur. Ancak bir travma sinsice kronikleşip her geçen gün yinelenir hale geldiğinde ve onarıcı olması gereken toplum tarafından dayatıldığı için de "ahlaka uygun" kabul edildiğinde, çocuğun dünyasında daha az görünür ancak daha kalıcı nitelikte ve gelişmekte olan kişiliğini etkileyecek izler bırakır. Brigitte de hiç konuşmuyordu. Her gece çarşaflı yatağına girdiğinde, yaşadığı aşağılanma anlarının izlemi gözünde canlanıyordu. Öte yandan, Bernard, kendini bir kahraman gibi gösterdiği pazar sofralarının keyfini sürüyor, samanlıktaki diğer yetim çocuklara hepsinden zaferle çıktığı hayali şaklabanlık ve kavga öyküleri anlatıyordu.

Ortada büyük bir sarsıntı olduğunda çocuğun zihnine yazılan şey elbette gerçekte var olandır, ama en çok da başkalarının gözündeki kendi imgesi yazılır. Brigitte güzel çarşaflar arasında kendine her gece aşağılanan küçük kız kimliği oluştururken; Bernard saman balyasının üzerinde, üstü başı çamur kaplı haliyle büyüklerle birlikte sofrada kafa çeken ve onları güldürebilen birinin kimliğini geliştiriyordu.

Benlik duygusu, kimliğinin bir tür ön habercisi halini alır, tıpkı başkalarının ona bakışıyla çocuğun içine yerleşen bir imge gibi: "Tecavüz sonucu dünyaya geldiğimi bildiklerinden başkalarının dehşet dolu bir tiksintiyle baktıkları kişiyim ben... Onların gözünde vebalıyım." Başkalarının biçimlendirici etkisi bellek ne kadar sürerse o kadar sürer: Bellek kalıcı performanslara izin verdiği sürece uzun vadeli etkiler yaratabilir ama kişilik oluştukça başkalarının bakışları da daha kısa süreli duygular uyandırmaya başlar. Başkalarına karşı fazlasıyla dikkatli ve belleği körpe bir çocuk uzun süre kendi hakkında aynı şeyi düşünecektir: "İğrencim ben, kirliyim, canavarım

çünkü yetişkinler beni böyle görüyor. Bu yüzden de beni iğrenç ve kirli canavarların yaşadığı sosyal çevrelere yönlendirmelerinde şaşılacak bir şey yok." Oysa tam tersine, kendisine tiksintiyle bakılan yetişkin, eğer benlik duygusu daha önce sevgi dolu bir bakışla oluşmuşsa, daha çok şöyle düşünecektir: "Bana neden böyle bakıyorlar, ne sanıyorlar kendilerini?" Başkalarının bakışının, içinde yarattığı rahatsızlık da kendini ya öfke ya da kaçınmayla dışavuracak, kalıcı bir etkiye yol açmayacaktır.

Benlik duygusunu sinsice biçimlendiren soğuk şiddet, çocuğun içinde gelişmesi gereken çevreyi yapılandıran küçücük hareketler, minik davranışlar, sıradan sözlerle sürekli yinelenir. Yetimhaneden gelmiş bir çocuk, "Bakalorya sınavını geçerek avukat olmak istiyorum," dediğinde onun bu düşünü yıkmak için büyük söylevlere hiç gerek yoktur. Bir kaş kaldırma, dudak bükme, birkaç saniye süren dalgın bir bakış ona şu mesajı verecektir: "Çok aptalca bir laf ettim. Bir yetimhane çocuğu için böyle bir düş mümkün olamaz." Avukat olmuş bir eski yetimhane çocuğu aynı davranış biçimiyle karşılaşacak olsa buna tamamen farklı bir tepki verecektir çünkü bir yetişkin olarak, geçmişi ona bu senaryoya farklı bir anlam yükleyebilme ihtimali verir: "Bunun mümkün olmadığını sanıyorsunuz. Ama benim sosyal performansım yanıldığınızı ve hiçbir şey bilmediğinizin kanıtı." Kim ya da değerinin ne olduğunu henüz bilmeyen çocuk için tek bir bakış, içinde cesaretinin büyük bir şekilde kırılmasına yetecektir. Oysa bir tarihçesi olan yetişkin için aynı bakış yalnızca kısa ve eğlendirici bir küçümsenme duygusuna yol açar: "Bunun bir şey bildiği yok, benim bütün yaşamım onun düşündüğünün aksini kanıtlıyor."

Olay yaratmayan ve tarihselleştirilmesi mümkün olmayacak bu davranış biçimleri, böyle bir kronik şiddetin, hâlâ gelişmekte olan kişilikler üzerinde, dile getirmesi daha kolay keskin bir travmaya kıyasla daha kalıcı bir yıkıcı etki yaratma ihtimali yüksektir. Bugün Gazze Şeridi'nde yaşayan Filistinli çocuklar ve El-Halil'deki İsrailli çocuklar efsaneleştirilmesi daha kolay olan büyük trajedilerden daha etkili ve daha az bilinçli, bu tür sinsi bir şiddetin etkisiyle biçimlenmektedir.[30]

Harem-i İbrahim Camisi'nde namaz kılan Filistinlilerin katli, cesareti körüklemesi için öfke ve nefret yaratmak üzere tüm kabilelerin efsaneleri arasında yerini hemen almıştır. Ancak burada yaşayan çocukların zihinlerine nefreti asıl kazıyan büyük ihtimalle, çok daha önemsiz, ama sürekli yinelenen gündelik olaylardır. Benlik duygusunun oluşumu tamamlandıktan sonra, bellekte bilinçdışı izler kalır. Gerisiyse er ya da geç yaşanacak olaylara bağlıdır.

1930'larda milliyetçilik propagandasına uygun biçimde Fransız okullarında Alman nefreti aşılanıyordu. Bir Almanla karşılaşıldığında birazcık gürültülü olan küçücük kahkahası, gırtlaktan gelen aksanıyla en ufak bir *Heraus* deyişi, Fransız çocuklarının zihnine yerleştirilmiş dehşeti doğrulamaya yetiyordu. Bu örnekte gerçeklik, çocuğun kurumsal çevresinin soğuk şiddetinin yarattığı duygulara kanıt sunuyordu. Günümüzde farklı bir gündelik bağlam içinde yetişen Alman ve Fransız çocukları yan yana durup dedelerinin mezarlarını temizleyebiliyor. Ancak efsane bugün hâlâ Almanların Avrupa'yı yakıp yıktığını anlatıyor, aslında kendileri de ölümcül ideolojileri tarafından diğer uluslar kadar hasar aldıkları halde.

Keskin bir travmayı sahneye koymak daha kolaydır. Ondan çok fazla zorlanmaksızın öyküler, imgeler, kahramanları yücelten müthiş ve trajik destanlar çıkarılabilir. Oysa düşleri yerle bir eden dudak büküşlerden, umudu kırıveren küçümseyici iç çekişlerden bir efsane yaratılabilir mi? Trajik bir olay dönüştürülebilir niteliktedir, ama bilincine bile varamadığımız küçük bir hareketi nasıl tasvir edebiliriz ki?

Dehşeti dönüştürebilmek için duyguların ifade edilebileceği alanlar yaratmak gerekir. Yeniden sosyalleşme yaranın altını "sanki hiçbir şey olmamışçasına" çizecekken yarayı resmedebildiğimiz, sahneye koyabildiğimiz, bir öyküye ya da militanca bir hak talebine çevirebildiğimizde dönüşüm zahmetsizce gerçekleşir.

Vukovar'ın çocukları Spansko Kampı'na getirildiklerinde hemen yaşadıkları zorlukların resimlerini çizmeye koyulmuşlardı.[31] Çocuklar yaptıkları resimlerle konuşur. İmge sözü hazırlar ve çizimleri savaşın okunabilmesini sağlar.

Üç ila yedi yaş arasındaki iki yüz bin sığınmacı çocuk ilk başta çevredeki okullarda yeniden sosyalleştirmeye alındı. Ancak yaşadıkları şeyler onları bu dünyaya, normal, okula giden ve ebeveyn sahibi çocukların yanına ait olmadıkları gibi olağandışı bir duyguya sevk etmişti.

Fazla hızlı bir yeniden sosyalleşme süreci, çelişkili bir şekilde, içlerindeki anormallik duygusunu iyice açığa çıkarmıştı. Bu yüzden ağlıyor, bağırıp çağırıyor, yumruklar, tekmeler atıyorlardı. Bu, zorlu bir süreçti çünkü çok korkunç şeylere tanık olan çocukların, iyi korunmuş başka çocuklarla bir arada bulunması, onlara kendilerinin "başkaları gibi olmadığı"nı hissettiren küçük travmaların anormalliğini iyice açığa çıkarıyordu. Ancak tam aksine, "anormal" çocukların bir arada tutulması da kendilerine bakışlarını daha iyi hale getirmeyecekti, özellikle de başkalarının onlara bakışı onları biraz iğrendirici olan zavallı kurbanlar şeklinde yaftaladığı sürece.

Yeniden sosyalleştirmenin en etkili ve ayrıca yeterince de hızlı yolu travmanın dönüştürülmesidir. Travma hakkında konuşabildiğimiz, onu çizime ya da sahneye dökebildiğimiz, üzerinde düşünebildiğimiz andan itibaren, şok anında bizi ele geçirmiş, kanımızı dondurmuş duyguya karşı üstünlük sağlarız. Felaketin yol açtığı duygu üzerinde oynamamız ancak trajedinin tasviriyle mümkündür.

Dehşet verici bir ortamdan çıkan çocuklar bir yandan onun etkilerini hâlâ içlerinde taşırken diğer yandan kültürlerinin ritüellerini öğrenememiş durumdadırlar. Birkaç yıl kampta yaşadıktan sonra okullarına geri dönen Kamboçyalı çocukların çoğu, sınavlar sırasında kitapların açılmaması gerektiğinden habersizdi. Öğretmenlerinin kendilerini kopya çekmekle suçlamasının yarattığı çatışma, duygularındaki rahatsızlıklara bir de ilişkilerindeki rahatsızlığı ekliyordu.

Renate Sprengel 1940 Savaşı'ndan sonra İtalya'da, iki ebeveynini de yitirmiş sekiz ile on bir yaş arası bir grup çocukla ilgilenmişti. Bu çocuklar son birkaç yıldır sokaklarda yaşıyor ve ülkedeki tüm sokak çocukları gibi ayakkabı boyacılığı yapıp dileniyor, kimi zaman da yiyecek çalıyorlardı.[32] Nerede yer bulurlarsa orada uyuyor, sıklıkla dövülüyor, tecavüze uğruyorlardı. Renate onlara bakım vermeye başladığında, birbirine karşıt ama birbiriyle ilgili iki davranış

gösterdiklerini fark edince şaşırdı: Bu çocuklar hem sersemlemişlerdi hem de çok kavgacıydılar.

Kırk yıl sonra Vukovar çocuklarında da aynı şey gözlemleniyordu. "Bana haddinden fazla uslu görünüyorlardı ve bu yaştaki çocukların oluşturdukları gruplar için hiç de alışık olunmadık biçimde sessizlerdi."[33] Herkesten uzak duruyor, az oyun oynuyor, başparmaklarını emiyor, saçlarını çekiştiriyor, yürürken kollarını oynatmıyorlardı; bakışları donuktu ve hiç göz kırpmıyorlardı. Bu etolojik betimleme iç dünyaları hakkında davranışsal bir ipucu veriyordu: İnkâr durumu genişletildikçe boşluk duygusu onları acı çekmekten alıkoymuştu ama aynı zamanda da bir ruhsal yaşam oluşturmalarını engellemişti. Bir çeşit yaşama ikamesi yaratacak biçimde, basmakalıp hareketlerle işliyorlardı. Ruhsal boşluk onlar için bir savunma mekanizması olmuştu. Yardım ederken fazlaca duygu uyandıracak olursanız buna katlanamıyor, duygularını şiddete dönüştürüyorlardı. Üç yıl boyunca Roma sokaklarında yaşamış olan Giorgio, bir kuruma yerleştirildiğinde buradaki öğretmenlerinden biri oğlunun küçük bir oyuncak uçağını iyi niyetle ona vermişti. Mutluluktan çılgına dönen Giorgio, içinde öyle şiddetli bir sevgi hissetmişti ki duygusu anında kaygıya dönüştü. Uçağı fırlatıp attı ve duvara çaldığı oyuncağı ayağıyla parçaladı. Sevgiden yoksun bırakılmış çocukların çoğu bu tür davranış biçimleri gösterir. Mutluluğu nasıl yönetmeleri gerektiğini öğretecek bir ritüelleri olmayınca kaygı kendini gösterir. Bebekler uzun süren bir kahkahanın ardından ağladığında ya da daha yaygın olarak, oyun oynayan bir çocuk önce heyecanlanıp, sonra da sanki içinde taşan duygu selini kontrol edemiyormuşçasına sağa sola vurduğunda da olan aynı şeydir.

Bir çocuk çevresini özümser. Bulunduğu çevre dehşet dolu olduğunda çocuk da acı çekmemek için kendi içini bomboş bırakır; tıpkı bir yetişkinin korkutucu bir gerçeği görmek istemediğinde bilincini yitirmesi ya da yüzünü örtmesi gibi. Ancak içinde bir duygulanım uyandığı zaman çocuk bunu nasıl yönetebileceğini öğrenmiş durumda olmuyor. O güne dek denetlenmesi mümkün olamayacak duyguların acısını çekmemek amacıyla içini boş tuttuğundan, herhangi bir mutlu olayın onda yarattığı olumlu duygu

da iyice yoğunlaşıyor. Bu durumda çocuk ya sarılır ya vurur, bu ikisi arasında fark yoktur. Ancak verdiği duygusal tepkinin akıbeti yetişkinin onu yorumlama biçimine bağlıdır. Eğer böyle bir çocuğu değersiz bir canavar gibi görürse değersiz canavarlara uygun eğitim düzeneklerini uygulayacaktır. Çocuk da buna ayak uydurmak için kavga etmeyi öğrenir. Ama eğer eğitici, böyle bir çocuğun kendisine fazla gelen duyguları nasıl yönetebileceğini öğrenme fırsatı bulamadığını anlarsa, ona dehşeti başka bir şeye dönüştürebilmesi için alanlar sunacaktır.

Tüm bu çocuklar kaygı duyar, fiziksel yansımaları da olan duygusal sorunları vardır. Sıklıkla saçkırana rastlanır, uyku düzensizlikleri ve beslenme alışkanlıklarında bozukluklar çok yaygındır. Ne var ki bunların yaklaşık yarısı birkaç yıl içinde hiçbir rahatsızlık belirtisi göstermez hale gelir. Okul ve mesleki eğitimler normal akışına döner ve hatta "çoğunun, meslek eğitimlerine, yaşlarına uygun bir yatkınlık göstermesi gibi, kimi zaman da aşırı ödünleme tepkisiyle okulöncesi görevlere karşı büyük bir yatırım yaptığı görülür."[34] Bu çocuklar için okul mutluluk veren bir yere dönüşür. Orada arkadaşlar edinirler. Bolca oyun oynarlar. Yaşamlarında ilk defa yetişkinler artık birer katil değil, nazik de olabilen kişilerdir; ayrıca düzenli yapılar içinde bulundukça duygularını yönetecek ritüelleri de öğrenirler. Bu çocukların okula ders saatinden bir saat önce gelip, kapı önünde soğuktan titremelerinin hiç de ender bir durum olmaması, okulu eşsiz bir sevgi ve neşe kaynağı olarak gördüklerini kanıtlar.

Akıbetleri toplumun onlara bakışına bağlıdır. Sorunları eğer içlerinin kötü olduğu şeklinde yorumlanırsa kötü nitelikteki çocuklara yönelik kurumlara yönlendirilirler ve burada suça yönelirler. Oysa kültüre uyum sağlayabilecekleri bir ortama yönlendirilenler, okulu, dehşeti başka şeylere dönüştürebilecekleri bir mutluluk yeri olarak görmeye başlar. "Savunmasızlığı çocuğun bireysel özellikleriyle açıklamamız mümkün değildir ama bu kavramı kişisellikten arınmış en genel terimlerle anlayabilmemiz gerekir. Ben artık çocuğun olgunluğa giden yoldaki gelişim hatlarında ilerleyişinin, içsel yapılarının evrimiyle birlikte çok sayıda olumlu dış etkenle gireceği etkileşime bağlı olduğuna inanıyorum,"[35] diyor Anna Freud.

Büyüleyici bir bahçıvan, bir etüt ablası ya da
bir siyasi parti çekilen acının anlamını değiştirebilir.

Marie-Rose Moro bu "gelişim hatları", çocuğa yön veren bu Çobanyıldızları arasında önemli bir etken fark etmiştir: "Okulda başarılı olan bu göçmen çocuklarının çevresinde 'eğitici' rolünü oynayan bir kişi bulunur. Örneğin bu Abdoulaye için öğretmeni, Hamina için ablası, Hamid içinse sevecen bir komşu kadın olmuştur."[36]

Fazlasıyla işlevsel olan kültürümüz eğiticinin oynadığı rolü küçümsemiştir. Bu yoksun çocuklar bir özdeşim kurmaya öyle açtırlar ki onları "gelişim hatları"yla tanıştırmak için fazla bir şey gerekmez. Ne var ki kültürler çoğu zaman halk söyleminin tutsağı haline gelerek onlara bir Çobanyıldızı göstermeye bile yanaşmaz.

Maurice yaşamının ilk on yılını birbirleriyle sürekli kavga eden iki alkolik ebeveynin yanında geçirmişti. On yaşındayken pek de mutsuz olmadığı bir kuruma yerleştirilmiş, derken yaşamını büyüleyen bir bahçıvanla tanışmıştı. Çocuk her gün bu adamın yolunu gözlüyor, geldiğinde yanına koşup ona sıradan sorular soruyor, adam da nazikçe onu yanıtlıyordu. Bir yetişkin için bunda büyütülecek bir şey yoktu, işine birkaç dakika ara vererek çocuğun sorularını yanıtlıyordu yalnızca. Çocuk içinse bu çok büyük, çok müthiş bir olaydı çünkü ömründe ilk defa biri onunla nazikçe sohbet ediyor; bu sayede o da çiçeklerle ilgili güzel öyküler dinleme fırsatı buluyordu. Bugün üniversite öğrencisi olan Maurice, tek bir sözcükle, tek bir hareketle içindeki acısını dönüştürmeyi başarmış bu eğitici bahçıvanın öyküsünü bizimle paylaştı.

Çocuk yaşamsal bir riske ya da çok sert bir kültürleştirmeye "maruz kaldığında"[37] değişmek zorunda kalır ve ister istemez dönüşüm geçirir. "Eğer bir çocuk bu kültürlerarası riske direnebilmeyi başarırsa, kendi yetileri arasında veya çevresindeki ortamda bu tehlikeye üstün gelmesini sağlayacak etkenleri bulabilirse, olağanüstü bir kişi olduğu ve neredeyse yaralanmaz nitelikte olduğu fikrinden emin olur, ta ki başına gelecek bir olay içinin derinliklerinde hep taşıdığı riskin hatırasını yeniden canlandırana dek."[38]

Dayanıklılık yaralanmazlık değildir. Çocuk olağanüstü olduğuna inandığı için yaralanmaz hisseder ama gerçekte öyle değildir. Zaten

yaşam da, belleğinin acı veren tarafına dokunan küçücük bir olayın gömülü izleri uyandırmasıyla, ona bu bu gerçeği sıkça hatırlatır.

Asker çocuklar yaralanmaz cinstenmiş gibi durur: Ufacık boylarına karşın cesaretle nöbet tutar, cılız sesleriyle karşılarındakilerden nazikçe belgelerini göstermelerini isterler. En küçük bir direnişte hiç çekinmeden silahlarını çekip öldürmek üzere ateşler, mesai bitiminde de evlerine dönerler. Son derece nazik bir biçimde can almışlardır çünkü ellerindeki silahların teknolojisi buna izin vermiştir ve çevrelerindeki yetişkinler de cinayeti bir çeşit ergenliğe geçiş töreni gibi göstermiştir.

Bu çocuklar sosyalleşmediği, cinayet işlemek onlar için bir çeşit toplumsal terfi anlamına geldiği sürece her şey yolundadır. Derken savaş bitip de okula döndüklerinde, içinde bulundukları bağlam değiştiğinde kişiliklerinin gelişimi de kaldığı yerden devam edecektir. Travma sonrası sendromu da işte o zaman baş gösterir. Ancak gelişim düzeyleri kendilerini başkalarının yerine koyabilmeye izin verdiği, onların çektiklerini kendi zihinlerinde canlandırmaları mümkün olduğu zaman, yaptıkları şeyin adam öldürmek anlamına geldiğinin farkına varır, işte o an da acı çekmeye başlarlar. İçlerinde birden uyanan kaygı ve suçluluk duygusu insan olmaya doğru evrim süreçlerinin yeniden başladığının kanıtıdır. Yüzündeki gülümsemesi kaybolmayan katil bir çocuk, empati geliştirmediği sürece yaralanmaz kalacaktır. Gücü, sınırlı olduğunun kanıtıdır. Dayanıklılığa sahip bir çocuk, acısını dönüştürmeyi bilirdi, belki asker çocuk da böyle bir şeyi nasıl yapabildiğini merak etmeye başladığında aynı şeyi yapabilecektir.

Şu halde olaya anlam kazandıran, yetişkinlerin yarattığı bağlamdır. Bir insanı öldürmek suç işlemek anlamına gelebileceği gibi, zafer anlamına da gelebilir ve kazandığı anlam bize işkence edebileceği gibi içimizde coşku da uyandırabilir.

Yaş içimize dönmemize izin verdiğinde, geçmişe bakışımız başımıza gelenlerin anlamını ve ölümün yakınlığı duygusunu değiştirir. Jeannette ile Joseph aynı kafilede Drancy'den Auschwitz'e doğru yola çıkmışlardı. Ancak Joseph, vagonlar mühürlenmeden önce kaçmayı başardı. Jeannette ise tren kampa Kurtuluş'un hemen

öncesinde vardığı için ölmekten kurtuldu. Geri döndüğünde Joseph onu Paris'teki Lutétia Oteli'nin kadife koltuklarında bekliyordu ve ablasının koluna damgalanmış mavi sayıyı görünce midesinin düğümlendiğini hissetti. O dönemde bu damga anlamsız ve korkunç bir ölüm anlamına geliyordu ve Jeannette de onu gizlemek için hep uzun kollu gömlekler giyiyordu. Savaş sonrası yıllarda ikisi de Komünist Parti militanı oldu ve dünyaya mutluluk ve adalet getirecekleri söylenerek parti tarafından yüceltildi. Zamanla eşitlikçilik söylevlerin, şenliklerin ve geçit törenlerinin etkisiyle Jeannette, yavaş yavaş kollarını açtı. Otuz yıl sonra, toplum kamplardaki dehşeti keşfedip de onu popüler bir söyleme dönüştürdüğünde Jeannette bu kez de yalnız kısa kollu giysiler giymeye başladı. Bu yeni bağlam içinde damganın da anlamı değişmişti: "Ben oraya gidip geri geldim, tanıklık yapabilirim. Konuşmaya hakkım var."

Üstelik bakış uzaklaştıkça kaygıyı dindiren şöyle bir paradoksal etki de gelişir: Hayatta kalan kişi yaşlandıkça, ölümden uzaklaşır. Jeannette, Lutétia Oteli'ne ilk geldiğinde kolundaki damga şöyle diyordu: "İğrenç bir ölümün eşiğinden döndüm." Ancak elli yıl sonra, tenine işlenmiş o mavi sayı bir zafer anlamına bürünüyordu: "Elli yıl fazladan yaşadım. Onları fena atlattım! Orada öleceğimi sanıyorlardı. Yaşadığım her gün ölüme çektiğim yeni bir naniktir!"

"Ben yaşlandıkça ölüm uzaklaşıyor!" demiş Jorge Semprun.[39] Çocuklar kitap yazamaz ama küstahça uzatmaları oynadıklarını yoğun biçimde hissedebilirler. Lösemi hastası küçük Alain her gece, "Tanrım, on yaşıma kadar yaşamama izin ver," diye dua ediyordu. İyileştiğinden beri geçen her yılla ölümden uzaklaşıyor. O halde şu mümkün: İnsan acısını dönüştürebilir.

İnsan, yüzdüğü nehri iyice gözlemleyemez. Şiddet olağan bir eğitim yöntemi olarak görüldüğü sürece, istismar hiç düşünülmedi bile.

Bela uzaktan geldiğinde, yabancı bir ordu, bir grup silahlı adam, bir doğal afet ya da bir hastalıktan kaynaklandığında olaya anlam yüklememizi, bizim bu zorlukla yüzleşmemizi ve onu değiştirebilmemizi sağlayan, bağlam ve zamandır. Ancak saldırı sevdiğimiz kişilerden geldiğinde onu dönüştürme çabası çok daha zordur.

İstismar edilmiş çocuk kavramının epeyce ilginç bir geçmişi vardır. İstismar uzun süre hiç akla gelmemiştir. Her iki çocuktan biri bir yaşına varmadan ölürken, insanlar "iki üç tanesini fazla acı çekmeden" (Montaigne) yitirirken, bebekler birer hayvan yavrusu, bir "gürültü patırtı kaynağı" (Bossuet) olarak görülürken bir çocuğu itip kakmak, dövmek ya da hapsetmek yetişkinlerin zihninde herhangi bir istismar fikri uyandırmıyordu.

Bebek katli uzun zaman boyunca bir tür toplumsal temizlik girişimi olarak görüldü: "Bir işe yaramayacak olanları iyi olanlardan ayırmak gerekir," diyordu Seneca, şaibeli görünen yenidoğanların öldürülmesi gerektiğini açıklarken.[41] Severus hanedanı hukukçusu Paulus, bu şaibeli bebeklerden kurtulmak için bazı yöntemler bile önerir: onları sokağa atmak, boğmak ya da gıdasız bırakmak gibi. Eğitimse dehşet vererek yapılıyordu: Kırbaçlama, uluorta ya da özel alanlarda güç kullanma ve çok ağır cezalar "çocuğun henüz esnek olan karakterini güçlendirir [...], ne kadar ağlayıp çırpınsalar da [...] reddettiklerinde üzerlerine korku salarak liberal kültür benimsetilebilir,"[42] diye düşünülüyordu.

Ortaçağ suda boğulmuş, gırtlaklanmış, terk edilmiş; zengin ailelere, derebeylerine, Müslümanlara köle olarak satılmış çocuklarla doludur.

19. yüzyılda, kölelik ortadan kalktı ama endüstri çocukları düşük ücretleri ve uysallıkları dolayısıyla kuş yuvalarının içine büzüşmüş, arabalara koşulmuş ya da maden ocaklarında sürünür halde günde on beş saat çalıştıran imalathanelere itti. Günümüzde aşırı çalışma sonucu demir yetersizliğinden sarışınlaşan Hint çocukları gibi o çağda da çocuklar kelleşiyor, yetersiz beslenen kızların yüzleri kara kıllarla kaplanıyor, oğlanların saçları bir gecede ağarıyordu.

Çocukların bu ürkütücü hali hiçbir zaman istismar olarak adlandırılmamıştı çünkü olağan görülüyordu. Dönemin inanışlarına uygun olarak, yetişkinler için çocukları dövmek, sakat bırakmak, hapsetmek, aç bırakmak, aşağılamak, suda boğmamak için terk edip gitmek ya da onlara tecavüz etmek gayet olağan şeylerdi. Asıl mucizeyse, işkencelerle dolu çocukluklarına karşın, bir kısmının yaşadığı kültürün zalimliğini yinelemeyen yetişkinlere dönüşebilmesiydi. Kimileri bu kültürün içinden sıyrılabiliyor ve kültürün

evrimleşmesine yardımcı oluyordu. Kuşkusuz, bunlar dayanıklılık gösteren ilk kişilerdi.

İstismar kavramı 1970'lerde gün ışığına çıktı. Tartışma konusu haline gelebilmesi, büyük ihtimalle çocukluklarında istismar edilmiş dayanıklılık sahibi kimi yetişkinin bu gidişe bir son vermeye çabalaması sonucunda olmuştur. Dayanıklılık fikri yeni doğmuştur ama aslında insanlığın başından beri var olan bir olgudur.

Çocukların kaderini değiştirense kesinlikle toplumsal söylemdeki dönüşümdür. Neolitik çağdan modern zamanlara dek mezarlarda bulunan iskeletlerin ölüm yaşı incelendiğinde çocuk kemiklerinin çokluğu bizi ürkütür. 18. yüzyılın sonlarından itibaren çocuk ölümlerinde bir düşüş görülse de bu muhtemelen hijyen ve beslenmenin iyileştirilmesi sayesinde değil (çünkü bunlar hâlâ feci durumdaydı), bebeklerle ilgili düşünce yapısındaki kültürel değişimden ileri geliyordur. Bir yaşındaki bir çocuğu öldürmek alt tarafı gecikmiş bir kürtaj gibi görüldüğü sürece ölüm oranı korkutucu boyutta olacaktır. Aklı erecek yaşa gelinceye dek çocuklara alt tarafı birer vahşi hayvanmış gibi bakıldığı sürece ölümcül "kaza" oranları çok yüksek kalmaya devam edecektir. Ancak bebeklere, zekâları sayesinde bizim yetişkinler dünyamızın büyük bir kısmını çok erkenden anlayabilen, gelişmekte olan küçük insanlar olarak bakılmaya başlanınca, onları koruyabilmek için çok basit eylemlerin yeterli olduğu anlaşılmıştır.

19. yüzyılın ortalarına dek, çocukların geliştiği ortamı düzenleyen şey ölümdü. Çocuklardan çok azı kendi ebeveynleri tarafından yetiştiriliyordu[43] çünkü kadınlar çok genç, aşağı yukarı yirmi beş yaşında ölüyor, erkeklerin de çok azı kırkını geçebiliyordu. Bu yüzden de her iki çocuktan biri, kendisini dünyaya getirenlerce büyütülmüyordu. Erken ölümler evlilikleri bitirdiği için de kimse boşanmayı icat etme zahmetine girmiyordu. Bir evlilikte çatışma başladığında birazcık beklemek yeterliydi. Ancak yalnız yaşamak bir seçenek değildi: Erkekler sabahın beşinden gecenin karanlığına dek tarlalarda çalıştığından kadınsız yaşamaları mümkün değildi. Bu nedenle de dul kaldıktan sonraki dört ila altı ay içinde bir genç kızla yeniden evleniyorlardı. Günümüzde elektrikten, benzinden

ve nükleer kaynaklardan elde edilen enerjinin tamamının ancak erkeklerin ve hayvanların kas gücüyle elde edilebildiği bir teknolojik düzende kadınların da erkeksiz yaşayabilmesi mümkün değildi. Terk edilmiş çocukların ortalama ömrü 19. yüzyıla dek çok kısaydı.

Teknik buluşlar evliliklerin oluşumunda büyük rol oynamıştır. Toplumsal söylemlerse çocukların içinde gelişeceği ortamın kurallarını belirlemiştir.

Teknik buluşlar, evliliklerin yapılanışında her zaman rol oynamıştır.[44] 11. yüzyılda saban demiri icat edildiğinde onu toprağa sokabilmek için erkeklerin ağırlığı yeterliydi. Mahsul de kıtlığı ortadan kaldıracak kadar boldu. Böylece kadınlar tarlada çalışmak zorunda kalmıyor, evde kalarak altı, yedi çocuk doğuruyorlardı. O çağda bu durum kadınlar için büyük bir gelişme ve ilerleme olarak görülüyordu. Bundan sonra çocuklar tamamen değişik ortamlarda yaşamaya başladı. 12. yüzyılda, bugün Afrika ya da Martinik'te hâlâ görüldüğü üzere, kadınlardan oluşan ekipler bir tür çok-anneli aileler oluşturmuş ve çocuklar bunlar tarafından yetiştirilmişti. Babalara ille de gerek duyulmuyordu çünkü onlar dışarıda çalışıyorlardı ve birliktelikte özgürlük esastı. Kilise'nin, evliliği ve onun getirdiği sınırları öğütlemeye başlaması Trento Konsili'nden (1545–1563)[45] sonra, Kilise ve kralın kadınlardan "babaları ihbar etmesini" istemesiyle olmuştur. Törelerdeki bu evrim, babalık duygusunun biçimlenmesinde teknoloji ile devletin oynadığı rolün ne kadar önemli olduğunu gösterir. Baba, aile içinde devleti temsil etmek üzere, eğitim birimine ancak 19. yüzyılda dahil olmuştur.[46] Evlilik yaşamının bu şekilde katılaştırılması süreci, sanayi toplumuna bir yapı kazandırabilmek amacıyla fabrikaların ve burjuvaların istikrarlı çiftlere gereksinim duyması sonucunda gelişmiştir.

Bu sefer çocuklar, çağın tekniği ve düşüncesiyle şekillenen, şaşırtıcı derecede farklı bir aile ortamında gelişmek durumunda kaldılar: Kabileden aileye, terk edilmekten aşırı korumacılığa, serbestlikten sınırlayıcılığa, işkenceden tapınmaya geçildi ve nihayet bin çeşit farklı biçimlendirme yoluyla yaşamı ve kültürü aktarmayı bilen yetişkinler ortaya çıktı. Yani aslında dayanıklılık kuraldır, aksi

takdirde bugün biz burada olup da bu konuyu konuşamazdık ama bu konu ilk defa bu dönemde düşünülmeye başladı.

Tarihten çıkarılacak bir ders olmasa bile, karşılaştırmalı yöntem bizim bugünkü sorunlarımızı açığa çıkarmak için yeterli. Günümüzde Batı dünyasında çocuklara aşırı yatırım yapılmasının anlamı nedir? Büyük olasılıkla bu, gözlem bilimlerindeki ilerleme sayesinde erken çocukluğun daha iyi anlaşılması ve bunun yanında bireyin mutluluğunu kültürel bir değer haline getiren söylemi işaret eder. Matbaanın icadı okulun diploma aracılığıyla, eşitsizlikleriyle birlikte yeni toplumsal sınıfları yapılandırma gücüne erişimini kolaylaştırdı. Büyük teknik ilerlemeler sayesinde artık içinde yaşadığımız yapay ekoloji de, eskiden şiddete yol açan kas gücünü ve enerjisini atıllaştırdı. Özellikle de üreme alanındaki tıbbi teknikler yaşam vermenin anlamını kökünden değiştirmiş oldu. Artık küçük kızlara birer hizmetçi, erkek çocuklaraysa yaşlıların bastonu gözüyle bakılmıyor; çocuklarımız bizim düşlerimizi gerçekleştirmekle, bir birey olmakla, sonra da bizi terk ederek dünyaya gelmelerini sağlayan bağı zayıflatmakla yükümlüler.

Göç hareketleri bize çiftlerin nasıl yapılandığını ve neden belirlenimci bir biçim aldığını gözlemleyebilmemiz için doğal bir deney işlevi görür. Fildişi Sahili yaklaşık otuz yıldır, halkı şehirlere yönelmeye zorlayan ekonomik sıkıntılar ve teknik ilerlemeler yüzünden çalkantı içinde. 1964'te çıkarılan bir yasa ile evlilik kurumu bütünüyle değişmişti.[47] Bu tarihten önce görücü usulü evliliklerle toplumsal yapının korunması ve geleneksel teknik ve alışkanlıkların aktarılması sağlanıyordu. İşin duygusal yanı ikinci plandaydı ve daha çok bir soy zinciri oluşturmak için bir araya gelen bu çiftler arasında ölçülü bir ilişki biçimi görülüyordu. 1964'ten itibarense bir çiftin oluşumunu toplumsal zorunluluk yerine aşk belirlemeye başladı. Bu yeni ailelerde dünyaya gelen çocuklar bugün yirmi yaşını aşmış durumda. Geleneğe saygı göstermenin ötesinde, her bireyin mutluluğuna önem veren bir aile yapısında yetiştiler.

Büyükanneler taşrada kalırken şehirde yalnız yaşayan genç kadınlar sadece bir kuşak içinde bebeklere nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili geleneksel yaklaşımları unutmuştu. Çocuğu biçimlendiren şey

artık toplumsal gelenekten çok annenin kişiliğiydi. Çocukların içinde büyüdüğü ve duygusal gelişiminde önemli rol oynayan sevgi ortamı eskisinden çok farklıydı. Gençler aşk yaşamak üzere tanıştığında artık topluluğun değil bireyin yararını göz önünde tutuyordu. O kadar ki evlilik hayatı içinde çatışmalar baş gösterdiğinde bile hâlâ bireyin mutluluğunu ön planda tutarak boşanmadan söz etmeye başlıyorlardı. Görücü usulü evliliklerdeki ölçülü duygular toplum yararına birleşmiş olan çifti bir arada tutmaya yetiyordu ama yeni kuşak çiftler aşkın ateşine gerek duyuyordu. Böyle bir iklimde yetişen çocuklar, birbirine âşık ve geleneklerden uzaklaşmış ebeveynlerin tutkulu hapishanelerinin sıcaklığını tanıyordu. Bu aile yapısında toplumsal roller daha az belirgindi ve babaların kültürel konumu eskisi kadar iyi değildi. Çok sayıda çocuk daha on yaşına gelmeden ebeveynlerinin ayrılmasının soğukluğunu tadıyordu.

Zaten ortada pek fazla görülmeyen baba giderek daha da silikleşiyordu. Mutlu olmayan anneyse aşırı çalışmadan bunalmaya başlıyordu. Gündelik yaşamda da anlatılarda da hiçbir zaman kabul edilmemiş geleneksel aile ne bir rahatlama sağlayabiliyor ne de bir ikame önerebiliyordu. Ebeveynlik kültüründeki teknolojik ve hukuki değişimler bu kuşağın çocuklarının büyük bir kısmının içinde yetiştiği tatlı aşk zindanını tanıdıktan sonra, kültürel bir geçiş olmadan duygusal bir çölün içine düşmesini açıklar.

Kişiliklerinde belirgin bir iyileşme görülmesine karşın bu kişilerde bunalım ve intihar oranlarında önemli bir artış da gözlenir. Tek ebeveynli, dağılmış ailelerin çocuklarında bu oranlar yaklaşık iki katıdır.[48] Bu zorlukları yoksullukla açıklamak da mümkün değildir çünkü toplumun tüm kesimlerine eşit dağılmaktadır. Sorunun kökenleri daha çok bir duygusal kas sisteminin eksikliğinde yatar çünkü bu çocuklar aile ortamının kozasından çıkıp, kültürel bir geçiş olmadan toplumsal saldırganlıkla yüzleşir.

Geniş ailenin ebeveynlerin ahlakına tanık olduğu dönem Batı'da ölüyor. Bireyin kültürü artık buna bir değer atfetmiyor çünkü bu durumdaki ebeveynler çocuklarının iyiliği için kendilerini feda etmelilerdi. Günümüzde Batı dünyasında ebeveynlerin ahlakına tanık olduğu şeyse bireye duyulan saygıdır; birey mutlu olabilmek

için sahip olduğu çocuk sayısını sınırlamalı, gerektiğinde de boşanmayı düşünebilmelidir. Burada birbirine taban tabana zıt iki yaşam felsefesi sözkonusudur ve birbirlerini ikna etmesi epey zor olacaktır.

Bu küçük düşünce sayesinde çocukların sürekli yön değiştirdiğini, gelişebilmeleri için kendilerine dayatılan ortamın da onlara hangi gözle bakıldığına bağlı olduğunu anlayabiliriz. Teknoloji zenginleştikçe bireysel gelişim ihtimalleri de değişir ve yasalar belli gelişim yollarını onaylamak ya da yasaklamak için bu evrimi izler. Çocukların doğal yollarla öldüğü ve şiddetin bir uyum sağlama aracı olarak görüldüğü bir kültürde, çocuk katli ya da tecavüzü suç olarak görülmez.[49] Böyle bir bağlam içinde istismar akla gelmez. Çocuklar ya ölüme ve acı çekmeye ya da canını kurtarmak için dayanıklılığa sürüklenir.

Ancak çocukların az olduğu, bireyin bir değer sayıldığı kültürde, istismar kabul edilmez hale gelir ve üç aşamalı bir araştırmayı tetikler: saptanması ve betimlenmesi; istismar edilmiş çocukların gelecekleri izlenerek etkilerinin anlaşılması; nasıl tedavi edilebileceğine ilişkin yolların keşfedilmeye çalışılması.

Fikirlerin yol alma süreçleri ilginçtir çünkü burada yaşamda zaten var olan ama altı çizilmeyince kültürel ortamdan ayırt edilemediğinden fark edilmeyen bir olgu aydınlatılır. Çocukların terk edilmesi yaygın bir durumken bu bir suç olarak görülmüyordu çünkü 1914'e dek bunu "herkes" yapıyordu. Çocuklar dayak yediğinde, sarhoş edildiğinde, çalışmaktan yorgun düştüğünde, cinsel tacize uğradığında, 1941'e dek bunları yapan yetişkinler cezalandırılmıyordu çünkü "böyle yapılır" diye bakılıyordu. Toplumsal istismarın ciddi bir biçimi olan sefaletle savaşmak için sanayileşmiş İngiltere, çocukları *work houses* denen yerlere kabul ettiği cömert kurumlar oluşturmuştu. Burada istismar düşünülemezdi çünkü bu, toplumsal bir hayır işiydi. Yalnızca Charles Dickens gibi toplumdışı ve nankör insanlar buralarda da sefalet çekildiğini dile getirme cüreti gösterebilirdi.

Prusya 1870 yılında kazandığı zaferin ardından, eğitimde katılık ilkesini benimsedi. Okullarda ve yatakhanelerde acı eksik olmuyordu. İngilizlerin o şık kolejlerinde acı verici ve aşağılayıcı bedensel

cezalandırmalar daha ancak son birkaç yıl içinde kaldırıldı. Bizim en sofu dini okullarımızdaysa kendilerine emanet edilen çocukların birkaç günlüğüne zindana atılmasından hiç çekinilmiyordu, üstelik yapılabilecek bu en ağır ruhsal saldırılar ahlak adına yapılıyordu!

Çocuklar acı çekiyor; ordudan, dinden ve okuldan nefret etmeyi öğreniyorlardı.[50] Yine de pek çoğu kendini kurtarıyor ve hatta çoğu zaman, kendini yaşamın zorluklarına karşı hazırladığı için, bu acımasız eğitmenlere şükran bile duyuyordu.

Yeni bir fikir: İstismar.

Çocuklara kötü davranmanın pek de iyi bir şey olmayabileceği ilk defa 1889'da, Fransa'da düşünüldü ve çocuklarını istismar eden ebeveynlere karşı ilk yasalar yürürlüğe girdi.[51]

Bir sinir cerrahı (Ingraham), bir çocuk doktoru (Caffey) ve bir radyoloğun (Silvermann) yinelenen dayaklara atfedilen gizemli kemik lezyonlarının teşhisi içinse 1950'leri beklememiz gerekecekti. İstismar fikrini hekimlerin gün ışığına çıkarmış olması, "normal" kişilerin dile gelmeyen şeyleri duyabilmek için nasıl bir kanıta gerek duyduklarını gösterir. Hekimler imajları ve sertifikaları sayesinde istismarı düşündüren bu kanıtları ortaya koyabildiler. Oysa Türkiye'den kaçan Ermenilerin ve Auschwitz'den dönen çocukların gördüklerine ilişkin hiçbir kanıtları yoktu. Aynı şekilde günümüzde de Ruandalı çocukların elinde bütün bir halkın ortadan kayboluşunu kanıtlayabileceği katliam fotoğrafları, idari emirler, belgeler yok.

Aslında hareket 1962'de, R. Kempe adındaki bir çocuk doktorunun *Dövülmüş Çocuk Sendromu* adında bir makale yayımlamasıyla başladı. Daha sonra yine çocuk doktoru olan Pierre Strauss ve yargıç Jean-Pierre Rosenczveig, Jacques Barrot'nun kurduğu bir komisyona katıldı ve bu çalışmanın sonunda, 10 Temmuz 1989'da Bakan Hélène Dorlhac'ın da desteğiyle yeni bir yasa çıkarıldı. Günümüzde Pierre Manciaux ve Michel Lemay gibi yıldız entelektüellerin aydınlattığı çok sayıda dernek (AFIREM, Enfance et Partage [Çocukluk ve Paylaşım], Fondation pour l'enfance [Çocukluk Vakfı], Ligue française pour la Santé mentale [Fransa Akıl Sağlığı Birliği]) istismar kavramını ve onun onarılmasını sağlayan dayanıklılığı tanımlar.

Bu uzun döküm ortaya ilginç bir sorun çıkarıyor: Daha önce hiç düşünülmemiş bir şeyi düşünmek kolay değildir. İlk tanıklıklar neredeyse her zaman infialle karşılanır. Akla gelen ilk düşünce, saldırganın uzakta, kötü, canavarımsı ve teşhisi kolay biri olduğudur. Bu kolay düşünceyi bozarak, suçların ve şiddetin büyük çoğunluğunun (%97,5) dışarıdan değil, aile içinden geldiğini;[52] en büyük suçları işleyenlerin güzel yüzlü, ensest faili babaların pekâlâ da sevimli olabildiğini dile getirenin vay haline.

İlk düşünce, ağır biçimde eleştirilen birkaç öncü tarafından ortaya konabildikten sonra zamanla kolay düşünceye, kültürel düşünceye dönüşür. O zaman da herkes dört bir yanda istismarcı ebeveynler, ensestçi babalar görmeye başlar.

Bir gazete istismar edilen çocuk sayısını hatalı bir şekilde dört yüz bin olarak duyurur; kadınlar boşanmayı kolaylaştırmak için kocalarını çocuklarına cinsel tacizde bulunmakla suçlar ve babalarından korkan genç kızlar kendilerini odalarına kilitler.[53]

İstisnai bir durum toplumsal kabulün dışında kaldığı sürece inkâr gelişebilir. Ancak istisnai olayların kültüre dahil edilmesi zordur çünkü öncelikle istisnai olduklarından gerçekliklerine inanılmaz, sonra da yine istisnai oldukları için fazla inanılır. Bu yüzden de istismar konusunda sayılar vermek, listeler yayımlamak yanıltıcıdır. İstismar kavramının kendisi de kültürel bağlama bağlıdır ve bağlama göre ya üstü kapatılır ya da açığa çıkarılır. Kültürün bu trajediyi güldürmek için mi yoksa manipüle etmek için mi kullandığına bağlı olarak kurbanlar da bundan dolayı ya kendilerinden iğrenir ya da kendileriyle gurur duyarlar. İstismar edilen çocuğun iç dünyasında neler olduğunu ve bu kişilerin sonradan neye dönüştüğünü betimlemeye çalışmak daha yararlı olacaktır.

Bilgimiz ne kadar azsa inanışlarımız o denli güçlü olur. Bir bilgiye karşı gelmek fikir alışverişi zevkini doğurur; oysa bir inanışa karşı gelmek karşımızdakini yalancı, deli ya da aptal yerine koymak anlamına gelir. Bir fikri geliştirmekten ziyade bir görüşü savunmak durumunda kalmak bizi kızdırır. Ortak düşüncenin entelektüel olmaktan çok dini bir işlevi vardır: Herkesin hep bir ağızdan aynı şeyi söylemesi, aynı dünya görüşünü paylaşmamız

nedeniyle birbirimizi daha çok sevmemizi sağlar. Bu yüzden de basmakalıp düşünceleri değerli buluruz. Hep birlikte şöyle söyleyebiliriz: "İstismar görmüş bu çocuklar aşırı hassastır... Cezaevleri onlarla doludur... Sersemlemiş haldedirler... Fevri hareket ederler... 19. yüzyılda piçlere iblis gözüyle bakılırdı, 20. yüzyılda onlara 'kötü yetimler' denmeye başlandı, François Truffaut'nun zamanında bu çocuklar sorunlu olarak görüldü,[54] bugünse istismarı yineledikleri, istismar edildikleri şekilde istismar edecekleri söyleniyor."

Dayanıklılık sahibi çocuklarla karşılaşmamak için ne yapmalı?

En güvenilir ve en zahmetli yöntem, istismara uğramış bir grup çocuğu gözlem altına alarak, mümkün olan en uzun süre boyunca onlarla düzenli görüşmeler yapmaktır. Buna "boylamsal katamnez" adı verilir: "Aynı tür sorunlardan mustarip oldukları bilinen bir grup öznenin davranışlarının incelenmesi ve bu sorunun uzun vadede doğurabileceği sonuçların belirlenmesi"[55] anlamına gelir.

Bu konuyu incelediğimizde, saldırıya uğramış kişilerin yirmi ila elli yıl sonra ne duruma geldiği ile onlarla ilgilenmiş tıp profesyonellerin tanıklıkları arasında nasıl bir kopukluk bulunduğunu fark etmek genellikle şaşkınlık yaratır. Tüm profesyoneller, benim de yaptığım gibi, hep şöyle der: "İstismar kuşaktan kuşağa aktarılır... İstismar edilen kişi istismar edecektir... Bu kız benim hastam, annesi de olmuştu, kızı da olacaktır..." Bu cümlelerin hepsi doğruysa da benim "profesyonellik sapması" demeyi önerdiğim, çok büyük bir bilgi toplama hatası tarafından beslenirler. Profesyonellerin önüne yalnızca sorunlu vakalar, istismarı yineleyerek kuramı doğrulayan kişiler gelir. Diğerleri, yani çemberi kırıp dışına çıkabilenler, mutluluk yolunda ilerlerken tıp profesyonellerinin yoluna hiç çıkmaz.

Bu yüzden de bizim daha doğal nitelikte araştırmalar yapmamız, laboratuvar ve sağlık kuruluşlarından çıkarak, istismara uğramış çocuklardan kuramı doğrulamayan örnekleri bulup onlarla da çene çalmamız gerekir.

İstismara uğramış çocukların ileride son derecede sağlıklı bireylere dönüşebileceğini söylemek, çocukların mutlu yetişkinler olmaları için istismara uğramaları gerektiği anlamına kesinlikle

gelmez. Her ne kadar çocukluğu Romanya'da "totalitarizm denen kaya" tarafından ezilmiş, incitilmiş olan Serge Moscovici[56] şöyle yazabilmiş olsa da: "Bundan kurtulmuş, onları terk edebilmiş olmam beni bugün bile şaşırtıyor... Mutlu bir çocukluk geçirenlere acıyorum, onların aşmak zorunda olduğu hiçbir şey yok."

Toplumsal söylemi besleyen kültürümüz trajik vakaları öne çıkarır. Dayanıklılık göstermiş olup da gölgede kalanların sayıları çoktur ama bunlar henüz incelenmemiştir.

Bu profesyonellik sapmasının güzel bir örneği, 1946'da yapılan ve duygusal yoksunluklar konusundaki araştırmalar için bir çeşit doğal seyir görevi gören ilk incelemedir.[57] Bu olağanüstü çalışma, "ilk ayların kritik dönemi sırasında"[58] anne yoksunluğunun belli bir davranış zincirini düzenli biçimde tetiklediğini çok zarif ve açık biçimde ortaya koymuştur: Bu çocuklar ilk ay boyunca çok ağlar ve gözlemcilere sıkı sıkıya tutunur. İkinci ayda her türlü teması reddeder, zayıflar ve uykusuzluk göstermeye başlar. Üçüncü ayda letarjikler gibi ifadesiz ve dalgın hale gelir. Daha sonra yüzüstü yatmaya başlar ve kendisine yiyecek verilse bile ölmeye çalışır. Hayatta kalanlar psikomotor gelişiminde önemli ölçüde geri kalır, sağlıksız büyür ya da suça yönelir.

Terk edilmiş çocuklara bakan kişilerce düzenli biçimde doğrulanan bu betimleme kısa bir yorum gerektirir. Günümüzde bu çalışma kültürün içine öyle yerleşmiştir ki bir cezaevini ziyaret ettiğinizde suç davranışlarının sevgi yetersizliğine atıfta bulunmadan açıklandığına kolay kolay rastlayamazsınız.

İki nokta hiçbir zaman belirtilmemiştir. Spitz daha 1946'da iyileşme ihtimalinden söz eder: "Eğer anne, çocuğuyla yeniden bir araya getirilirse ya da bebek için kabul edilebilir bir ikame bulunabilirse, sorunlar şaşırtıcı bir hızla ortadan kaybolmaktadır."[59] Dahası, hiç kimse sayılarla konuşmamış, bireysel tepkilerin ne kadar çeşitli olabildiğinin altını çizmemiştir. Annesiz kalmış yüz yirmi üç bebekten on dokuzu meşhur "anaklitik" durumu geliştirmiş, yirmi üçüyse geri dönüşü mümkün olan kimi ruhsal-duygusal sorunlar göstermiştir;[60] yani bebeklerin ölümcül ya da ciddi değişim gösteren üçte biri herkesin diline düşmüşken, geri kalan üçte

ikisi sessizce iyileşmiştir. Aynı ciddi soruna maruz kaldıkları halde yenik düşmemiş doksan bir çocukla kimse ilgilenmemiştir. Bu çocuklar çıkış yolunu bulabildikleri için psikolojik literatüre dahil olamamışlardır.

Kültürümüz mutsuzluğu ön plana çıkarır. Bu, acı çekenlere karşı duyarlılığımızın hastalıklı olduğu anlamına gelmez. Hatta tam aksine, sevgi yoksunluğunun şiddetini vurgulamak bir uygarlık belirtisidir. Mutsuzluğun algılanması öne çıkarılmasına bağlıdır. Alışılagelmiş bir hal aldığı durumlarda farkına varılmamaya başlanır. Şiddeti kabul eden kültürlerde uygulanan şiddet hoşgörüldüğü ya da görmezden gelindiği gibi, ona doğal bir olgu gözüyle bakmayan toplumlarda kabul edilmez hale gelir. Kültürümüzün mutsuzluğa duyarlı oluşu mutluluğun peşinde olduğunu gösterir. Şiddetin hoşgörülmemesi onun artık bir değer olmaktan çıktığını, hatta gerekli bir güç olarak bile görülmediğini kanıtlar.[61]

Bu ahlaki yatkınlığın çelişkili bir etkisi vardır. Yalnızca mutsuzluklardan söz etmekle ve sürekli dünyadaki cinayetlerin, tecavüzlerin, işkencelerin katlanılmaz şiddetini ortaya koymakla, sonunda esasen karşısında savaştığımız şeyden oluşan bir sözlü temsiller dünyasında yaşamaya başlarız. O zaman da yalnızca öykülerimizin, filmlerimizin, romanlarımızın ve tartışmalarımızın yarattığı iğrenme, infial ve kimi zaman da haz alma duygularını hissederiz.

Kurtulmuş olanlarla ilk buluşmalar.

Dayanıklılık üzerine yapılan araştırmalar, başa çıkabilenlere ışık tutarak travmanın ciddiyetinin hafifletildiği anlamına kesinlikle gelmez. Amaçları karşılaştırmalı bir yöntem önererek, dayanıklılık kazanmış kahramanlarımızdan benzer sorunlar karşısında daha sağlam durabilmek, hatta onları atlatabilmek adına iki üç fikir koparabilmektir.

Boylamsal katamnezik yöntemler bu konuda bilgi edinmek için verimli görünüyor. İstismarın bütüncül etkisini değerlendirebilmek için, istismara uğramış bir grup çocuğun geleceğini, iyi muamele görerek büyümüş çocuklardan oluşan benzer bir nüfus örneklemiyle karşılaştırmak gerekir.

Georges Vaillant bu işin püf noktasını ayrıcalıklı büyümüş bir genç nüfusun gelişimini incelemekte bulmuştur. 1938'de, Harvard'a kabul edilen on sekiz yaşındaki iki yüz dört öğrenci elli yıl boyunca gözlemlenmiştir. Her iki yılda bir sağlıkları, ruh halleri ve sosyal gelişimleri incelenmek üzere bir süreliğine Harvard'da kalmışlardır. Yaşam yolculuklarının sonuçları 1990'dan itibaren yayımlanmıştır.[62]

O dönemde Harvard'a kız öğrenci alınmadığından hepsi erkek olan bu gençlerden, beşi 1940 Savaşı sırasında olmak üzere, toplam yirmi üçü altmış yaşına gelmeden ölmüştür. Sekiz öğrenci ortadan kaybolmuştur. Otuz dokuzunda önemli ruhsal bozukluklar görülmüştür: On birinde çöküntü ve yaşama sevinci yitimiyle birlikte ağır depresyon, altısında coşku ve melankoli arasında gidip gelen ruh hali, yirmi ikisinde paranoya ve sanrılı psikozlar gibi ciddi akıl hastalıkları. Bunlara kaybolan sekiz kişi de eklendiğinde ruhsal sorunları olanların oranı toplam %23'tür.

Elli yıllık bir izleme faaliyetinin sonunda ortaya çıkan bu tablo, kendiliğinden iyileşebilen depresyon anları da hesaba katıldığında, gezegenin en ayrıcalıklı kesimlerinden gelen genç nüfusun yaklaşık %30'unda yaşamın zorlu ve sancılı geçtiğini gösteriyor.

Eğer bu çalışmanın sonucu sadece yaşamın herkes için zor olduğunu doğrulamak olsaydı böyle bir araştırma için ayrılan bütçeye değmezdi. Bu yüzden de araştırmacılar yaşama en mutlu biçimde başlamış kişiler için ayırt edici olacak savunma mekanizmalarını da anlamaya çalışmıştır. Her iki yılda bir Harvard'da yapılan testler ve görüşmeler ortaya iki zıt topluluk çıkarmıştır: Vaillant, gözlemlediği iki yüz dört kişi arasından yaşamı istikrarlı bir mutluluk içinde geçirmiş altmış kişi ile en ciddi ruhsal güçlüklerle karşılaşmış başka bir altmış kişiyi incelemişti. Araştırmacıları bekleyen iki sürpriz sözkonusuydu.

Bunlardan ilki (ayrıcalıklı kişiler arasında), en zor çocukluğu geçirenlerin, yetişkinliklerinde en mutlu yaşamı sürenler olmasıydı. Büyük ihtimalle on sekiz yaşında, daha önce yaşadıkları küçük sıkıntılar yüzünden kendilerine olumlu savunma mekanizmaları geliştirmişlerdi. Oysa en ayrıcalıklı çocukluğu yaşayanlar, hayatın zorluklarıyla en az karşılaşanlardı.

İkincisiyse, yetişkinliğinde mutlu olan kişilerde en sık rastlanan savunma mekanizmalarının, istismar edilmiş çocukların dayanıklılık gösterenlerinde dikkat çeken mekanizmalarla aynı olmasıydı:

- Yaşama gücünün toplumun değer verdiği etkinliklere, sanatsal, zihinsel ya da ahlaki uğraşılara yönlendirilmesi anlamına gelen yüceltme mekanizması. Toplumun önemsediği bu canlılık yaralı ruhlara, ister çocuk ister büyük olsun, içlerinde birikenleri bastırmak yerine olduğu gibi dışavurarak, herkes için en büyük mutluluğun gerçekleşmesi ihtimalini verir.
  Duyguların kontrolü de yüceltmeyle bağlantılıdır: ne öfke, ne çaresizlik, ne kuruntu ne de anlık gereksinimleri gidermek için fevri hareketler. Zamanın yumuşakça yönetilmesi, isteklerin gerçekleştirilmesini ertelemeye ve onları kabul edilir kılmak için dönüştürmeye yatkınlık.

Bu grubun ayırt edici niteliklerinden biri özgeciliktir. Kendini bir başkasına adamak, kişinin kendi içindeki çatışmadan uzaklaşabilmesini ve verdiği mutluluk dolayısıyla sevilmesini sağlar. Karşılığı çok büyük olduğundan iyi bir alışveriştir bu.

Mizah da değerli bir savunma biçimidir. Travma yaratan olayın başkalarına aktarılmak üzere tasviri ondan uzaklaşmayı sağlar ve yaşanmış zorluğun kişinin üzerindeki etkisini hafifletir, hatta bir komedyen olunup ondan biraz fayda bile sağlanabilir.

Son olarak, istismar edilmiş çocuklar arasından yaklaşık %25'lik bir kesimde depresyonun hayat boyunca yinelendiği saptanmıştır. Bu büyük oran tanık örneklem içinde ve hatta ayrıcalıklı çocuklar arasında bile aşağı yukarı aynıdır.

O halde? İstismara uğramak ile iyi davranılarak büyütülmek arasında hiç fark yok mudur? Eğer yalnızca sayılara bakacak olursak böyle bir sonuç çıkarmamız mümkündür. Bu paradoksu açıklayabilmenin tek yolu, dayanıklılık kavramının terimleriyle akıl yürütmeyi öğrenebilmekten geçer. Çocuğun tarihçesinin her aşamasında bir onarım ya da kötüleşme ihtimali mevcuttur.

Akademik çalışmalar da profesyonellik sapmasının etkisini artırır. Klinik uzmanlar istismar görmüş kişiyi gözlemledikleri süre

boyunca yadsınamaz nitelikte bozukluklar betimler. Ancak kişi, düzeldikten sonra onların gözetiminden çıkar ve uzman artık yaralı kişinin ne tür olumlu evrimler geçirdiğini bilemez.

Burada sözkonusu olan, istismarın önemli bir şey olmadığını öne sürmek değildir. İnsanı kendini savunabilmek için, kişiliğinin sağlıklı tarafını kullanmaya zorlayarak dolaylı yoldan onu daha insani hale getiren, çok büyük bir acı kaynağıdır o.

Doğrudan gözlemin bir tuzağı: Sonucun şahane olması yolculuğun acılı geçmediği anlamına gelmez.

Kültür ya da ebeveynlerin sosyokültürel düzeyi her ne olursa olsun beliren sorunlar şaşırtıcı derecede benzerlik gösterir. Yüksek şiddet, sinsi sevgi yetersizliği kadar kalıcı etki bırakmaz. Bu çocukların iç dünyasında, birbirinin içine geçmiş belirleyici iki tema göze çarpar: Neden saldırıya uğradım? Beni kim sevebilir ki? Çocuğun mutsuzluğu yaşamının her dakikasına sinmiştir, istismarcı ortada olmadığı zaman bile. Ancak klinik uzmanlardan çok azı, karakter bozukluklarının, bir yetişkinin kişiliğine yerleştiğinde kalıcı olmasının aksine, kişiliğin hâlâ gelişmekte olduğu bir çocukta uzun süre evrim geçirebileceğini göz önünde bulundurur.

Çocuklar kendilerini savunmak için genellikle saldırganlığı erken olgunlaşmayla ilişkilendirir. Bu iki karakter özelliği sayesinde, bu savunma yolları olmasa kendilerini mahvedebilecek bir ortama uyum sağlayabilmelerine olanak veren davranış senaryoları hazırlarlar. Ancak korunma yöntemlerinin bedeli ağırdır. Saldırganlık kolay yönetilemez. Güvenli bir ortamda dengeli büyütülmüş bir çocuk, güvende hissettiğinde kendini bırakır ve bir tehditle karşılaştığında da karşılık verir; oysa bundan yoksun bir çocuk tepkisizlik, suskunluk ve sersemliğin arasında zaman zaman, haksız bir biçimde, tam da kendisini sevmeye çalışanlara yönelen öfke patlamaları gösterir.

Savaş görmüş çocukların hayal dünyaları çevresini özenle kan kırmızıya boyadıkları, bombalarla havaya uçmuş evler, kopmuş kollar, bacaklar ve renkli kıyafetlerle doludur.[63] Başka ne olabilirdi ki? Hayal güçlerini, maruz kalarak duyarlı hale geldikleri olaylar

beslemiştir. Yine aynı nedenle, istismar görmüş kişilerin hayal dünyaları da sevgilerini kazanmayı istedikleri acımasız yetişkinlerle doludur. Adına sadizm dediğimiz şey sevdiğimiz kişilere acı çektirmekten gizli bir zevk duymak, bunu büyüleyici bulmaktır. Bu çocukların duyduğu şey gerçek bir zevk değildir çünkü bir hoşnutluk duydukları anda kendilerini cezalandırırlar. Aslında yaptıkları şey, artık istismar edilenin kendileri olmadığını kanıtlamaya çalışmaktır. Burada, çekilen acıdan zevk almaktan çok bir çeşit kurtulma umudu sözkonusudur. İstismar edilen çocuğun kurduğu bir istismar mizanseni, çevresi onu kendini daha farklı yollarla ifade etmeye yönelttiğinde fazla uzun süreli olmaz.

Küçük Serban yıllar boyunca Transilvanya'daki altmış yataklı kocaman bir odada açlıktan, soğuktan, çocuklarla konuşmaya tenezzül etmeyen yetişkinlerin dayaklarından ve "büyükler" ile hizmetçi kadınların cinsel tacizlerinden başka hiçbir şey tanımadan büyümüştü. Bu düzenli şiddete tepki olarak kendini bir bitkinlik halinin içine hapsetmişti ve bu durumdan yalnızca zaman zaman duvarların alçısını kemirmek ya da ayakkabılarını yalamak için çıkıyordu. On iki yaşında, Fransa'nın güneyinde yaşayan bir aile tarafından evlat edinildikten sonra gösterdiği gelişim şaşırtıcıydı. Yalnızca birkaç ay içinde geldiği yerin dilini öğrendi, neşeli ve meraklı bir çocuk olarak okula karşı büyük heyecan duydu; derken çok sevimli genç bir öğretmen hanım, her zamanki öğretmeni hastalanınca onun yerine bakmaya geldi. Genç kadının cazibesine kapılan Serban ona hemen eziyet etmeye başladı. Çünkü böylece, öğretmenine duyduğu aşk sayesinde, nihayet ezilmiş bir çocuk olmaktan çıkabiliyordu. Artık ezenlerden olabilecekti. Birkaç gün boyunca çocukların büyüklere yapmayı çok iyi bildiği türden işkenceler uygulayarak, öğretmenini sınıftan kaçırıp koridorlarda ağlatmasının ardından, genç kadını kıpkırmızı gözlerle görmeye dayanamayıp birkaç yıl önce Romanya'da yaptığı gibi yine kendine zarar vermeye başladı. Eğer bir sadist olsaydı, yol açtığı bu gözyaşlarından büyük bir haz alması gerekirdi. Ama Serban üzüntüsünden saldırganlığını kendisine çevirerek, sevdiği kadın yerine kendini cezalandırmayı tercih etti.

Serban, felsefe bölümünde okumaya başladığından beri, bugün sokakta görse tanımayacağı o kadına döktürdüğü gözyaşlarından dolayı pişmanlık duyuyor.

Söylenenlerin aksine, bu tür bir evrim ender görülen bir şey değildir. Duygusal bozukluklar, çocuklar kendilerini istismar edenleri baştan çıkarmayı ve kendilerini baştan çıkaranları da istismar etmeyi sürdürdükçe kalıcılaşır. Ama idealleştirme ve zihinselleştirme erkenden yerleşerek çocukları buna karşı korur. Çelişkili biçimde, çocukları kendilerini istismar eden ebeveynlerinden uzaklaştırdığımızda idealleştirmelerini daha da sivriltmiş oluruz. Böyle bir durumda tanımayı isteyecekleri kusursuz ebeveynlerin düşünü kurmaya başlarlar.

Angelo'nun zengin anne ve babası, her cuma akşamı huzurla kış sporları yapmaya gidebilmek için, on yaşındaki oğullarını yatağa zincirliyorlardı. O kadar yaramazdı ki! Pazar akşamları, güneşten yanmış tenleriyle geri döndüklerinde onu çözüyor ve dayaktan geçirip duşa yolluyorlardı. Öyle pisti ki! Bu trajediyi komşulara haber verense, fazlasıyla koruma altındaki küçük kız kardeşi oldu. Angelo ailesinin yanından alınarak bir kuruma yerleştirildi. Yirmi yıl sonra öç almayı hiç düşünmediği gibi, bütün pazarlarını da annesi ile babasının güzel evlerinin bakım ve onarımına adadı. Bununla onarmayı istediği şey aslında aile ilişkileriydi çünkü anne ve babasının hafta sonu tatilinden döndüğünde, yaptığı işler karşısında hayranlık duyacağını ve oğullarını nihayet sevebileceklerini umuyordu. Bu duygu stratejisi Angelo'ya kendini daha iyi hissettiriyordu çünkü bu sayede nefretten kaçınarak iç dünyasını lezzetli düşlerle doldurabiliyordu. Ancak inşa ettiği şey bir teras değil, gerçek dünyada büyük gereksinim duyduğu sahici olmayan bir ilişkiyi kuracak "sahte benlik"ti. Çocukluğunda yaşadığı sevgi eksikliğini onarabilmek için bu sahte benliğin inşasına girişmişti çünkü gerçek kişiliği onu derinlerinde taşıdığı soruları dile getirmeye yöneltecekti.

Zihinselleştirmeninse daha gerçekçi faydaları vardır. Yaralı kişi katlanılması güç bir çatışma durumu karşısında durumunu anlamaya çalışır. "Üzerimizde bizi tehdit eden bir tehlike yoksa aptallığa

izinliyizdir,"[64] diyordu Anna Freud. Oysa tehlike karşısında saldırgana daha iyi karşı koyabilmek için onu anlamak zorunda kalırız. Ruhu yaralı kişiler bu tür bir zekâdan kaçınamaz, "kişisel sorunlarını gönüllü olarak bütün dünyanın sorunlarına dönüştürürler."[65]

Bu soyutlama arayışı, yaralı kişinin dünyayla bağını kopardığında ya da onun iyi anlayamadığı kişiyi aşağılamasına neden olduğunda tehlikeli hale gelebilir. Ancak böyle bir savunmaya, kültürümüzde ve özellikle de okullarda öyle çok değer verilir ki çoğu zaman beraberinde büyük yararlar da getirir.

Öncelikle sevgi ilişkisinin yeniden kurulmasını sağlar. Gördükleri istismar dolayısıyla yaşadıkları mutsuzluktan sersemlemiş bu çocuklar okula fazla değer vermez çünkü okul onlar için pek bir anlam ifade etmez, hatta gözlerine gülünç görünür. Onları akşam evde bekleyen şeylerin yanında Pisagor teoremi saçma sapan kalır. Geçmiş zamanın fiil çekimini ezberlemek, alkolik babadan görülecek şiddetin yanında gülünç bir kaygıdır. Ne var ki bir yetişkin onlarla küçücük de olsa bir bağ kurduğunda, bu çocuklar okula gereğinden de fazla yatırım yapmaya başlar. Alanda çalışan uzmanlar istismar sırasında anlık gözlemler yapmakla yetindiğinde, yaşadıkları felaketlerin bu çocukları aptallaştırdığı sonucuna varır. Bu da yanlış değildir. Ancak laboratuvarlardan ve hastane servislerinden çıkıp bu çocukların geleceğini, kendi yaşamöykülerini bize bir anlatıya dönüştürerek sunduğu zamanlarda incelersek, "bu gençlerin ders çalışmaya fazlasıyla asıldığını"[66] görürüz.

Aile ortamı dehşet veren bir yer olduğunda okul da bir mutluluk yeri olur. Çocuklar burada arkadaş edinir, kendileriyle nazikçe konuşan yetişkinlerle karşılaşır. Oyun oynayarak sosyalleşir, öğrenerek eğlenirler. Böyle bir bağlam içinde okul sıcak, neşeli ve umut veren bir yerdir. İstismar edilen çocuklardan bir kısmı okulda tanık örneklemdekilerden daha iyi sonuçlar bile elde etmektedir.[67] Okul cehennem gibi bir gündelik yaşamın karşısında kısa süreli bir cennet izlenimi verdiğinde birden çok savunma mekanizması bir araya gelebilir: Sevginin sıcaklığını yeniden hissetmek, öz değerin tazelenmesi, idealleştirme, zihinselleştirme, eylemcilik, maddeci bir intikam umudu, sefaleti yenmek için para kazanma güdüsü, diploma

elde etmeyi bütün yaraları iyileştirecek merhem olarak gören bu çocuklara hastalıklı bir cesaret verir. "Okulda çok başarılı değilim ama çalışmaktan korkmuyorum. Çabalamak benim için hiç de zor değil. Bakaloryamı alınca da sosyal hizmetler görevlisi olacağım." Böyle çocukların yaşamöyküsünde bu tür cümlelere sıkça rastlanır.

Tüm bu savunma biçimleri için yaralı çocuğa uzatılacak bir el, yakın çevresinde var oluşunu ilmek ilmek örmek için kaldığı yerden devam etmesine yardım edebilecek bir kişi bulunması gerekir. İşte bu nedenle uzun süreli, boylamsal incelemeler yaralı çocukların geleceklerinin değerlendirilmesinde ve kendilerini restore edebilmek için hangi araçlardan yararlandıklarının anlaşılmasında daha etkilidir. Onarılma kavramı sıkça kullanılır ama bu sözcük hukuki, hatta daha çok da mekanik bir anlam taşır; oysa dayanıklılığı anlatmak için restorasyon terimi daha doğru olabilir. Zaman içinde bozunan bir tablo restore edildiğinde, bir tür yeniden doğuşa tanıklık ederiz; bu kimi zaman bir süsleme, güzelleştirme, kimi zamansa bir başkalaşımdır çünkü bütün güzellikleri ve tazelikleri içinde yenilenen renkler her zaman ilk halleriyle aynı olmaz. Böyle bir durumda esas olan, sözkonusu tablonun bozunumdan önce nasıl olduğunu ve restore edilirken ona neler yapıldığını anlayabilmektir.

Bir örgünün ilmekleri her zaman çizgisel değildir. Hatta düzenli biçimde iç içe geçer, kimi zamansa bükülür. İkinci Dünya Savaşı'nda Londra bombalanırken, Dorothy Burlingham ve Anna Freud "ailesiz çocukların" çektiği büyük sıkıntıları incelediğinde, erken yaşta sevgiyi yitirmek ile hemen akabinde görülen[68] kilo kaybı, boy atmama, büzgen kas rahatsızlıkları ve konuşmada gerileme gibi sorunlar arasında neden-sonuç ilişkisi kurmakta hiç zorlanmamıştır.

"Erken sorunların kalıcı etkileri olur," diyenlere, "Erken sorunlar erken etkiler gösterir," yanıtı verilebilir; bu etkiler de ancak ailevi ve toplumsal çevre onları kalıcı öykülere dönüştürdüğü zaman kalıcı hale gelebilir.

René Spitz ve John Bowlby, erken yaştaki yetersizliklerin uzun süreli etkilerini ilk belirleyenlerdendir. Psikanalistler arasında çok alışıldık olan bu tür düşüncelere, sanki hiç belleğimiz yokmuş, geçmişimiz

kimliğimizi ve kararlarımızı hiç etkilemiyormuş gibi çoğu zaman "Tüm bunlar geçmişte kaldı," diye kestirip atmayı seven kültürümüz her zaman itibar etmez. Bu buluşlara karşı en büyük düşmanlığıysa, bu yaklaşımın kadınları evde tutmaya yönelik bir manevradan ibaret olduğunu öne süren Margaret Mead göstermiştir.[69]

Günümüzde tutumlar bundan daha nüanslıdır. Emile Zola'nın kurduğu Médan Çocuk Yuvası ve çocuklar için kurulmuş diğer merkezler Romanya, Rusya ya da Çin'deki örneklerin benzeriydi. Çocukların gelişmek için bir çevreye gerek duyduğuna inanmayan herkes onları büyük binalara doldurup dünyadan uzak tutup duyusal, duygusal ve sosyal bir yoksunluğa yol açarak bu çocukların insan olabilme ihtimallerini ellerinden almıştır.

Çocuklar gelişebilmeleri için birkaç öğretici kişi bulabildiğinde, gelişimleri kaldığı yerden öyle muhteşem biçimde devam etmektedir ki artık erken yaştaki bir yoksunluğun uzun vadeli etkileriyle bağ kurulması mümkün olamaz. Bu, istismar edilmiş kişinin organizmasının ya da ruh yapısının derinliklerinde hiçbir iz kalmadığı anlamına gelmez. Serge Lebovici, 1950 ve 1980 yılları arasında doğum sonrası depresyona giren anneler tarafından yetiştirilmiş yirmi çocuğu incelediğinde, bu çocukların durumdan çok etkilendiğini, kendilerinin de kronik depresyon belirtileri gösterdiğini, gelişimlerinin geciktiğini ve hepsinin otuz yaşına varmadan intihar, çanak tutulmuş "kazalar" ya da kaçınılamayan hastalıklar sonucu öldüğünü saptamıştır.[70]

Bu çocuklar çok korkunç bir gelişim süreci geçirmiştir çünkü annelerinin çektiği sıkıntılar onları içinde serpilme olanağı bulamayacağı bir duygusal çevreye hapsetmiştir. Daha sonralarıysa, 1970'ten itibaren annelerin telkin ve teşvik edilmesiyle, çocuğa gereksinim duyduğu gelişimsel desteği kendiliğinden sağlayabilecek duruma geri dönebilmeleri için bebekle birlikte hastaneye yatırılmaları yeterli olmuştur. Bu dönemden beri çocukların gelişim süreci eskisi gibi felaket boyutunda değildir.

Ancak travmaların doğrudan sonuçları ile travmanın tasvirine bağlı sonuçları birbirinden ayırmak gerekir. Annesi kendini pencereden aşağı attığı sırada onun kucağında olan küçük Marie bu

büyük kazadan sağ kurtulur. Herkes Marie'nin kendini toparlama yetisine, neşesine ve ilişkilerindeki olumlu niteliklere hayretle bakar. Ta ki çocuk aslında pencereden aşağıya sarktığını ve annesinin de onu tutmak isterken düşüp öldüğünü açıklayıncaya dek. Küçük kız çevresini kuşatan cömert bir ortama rahatlıkla dahil olabilmesi sayesinde travmanın doğrudan etkileri kolaylıkla aşabilmişti. Olaydan önce hayatındaki güçlü etkileşimler ona neşeli ve güvenli bağlar kurabilmeyi öğretmişti. Ancak ölüm fikrini zihninde canlandırabilmeye başladıkça suçu kendinde görür oldu çünkü annesinin dünyasının merkezinde olduğunu ve onun başına gelene de kendisinin sebep olduğunu hissediyordu. Bağlarını erken yaşta sağlam dokuyabilmiş olması bu trajedinin doğrudan etkilerini onarmasını kolaylaştırmıştı. Ancak aynı bağ sağlamlığı, içinde annesinin ölümünün suçlusunun kendisi olduğu duygusunu uyandırıyordu. Böyle bir hayali suçluluk duygusunun sonraki ilişkilerinde kendini cezalandırmasına yol açacak çok sayıda senaryo geliştirebileceğini tahmin etmek hiç de zor değildir.

Travma, erken yaştaki yüksek nitelikli etkileşimler ve bu çocuklara el uzatmaya hazır yetişkinlerin bulunduğu bir toplumsal örgütlenme sayesinde onarılmıştır. Ancak travmanın tasviri, eskiden ruhu yaralanmış kişinin duyduğu suçluluk duygusunu kendisi gibi yaralı başka çocuklara el uzatmak üzere kullanabileceği güne dek, bedeli ağır bir ilişki biçimi yaratmıştır. Böyle dokunan bir akıl yürütme, kliniğin bize öğrettiği şaşırtıcı çeşitliliğe daha uygun düşer. Aile çevrelerinde bir bozulma görüldüğünde bütün çocukların bundan biyolojik ve duygusal anlamda olumsuz etkilendiğini söylemek her ne kadar doğruysa da, ayrıcalıklı toplumsal çevrelerden gelenlerin bu işin içinden başarıyla sıyrılabildiğini saptıyoruz.[71]

Ancak bunu doğrusal bir akıl yürütmeye dönüştürmek mümkün değildir. "Çevrelerindeki bir bozulma sonucunda travma yaşayan bu çocuklar ebeveynlerinin parası sayesinde kendini kurtarabilir," diyemeyiz. Dayanıklılıkla ilgili bir akıl yürütmede konuyu şöyle dile getirmek daha doğru olacaktır: "Bu çocukların, başlarına bir felaket geldiğinde buna karşı koymakta daha başarılı olma nedeni, kişiliklerinin ilk aşamalarını olay öncesinde rahat ve güvenli bir

aile çevresi içinde daha sağlam kurmasıdır." Bununla kastedilense toplumsal çevrenin çocuğa böylesi bir aile ortamı sunabilmesi için ille de olağandışı bir servete sahip olması gerekmediğidir. Ancak travmanın doğrudan etkilerinin bu şekilde onarımına, travmanın tasvirinin yarattığı etkilerin onarımını da eklemek gerekir. Akademik söylem çoğunlukla şöyle der: "Eğer ilk yıllarınızda yara almışsanız ayvayı yemişsiniz demektir ve bilim buradan geri dönüş olmadığını kanıtlıyor. Dahası, kalıtımsal olarak düşük nitelikli ebeveynlerden geliyorsunuz. Son olarak da sosyal anlamda o kadar elverişsiz bir durumdasınız ki umutlu olmanız için hiç nedeniniz yok." Bu durumda, yaşanmış şeylerin toplumsal tasvirinden ileri gelen travma da, başlangıçtaki doğrudan etkilerin üzerine eklenir. Farklı olarak, bugün kültürümüzde yaygın bir şekilde söylenenin aksine, beyin yeterince esnek olduğundan biyolojik etkiler çoğunlukla onarılabilir niteliktedir. Oysa akademik bir söylemin sonucunda doğan etkilerin restore edilebilmesi için toplumsal söylemin değişmesi gerekir ve bu da birkaç yıl, hatta birkaç yüzyıl sürebilir.

Erken yas bu iki ayrı travma biçimini birleştirir. Ebeveynlerin ölümüyle duygusal çevre yıkıldığında, çocuk yeni bağlar kurabilmek için büyük bir çaba harcamak zorundadır. Ancak toplumsal söylemde onun için, "Zavallı yetim, hayatı mahvoldu; biz de sonsuz cömertliğimizle onu yetimhaneye verelim ki hiç olmazsa çiftlik işçisi olabilsin" gibi şeyler söylendiğinde toplum çocuğun gelişmesine psiko-sosyal nitelikte yeni bir ket daha vurmuş olur. Bu çifte travma durumu, ebeveynlerini çok erken yaşta yitirenlerin yaşamları boyunca depresyona girme ihtimallerinin, sıradan bir çocukluk geçirenlere göre dört kat daha fazla olmasını açıklıyor olabilir.[72]

Peki, ama bu çocukların gelişimlerini bozan şey nedir? Erken yaştaki sevgi yoksunluğunun beyinde bıraktığı izler mi? Yoksa yetimleri düşük toplumsal mevkilere hapseden toplumsal tasvirler mi? Beyindeki izlerin onarılabilir olduğunu, yapılan taramalarda evlat edinildikten sonra karıncıklarının ve kortekslerinin genişlediği görülen Rumen yetimleri kanıtlamaktadır. Acaba yalıtılmışlığın yarattığı ilişki kurma sorunları toplumsal becerilerin öğrenilmesinde bir zayıflamaya yol açıyor olabilir mi? Eğer kurumlar buna

inanır ve çocuklara kültürel ritüelleri öğretmeye girişirse bu etkiler de düzeltilebilir. Çoğu durumda, toplumsal söylemin bu zavallı çocuklar üzerinde etkili olduğu fikrinin yarattığı engeller onları birer canavar, suçlu ya da meczup haline getirebilmektedir. Bu sonuncu varsayım en olası olanıdır çünkü erken yaşta yetim kalan çocuklar, bir kurum içinde, evlat edinildikleri bir aileyle ya da daha sonraki yıllarda eşleriyle bağ kurmayı başardığında, tanık örneklemden daha yüksek bir depresyon oranı göstermemektedir.[73]

Duygusal zayıflık, bedelinin ödenmesi
koşuluyla duygusal güce dönüşebilir.

Ancak yoksunluk yaşamış kişiler için bağların örülmesi, ebeveynlerinden gördükleri sevgiyle yeteri kadar denge ve güvenlik bulabilenlerde her zaman sözkonusu olmayan bir önem, bir keskinlik kazanır. Bu kişiler için duygusal katılım yaşamsal niteliktedir.[74] Bu nedenle de sonuç alma kaygısı içinde ayrılıkların sık görüldüğü, sevgi arayışıyla geçen bir ergenlik döneminin ardından, bir kere eş seçimi yapıldıktan sonra, bu kişilerde tanık örnekleme kıyasla daha yüksek oranda evlilik istikrarı saptanır. Mutlak bir bağlanma korkusu aşılabildiğinde, "yirmi beş yaştan itibaren durumda bir düzene girme gözlenir. Bu da kişiliklerinin sağlamlaştırılması anlamına gelerek kişisel tarihçelerini değiştirmeye karar verdikleri ve bundan sonra çoğunun daha önce hiç bilmediği türde bir çift yaşamı sürmeyi istediğini gösteriyor olabilir."[75]

Gençlik yıllarında yaşadıkları duygusal yaralanma onları bu tür bağlara o kadar duyarlı hale getirmiştir ki belli bir süre boyunca bağlanma korkusu şeklinde kendini gösteren kaygı içinde bu alana aşırı yatırım yaptıktan sonra, evlilik yaşamlarında kendilerini güvenliğe kavuşturarak güçlenmelerini sağlayan bir denge bulurlar. Bunun tam tersi olarak, kişiliğinin geliştiği dönemde kendisine güvenli ortam sağlanmış bir çocuksa bu tür bir bağı hafife alacağı için kolaylıkla bağlanabilecektir. Yine aynı nedenle, ilişki serüveni öyle gerektirdiğinde de fazlaca zorlanmadan bağını koparabilecektir. Duygusal açıdan yaralı kişi, kendisini koruyan bu bağı istikrarla devam ettirebilmek uğruna ağır bedeller ödemeye hazırdır ve bu

da çift yaşamının sürekliliğini öven toplumsal söylem tarafından yüceltilecek bir durumdur. Oysa önceliği bireylerin kariyerlerindeki başarıya veren bir başka söylem içinde aynı tavır küçümsenebilirdi.

Bu örnekte olduğu gibi duygusal zayıflığın, bedeli ne olursa olsun ödenerek güce dönüşmesi, dayanıklılığın nasıl örüldüğünü de gösterir. Yaralanmış çocuklar, bedeli ağır ama sonucu etkili bir yaşam stratejisi uygulayarak mutlu yetişkinlere dönüşebilmektedir.

Yaşamımızdaki en büyük seçimler olan eş ve iş seçimini yapma anına geldiğimizde, dayanıklılığa sahip gençlerin duygusal uyum sağlaması eşin kişiliği ile kültürel kabullenmeye bağlıdır. Böyle gençlerin, duygularına aşırı yatırım yaparak bağlanma korkusu yaşaması, evliliklerini geç yaşta yapmalarını açıklar.[76] Ancak bulunan eş böyle bir duygusal talebe karşılık vermek için uyum sağlayabildiğinde, evlilik yaşamından aldığı destek çok güçlü bir dayanak oluşturur. Yetiştirme kurumlarında büyümüş genç kızlar evlilik yaşamlarında genellikle karşılaştırma grubundakilere kıyasla daha az tatmin yaşar. Ancak bu genç kızlar arasında yaşadıklarını atlatabilmeyi başaranların bir alt grubunu oluşturduğumuzda, bunların düzenli biçimde, daha tanıştıkları andan itibaren gelecekteki eşlerini desteklemeye hazır, anlayışlı kocalar bulduğu görülür.[77] Böyle bir "destekleyici koca" gereksinimini, bu konuda kocalarından herhangi bir yardım görmeseler dahi yaşamlarını düzene sokabilmeyi başarmış genç kadınlardan oluşan karşılaştırma grubunda çok daha seyrek görürüz.

Bir eşin evlendiği kişiye nasıl destek olduğunu anlamak istediğimizde, bu iki kişiyi bir araya getirmiş bir çeşit "sözleşme", bir ortak yaşam tasarısı, gerçekleştirilecek çılgın bir düş ya da karşılıklı bir güven arayışıyla karşılaşırız.

Léonie, çocukluğu boyunca, kızının ne kadar çirkin, korkak, görgüsüz olduğunu ve yaşamda hiçbir şey başaramayacağını zevkle yinelemek için hiçbir fırsatı kaçırmayan annesi tarafından aşağılanmıştı. Auguste ise hiçbir zaman tam anlamıyla mutsuz bir çocuk olmamasına karşın, ailesinin coğrafi istikrarsızlığından ötürü katiyen arkadaşlık bağları kuramamıştı. Kendini sürekli "başka yerden gelmiş" biri gibi hissetmişti. Léonie'yle tanıştığında onun için

önemli olabileceğini hemen anladı ve birlikte güzel bir deniz kıyısında kök salmaya karar verdiler. Sözleşmeye varılmıştı ve Léonie de, "Onun yanında kendimi güzel ve zeki hissediyorum", diyordu.

Evliliklerinde mutsuz olan yetiştirme kurumlarında büyümüş kızlar hiçbir zaman böyle bir sözleşme yapmamıştır. Öyle büyük bir sıkıntı içindedirler, özsaygıları öyle azalmıştır ki karşılarına çıkan ilk taliple evlenmeyi kabul etmişlerdir. "Eğer boğulmak üzereyseniz gözünüze ilişen ilk tahta parçasına sıkı sıkıya tutunursunuz," diyordu içlerinden biri. Séverine de böyle yapmıştı. Neden anaklitik bir çocuk haline geldiğini ailesinde hiç kimse anlayamıyordu. Gelişme çağındaki sorunları nedeniyle dilde belirgin biçimde geri kalmış, bir gırtlak temizleme tiki yüzünden de boğazını mahvetmişti. Beş yaşındayken bir sütanneye verildiğindeyse yaşama dönmüş, kaybettiği kiloları geri almaya başlamış ve konuşması o kadar düzelmişti ki bakalorya sınavını başarıyla verdikten sonra yükseköğrenim de görmüştü. Dayanıklılık örneği sayılabilecek tüm bu gelişmelere karşın, içinin derinliklerinde özsaygısı hâlâ çok azdı ve bu yüzden de aldığı ilk evlenme teklifini kabul etmişti. Clément daha onun kocası olmadan önce bile sevgili karısının ondan hiçbir masrafı esirgemeyeceğini ve kendisinin de hiç çalışmadan kolay bir yaşam süreceğini kestirmişti. On beş yıl geçtikten sonra karısı hiç durmadan çalışıyor, aynı zamanda ev işlerini yapıyor ve düzenbaz kocasına hiç de gücenmiyordu. "Ondan ayrılmıyorum çünkü zaman zaman çok nazik olabiliyor. Artık ona hiç sevgi duymuyorum ama onu bırakamıyorum da." Kendine böyle bir eş seçerek dayanıklılığına ciddi bir zarar vermişti; oysa destekleyici bir koca bulmayı bilen kadınlar, art niyetli taliplerini her zaman reddetmiştir.

Toplumsallık eş seçiminde de kendini gösterir. Destekleyici bir kocayla karşılaşan kadınların neredeyse hepsi, güven verici bir topluluğun, aidiyet duygusunu güçlendirmekte etkili bir kurumdan ya da yirmi yaşına girdikten sonra da uzunca bir süre onları barındırmış bir aileden çıkmıştır.[78]

Aidiyet duygusu kişinin özsaygısını geliştirebilmesini kolaylaştırır çünkü bir gruba ait olmak bundan gurur duymak için yeterli olabilir! Yakınlarımızdan gelen her şey, gözümüzde kendimizden

gelenlerden daha üstündür. Bu yüzden de bir gruba ait olmak, eğer yakınlarımız hırsızlık yapıyorsa hırsızlık yapmanın bir çeşit yetişkinlik belirtisi sayılması için yeterli; eğer yakınlarımız böyle görüyorsa ticari başarıya aile mutluluğundan daha fazla değer verebilir, başka grupların değerlerini de gülünç bulabiliriz.

Hangi kültürden olursa olsun tüm insanlar ensest yasağı ile yüzleşir. Birbiriyle çelişik ancak aynı zamanda birbirine bağlı iki gereksinimi bir arada yönetmek zorundadırlar: desteklendiğini hissetmek için bir gruba ait olmak ve edinilmiş özgürlüğünden gurur duyabilmek için özerklik kazanabilmek. Bu iki karşıt gereksinimin birbirine bağlandığı eklem noktasıysa ensest yasağıyla kurulur ve böylece kişinin, ilk ailesine ait kalırken ondan ayrılması mümkün olur. Bu duygusal ve sosyal mekanizma ile doğru mesafe ayarlanır. Ancak bir genç fevri bir hareketle içine doğduğu aileden koptuğunda, aidiyet duygusundan aldığı desteği yitirir ve fevri davranmayıp ondan kopmadığındaysa özerk olabilmenin gururunu yaşayamaz.

Öte yandan, ailesiz çocuklar toplumsal özerklik elde edebilmekte büyük güçlük çeker. Bir aidiyet duygusuyla desteklenmedikleri, çevrelendikleri kültür yoluyla doğru yönlendirilmedikleri için geleceklerini kendi başlarına belirlemek zorundadırlar. Emin olamadıkları durumlardaysa kendilerini yargılayarak kendilerine olumsuz gözle bakan kişilerin etkisi altına girmeye boyun eğerler. Bu nedenle ailesiz çocuklardan pek çoğu, rüştlerini ispat ettikten sonra çocuklara yardım eden sosyal hizmetlere kaydolmayı ister ve çoğunlukla da kendilerini evlat edinen ailelere geri döner.[79] Yeterince desteklenmedikleri, güven kazanamadıkları için, ailelerinden kolay uzaklaşamazlar: Bunların %30'u pasif yardım çemberlerine dahil olmayı tercih ederek ömürleri boyunca sosyal yardım alır; %30'uysa sosyal ve duygusal dengesizlikler gösterir. Küçük mesleklerle ve küçük duygularla yetinmeleri, asıl istedikleri mesleklerin ya da âşık oldukları kadınların peşinden gitmelerine engel olan bağlanma korkularının bir sonucudur çünkü hiçbir düşlerinin gerçekleşmemesini, umutlarının boşa çıkmasının vereceği acıya tercih ederler. Kendini kurtaran %30'luk kesimse düş kurmaktan korkmayan, sevmeye cesaret edebilenlerdir.

Yaşamımızın en nörotik iki seçimi olan iş ve eş seçimi yaşamımızın temasını oluşturur. Ama her karşılaşma bir dönüm noktası, içsel geçmişimiz ile toplumsal söylem arasındaki pazarlığa duyarlı bir dönemdir.

Okul, çocuklarımızı ne kadar yönlendirir, kurumlar onların sorumluluğunu ne kadar üstlenirse, bu savunmasız gençler kendilerini kurtarmakta o kadar güçlük çeker çünkü birazcık düzensizlik (ya da en azından katılığın olmayışı) yaratıcılığa yer açar. Eğer dünün köy delileri bugün kurum delileri haline gelmişse bunun nedeni toplumun onların sorumluluklarını haddinden fazla üstlenmeye kalkışmasıdır. Oysa "daha fazla" her zaman "daha iyi" demek değildir. Belki de tıpkı ensest yasağının doğru duygusal mesafe kurmaya yaraması gibi, doğru sosyal mesafeyi de bulabilmek gerekiyordur.

Yaşamımızın en nörotik seçimleri olan iş ve eş seçimi, çoğu zaman çok duyarlı bir dönem olan gençliğimizde yapılır. Varoluşumuzun bu firkete halkası, bizi düşlerimizin yapılandırdığı bir geleceğe doğru yöneltebilmek için duygusal çevremizin yapılandırdığı bir geçmiş talep eder. Bu iki varoluşsal dönüm noktasında bizi destekleyen ve yönlendiren, içinde bulunduğumuz çevredir. Çocuklukta içinde bulunduğumuz çevre, okulu ve zihinsel serüvenleri küçümsemişse gençliğimizde daha çok bağlamsal mesleklere (zanaata ve ticarete) yönelir, güçlü bir grup dayanışmasına önem veririz. Ama eğer çevremiz soyutlamaya değer vermişse o zaman gençlik seçimlerimiz daha nörotik nitelikte olur.[80] Böyle durumlarda daha çok sanatsal ve zihinsel temsillere dayalı mesleklere, yaşamda anlamını ailevi ya da toplumsal hesap verme düzenlemelerinde bulan öykülere yöneliriz: "Sefaletten çok çektim, bakkaldan veresiye istemeye utanır, ayakkabılarımda deliklerle dolaştığım için ölmek isterdim. Bu yüzden de çok atılgan bir erkekle evlendim, böylece sefaletten öcümüzü aldık ve bugün artık küçük torunuma dünyanın en güzel ayakkabılarından satın alabiliyorum. Kızım abarttığımı düşünüyor, ama ben ona ayakkabıların en güzellerini alma ihtiyacı duyuyorum." Çocukluğunda yaşadığı sefaleti bana bu şekilde anlatan kadın, kendini marazi bir cesaretle intikam düşlerini gerçekleştirmeye adamıştı. Güzel ayakkabılar konusundaki cömertliğine karşın, onun

için zihinsel ve toplumsal serüven öyle büyük bir önem taşıyordu ki bireyin gelişimi uğruna aile dayanışmasını feda edebiliyordu. O kadar ki kurduğu şirket büyük bir genişlemeye gittiğinde, ABD'ye taşınarak çok sevdiği kızı ile torunundan uzaklaşmakta hiç tereddüt etmemişti. Kafasındaki aile dayanışması fikri sevdiklerinden ayrı kalmasına imkân verebiliyordu, oysa duygusal yakınlık ve bağlama öncelik veren bir çevrede yetişmiş çocuklar bunu asla yapmazdı.

Birbirine karşıt iki yaşam stratejisi gelişiminden söz edebiliriz: bağlama inananlar ve temsile inananlar. Bugün, kültürümüz benlik ideolojisini över ve adına "toplumsal başarı" denen, aslında toplum içinde kişinin kendi başarısı olan şeyi ön plana çıkarır. Fedakârlık artık eskisi gibi değerli değildir. Bizden önceki kuşaklar için bu sözcük şanlı bir anlam taşıyor, "herkesin iyiliği için kişinin kendinden vazgeçmesi"ni ifade ediyordu. Bugün bu sözcüğün anlamı öyle çok değişmiştir ki artık neredeyse "kandırılmış" anlamına geliyor.

Kültürümüzün daha sessiz, toplumsal söylemde daha az ifade bulan başka bir parçasıysa kısa vadeli stratejilere öncelik verir. Başarı utanç verici, para ahlakdışıdır. Yalnızca coğrafi bağlam ve aile içi dayanışma erdemle anılmayı hak eder.

Yaşamsal seçimlerimize yön veren, ergenliğin öncesinde ve sonrasındaki çevremizin yapısıdır. Ruhu yaralı bir grup gencin duygusal ve sosyal geleceklerinin nasıl olacağını, içinde yaşadıkları çevrenin değerlerini inceleyerek tahmin etmemiz mümkün olabilir.

1946'da savaşta ailelerini yitirmiş çocuklar için çocuk köyleri kurulmaya başlanmıştı. Megève ve Villard-de-Lans bu amaçla binden fazla ailesiz çocuğu kabul etti. Rhône-Alpes bölgesi, Direniş sırasındaki cesaretinin bedelini ağır ödemiş, köylerindeki çocukların %10'unun ebeveyni kurşuna dizilmişti. Buradaki "yetimler şehri"ni de Croli (Brüksel), G. Romanet ve Yves Farges (Lyon Akademisi) kurmuştu. Kurulum masrafları Amerika ve İsviçre'den alınan fonlarla karşılandı.[81] Bu kuruluş olmasa bölgedeki çocukların çoğu ya ölmüş, ya ensefalopatiye yakalanmış ya da düşkünler yurduna girmiş olacaktı. Bu girişim, kendi döneminde, ailesiz ve kimi oldukça hasar görmüş çocukların sorumluluğunu üstlenmenin yeni bir biçimiydi. Yetişkinler, çocukluğun değerlerini unutmuş yetişkinlere

özgü uğraşlarıyla, çocukların yetiştiği çevreyi biçimlendiriyorlardı. Onların zihinlerinde "üniforma", "eşitlik" ve "temizlik" anlamına gelirken, bu çocuklar içinse "diğerlerinden farklı ve eksik olduklarının utancının herkesin gözüne sokulması" demekti. Büyük, mavi pelerin, yana yatık bere ve tıraş edilmiş bir kafa toplumda bu çocuklara karşı bir küçümseme uyandırıyordu. Ancak elli yıl sonra izlerini bulabildiğim, dayanıklılık göstermiş birkaç kişi bir zamanlar bu damgalayıcı giysileri giymişti ve artık bundan kurtulmuş olmaktan ötürü duydukları gurura şaşırıyorlardı. Araya zaman girdikten sonra geçmişlerine baktıklarında, yaşadıkları toplumsal zaferin tarihselleştirdiği bu giysiler anlam değiştiriyor, olumlu yöndeki evrimlerinin kanıtı olan başka bir "söylem" kazanıyordu.

Gözetmenlerin uğraşlarından bir diğeriyse devletin el koyduğu otellerde lüks içinde yaşamaya başlayan bu yoksul çocukların rahata alışmalarını önlemekti. İstasyon otellerinin ışıltılı ortamında ya da iyi donanımlı modern konakların rahatlığı içinde yaşamaya bırakılan bu çocuklar, ileride gerçek yaşamla yüzleştiklerinde önce şaşkınlık, sonra da burukluk hissetmeyecekler miydi? Oysa bu kurumlara yerleştirilen çocukların hiçbiri belleklerinde lüks lambrilerin, geniş salonların ya da güzel aydınlatmaların anısını tutmamıştı. Çocukların gözünde hiçbir şey ifade etmeyen bu yetişkin değerleri onların zihninde anıya bile dönüşmemişti.

Bu tür çelişkiler, gözetmenlerin, korumaya aldıkları küçük çocukların çıkarlarını savunmaya çalışmasına engel değildi. Yerel hekimler, orta ve üst sınıf ailelerin, gerçekten hasta olan çocukları bu evde calabilsin diye ödeme yapması gerekeceğinden, "yoksul çocukları" liğerlerinin aleyhine ayrıcalıklı kılacak bu köyün kurulmasına carşı çıkmıştı: "Şimdiden dilleri şaşırtıcı derecede ilerledi [...] Bu ocuklarda, savaşın ailelerin üzerine yığdığı her türlü doğal güçüğü yenebilmeye kararlı, güzel bir zihniyet fark ediliyor."[82]

Aslında çocukları kuşatan çevreyi, onun çevresini örgütleyen ir çeşit ağa benzetebiliriz.

Yedi yaşındaki Michel, Villard-de-Lans'taki bir *eve* getirildiğinde onuşmayı unutmuştu. Durmadan sallanıyor, en küçük ilişki kurma irişimde hemen kendisine karşı saldırganlaşıyordu. Burada çok

hızlı bir ilerleme kaydetti. Birkaç ay içinde dil konusundaki geri kalmışlığını giderdi. Hazırcevap şakalarıyla herkesi güldürüyordu ve ordunun Alp Avcıları Birliği'ne katılmaya karar vermişti. Michel'e Almanların, ailesini kurşuna dizdiği haberi verildi. Ölümleriyle gurur duyduğunu söylemeye cesaret edemiyordu. Derken uzun boylu, güzel bir hanım onu ziyarete geldi. Bol makyajlıydı ve güzel mavi elbisesi, kocaman beyaz şapkasıyla çocukların sefaleti karşısında zıtlık yaratan bir zarafeti vardı. Çocuklar her gün zorunlu yürüyüşe çıkarılıyor, saatlerce karda yürüyorlardı. Ne var ki bulabildikleri tek ayakkabı yalnızca Amerikan yardımıyla gelen ve ayaklarını açıkta bırakan sandaletlerdi. Ayaklarının donduğundan yakındıklarında, "Dağlarda bir yürüyüş Latince dersinden daha öğreticidir," yanıtını alıyorlardı! Michel'in annesi aslında ölmemişti! Lyon'da bolluk içinde yaşıyordu. Ayrılık zamanı geldiğinde oğluna onu şimdilik yanında götüremeyeceğini, ama daha sonra onu yine görmeye geleceğini söyledi. Aynı akşam Michel yine suskunluğa gömüldü ve kendine zarar vermeye başladı.

Dayanıklılığını örmeye, buraya ilk geldiğinde ve annesi ile babasının ölümlerinden duyduğu gizli gurur özsaygısını yükselttiğinde iyi başlamıştı. Gelişimine elverişli bir çevre bulduğu için ilerleme gösteriyordu. Kurum içindeki yetişkinlerin söylemi bu çocuklara nazik davranılması, karda yürütülerek katılaştırılmaları ve el sanatlarıyla ilgili mesleklere yönlendirilmeleri yönündeydi. Kendisinde bozulmalara sebep olan ve sallanma huyunu açıklayan yoksunluklarına karşın Michel'in iç dünyası yeniden yaşama dönüyordu. Ancak annesinin tek bir ziyareti, yaşadığı güçlüklere yüklediği anlamı yerle bir etmeye yetti. Artık bir kahramanın çocuğu değildi. Tek bir ziyaretle, kötü bir yaşam süren bir kadının terk edilmiş oğluna dönüşmüş oluyordu. Aynı gün dayanıklılık süreci boyunca ördüğü ilmekler çözülmeye başladı. Bu örnek bize insanoğlunun belirlenimciliğinin ne kadar kısa vadeli olduğunu gösteriyor. İyi örülmüş bir ilmek, bir sonrakini kolaylaştırır ama en küçük bir olay da örgünün kalitesini birden bozabilir.

Kuşkusuz daha duyarlı anlar da vardır: Öğrenmenin biyolojik süreçleri küçük yaşlardayken daha çeviktir; sevdiğimiz kişilere

üzerimizde etkili olma gücü veririz ve toplumsal söylemlerin gün ışığına çıkardığı kimi durumlar da bizi sosyalleştiren destekler ya da toplum dışına itecek makaslar gibi işlev görebilir. Bütün ömrümüzü biyolojik, duygusal, psikolojik ve toplumsal yün yumaklarıyla kendi kendimizi örerek geçiririz.

Her karşılaşma bir dönüm noktasıdır. Bu kendimizi her yöne doğru örebileceğimiz anlamına gelmez çünkü karşılaşma anında o zamana kadarki edinimlerimizle kendimizi zaten kurmuşuzdur ve içinde kendi kendimizi ördüğümüz çevre de kendi öyküleri, kurumları, gelenekleri ve tekniklerinden oluşur.

İş ve eş seçimi yoluyla bir bireyin çevresiyle nasıl bağ kurduğunu anlayabiliriz. Karşılaşmalarımız iç dünyamızı bile değiştirebilir: Başarısız bir öğrenci başarılı diğeriyle karşılaşıp yakın arkadaş olduğunda okula daha fazla yatırım yapabilir, bir öğretmen sıradan bir hayranlık sözcüğü veya ünlemiyle uykuya yatmış bir ruhu uyandırabilir. Terk edilmiş çocuklardan oluşan bir topluluğun çoğunluğu suça yöneldiğinde bu, sevgi yetersizliğinin suçu doğurduğu anlamına gelmez. Daha çok, toplumun, "ailesi olmayan her çocuk kötü tohumdur" düşüncesini yineleyerek, bu çocukları suça iten toplumsal yapılar örgütlediğini gösterir. Bogotalı çocuklar, "şurada hırsızlık, burada yankesicilik yapar. Eğlenmek için arabaların tamponlarına asılırlar"[83] çünkü onlar için hırsızlık ya da eğlence sokak kültürüne uyum sağlama biçimidir. Çalıp çırpmayan, oyunlarla eğlenmeyen bir sokak çocuğunun ortalama ömrü pek uzun değildir.

Başkalarının bakışıyla biçimlenen güç.

Bir kurumda yetişen çocukların gelecekte neye dönüşeceği, o kurumun çocuklara hangi gözle baktığından belli olur. Yetimhanelerde büyümüş yüz yetmiş altı kişiyle, kurumdan ayrıldıktan on yıl sonra ne durumda olduklarını anlamak için yapılmış bir anket,[84] ana hatları doğrulamıştır: geç evlenme, somut mesleklere (inşaat, ticaret) yönelik iyi bir mesleki evrim, sıkıntılı sosyo-ekonomik çevrelerden gelen çocuklarda zengin çocuklarına kıyasla özerklik sağlama güçlüğü ve ailelerinin yanına geri dönüş (%75), yeterli mutluluk duygusu (%70), tanık örnekleme göre suça daha az yatkınlık, daha az

spor, daha çok motosiklet, daha az taşınma. Bu küçük örneklemin evrimi, eğitici bir ekip çalışmasının çabalarının ve bu çocuklara bakış açılarının başarıyla taçlandırıldığını gösterir. Bu bakış açısı âdeta şöyle söyler: "Bu çocuklara karşı cömert, ilgili, öğretici olmak gerekir. Ama onların hırslı olmak için zahmet etmesine değmez çünkü zaten başlarında yeterince dert vardır."

Kurumların da kişilikleri vardır, duvarlarında ve kurallarında iktidar sahiplerinin fikirleri cisimleşir. Buralar yaralı çocukların şaşırtıcı derecede farklılık gösterebilen eğiticilerle gelişecekleri yerlerdir.

Louba, İkinci Dünya Savaşı'nda ebeveynleri tutsak alınmış, kimi durumda bizzat kendileri de kamplara kapatılmış binlerce çocuğu barındıran kurumlar kurmuştu.[85] Bu fazlasıyla yoksul, sade, kimi zaman askeriyenin ihtiyaç fazlası çadırlarıyla genişletilmiş evlerde, lüksün yoldan çıkarıcı etkisi, düşünülmesi gereken bir sorun değildi. Yine de çocuklar burada başka tür bir lüksü tanıyordu.

Kamplarda öldürülmüş çocuk sayısının on bir bin civarında olduğu tahmin ediliyor, on iki ila on altı bini yakınları tarafından büyütülmüş ve altı ila sekiz bini de savaştan sonra yetimhanelere yerleştirilmiştir.[86] Burada çocukların geleceğine yön verenin her kurumun kendi "felsefesi" olduğu anlaşılıyor.

"Yolu bu evlerden geçen" çocukların %70'i, yazgılarını değiştiren bir karşılaşma yaşadığından söz etmiştir. Pek çok kişi için karşılaşma, rastlantıyı akla getirir ancak bugün biliyoruz ki karşılaşmalarımızı sağlayan rastlantıları büyük ölçüde öznenin çevresine doğru atılımı belirliyor. Fazlasıyla kendi içine kapalı kimi çocuklar hiç kimseyle bir karşılaşma yaşayamayacak kadar hasar görmüştü. Yetişkinlerin gidip onları bulacak cesareti göstermesi gerekiyordu. Ancak bu çocuklar ısındıkları, içlerinde yaşamı yeniden keşfettikleri anda, çevrelerinin onlara sunabileceği karşılaşmalara da aç hale geliyordu. O kadar ki bu yeniden ısınmış çocukların kendini örmeleri anketlerde ortaya konan önem sırasındaki desteklere göre yapılıyordu.

Eşler, mutlu karşılaşmaların açık ara en başında geliyor (%55). Duygusal destek, istikrar duygusu kişilerin kendi kendilerini inşa etme tasarılarını mümkün kılıyor. "O güçlü ve olgun yaştaki erkeğe

karşı duyduğum minnet... Kendi kendini yetiştirmiş olan o gence hâlâ hayranım... O güzel ve zeki kadın olmasaydı ben asla bugün olduğum kişi olamazdım..." Ruhu yaralı kişiler, çektikleri duygusal oburluk dolayısıyla eşlere fazlaca duygusal yatırım yapamaz. Benzer şekilde, yaralanmamış bir kişi, başka birinin sevgisine çok fazla gerek duyan bu kimselerin, ilişkileri için harcadığı çabalara büyük ihtimalle asla yanaşmazdı.

Aile de, üyeleri çok az kaldığında aşırı duygusal yatırım yapılan bir şeye dönüşebiliyor (%31). Dostluk da, bu tür kişilerin dostlarının hiç kuşkulanmayacağı kadar büyük bir öneme (%20) sahiptir: "Edebiyat fakültesine o sıralarda Marc'la olan dostluğum nedeniyle yazıldım. Anne ve babası öğretim üyesiydi ve onu bu alanda öğrenim görmeye teşvik ediyorlardı." Aile ortada kalmadığı takdirde, yapılan tercihlerde belirleyici unsur, kişinin o sırada sevdiği insanların aileleri de olabilmektedir.

Öğretmenler ve iş arkadaşları da bu kurtarıcı dostluklar arasında yer alır: "Bir yaz tatilim sırasında sıkça sohbet ettiğim emekli öğretmen bir hanım vardı... Yetimhanedeki gözetmenim... Benimle ilk kez bir insanmışım gibi konuşan yetişkin, lisemizin rahibiydi."

Kimi kültür kahramanları da bu çocuklar için varoluşsal dönüm noktalarında etkili olabilir: "Jean Marais'yle konuşmuştum, sonra beni gördüğünde tanıdı... Bir gece Cezayir'de François Maspéro bana içini döktü... 1978'de bir gece, Montreuil'de Serge Klarsfeld... Bana eşlik eden ablam yüzümün nasıl değiştiğini fark ettiğini anlatmıştı..."[87] Gençlik hareketleri, siyasi ve sosyal davalar, tiyatroda geçirilen akşamlar, sevgi yetersizliği çeken bu gençler için mutluluk verici heyecanlar yaratabilmektedir.

Günümüzde bu tür toplumsal yapılar artık çok zayıflamıştır. Üç bin yalnız insanın bir araya geldiği çılgın partiler de varoluşsal dönüm noktaları oluşturabilseler de kurtarıcı nitelikte oluyorlar mıdır?[88]

Bu çocuklardan %9'una yaşam üfleyen şeyse din olmuştur. Belli bir din değil, genel olarak din kavramı. "Bir gece Lyon'dayken Tanrı'yla karşılaştım... Paris'teki Yahudi cemaatinin bir temsilcisi... Katolikliği benimsemem... Yahudiliğe geri dönüşüm..." Çocukluklarında ailelerinin tanrısıyla içli dışlı olmamaları, birkaç yıl sonra onu bir yerlerde

bulmalarına olanak vermiştir; bir eve özgü bir tanrıyı değil, bütün insanlığın tanrısını.

Kimi kurumlar çocukları şiddetle üniversiteye yönlendirmişken, kimileriyse bundan kaçınmıştır ve bu da eğitimcilerin ruhunun nasıl bir yönlendirme gücü olduğunu ortaya koyar. Bu kişilerin değerleri, dile getirilmediğinde bile, ilgilendikleri gençlerin yaşam tercihleri üzerinde rol oynayabilmektedir.

Demek oluyor ki tercihlerimizin nedenlerini yakın vadede değil, yaralanmış kişinin içinde bulunduğu çevrede yaşadığı az ya da çok mutluluk verici karşılaşmalardan oluşan kişisel geçmişinde aramak gerekir. Varoluşsal dönüm noktalarını belirleyen unsurlar kişinin çevresinde ve geçmiş yaşamında bulunabilecektir.

Bu, iyi bir çevrede iyi çocuklar yetişeceğini öne sürmek ya da kişinin iç dünyasının doğru gelişmesinin onu dengeli bir yetişkin haline getireceğini savunmak için yeterli değildir. Çünkü örgü her ilmekte değişir: Gayet iyi gelişmiş bir çocuk karşılaştığı ilk varoluşsal güçlükte birden çökebilir çünkü yazgının darbelerini nasıl aşabileceğini hiç öğrenememiştir. Tam aksi durumda, savunmasız bir çocuk da duyguya, zihne ya da metafiziğe fazlasıyla yatırım yaparak yaşamını anlamlandırabilir.

Çocuk, duygu karşısında sünger gibidir. Ancak çevresinde bulduğu her şeyi de içine çekmez. Gelişimi ve geçmişi onu aradığı, belli türde bir çevreye karşı duyarlı hale getirir. Her aşamada duyarlılığı çeşitlenir çünkü kendini oluşturma süreci hiç bitmez. Her ne kadar öznenin kimliği, dünyasını hissetme biçimine belli bir tema sunsa da sorunlar her an farklıdır. "Kimse beni sevmiyor... Ben karanlık bir yabancıyım... Bu haksızlık... Her yere uğursuzluk getiriyorum... Başıma harika bir şey gelecek..."

Dünyaya karşı aynı iştahla beraber, öykümüzün her yeni bölümünde karşımıza çözmemiz gereken, yaşa bağlı yeni sorunlar da çıkar. Bir ilmek düz, geçmişimiz ve iç dünyamız için, sonra bir ilmek ters, kültürümüz ve yakınlarımız için, işte yaşamlarımızı böyle örüp dururuz.

İKİNCİ BÖLÜM

MELANKOLİSİZ KARA GÜNEŞLER

"Bir anlatıya dönüştürüldüğünde tüm kederler katlanılabilir hale gelir."

"Evvel zaman içinde küçük bir köylü kızı varmış, daha güzeli görülmemiş cinsten. Annesi onu deliler gibi severmiş, anneannesiyse ondan bile fazla... Ona Kırmızı Başlıklı Kız derlermiş." 17. yüzyılda Charles Perrault, masallarından birine böyle başlıyordu.[1]

"Alsace'ta, 1850 yılı civarında, çocuklardan bunalan bir öğretmen bakkallık yapmaya razı olmuştu.[2]" Jean-Paul Sartre bu cümleyle başladığı otobiyografisine *Sözcükler* adını vermişti çünkü niyeti gerçekleri anlatmak değil, geçmişinin neye benzediği hakkındaki düşüncesini bir anlatıya dönüştürmekti. Daha ilk cümleden de toplumsal bir bilgi veriyordu.

"Bir köpek yavrusu gibi doğdum ve sonradan kendimi bir kraliçeye dönüştürdüm," demişti bana Bayan M berbat geçmişini anlatmak üzere kendini tanıtırken: Annesi doğum sırasında ölmüştü, on üç yaşında babasının tecavüzüne uğramıştı, daha sonra yerleştirildiği kurumdaysa defalarca istismar edilmişti. Şimdi başarılı bir şirket sahibiydi ve şöyle devam ediyordu: "Güzelliğim silahım oldu, cesaretim de öyle." Daha sonra da bana bu silahlardan en iyi şekilde yararlanabilmek için, kendini her türlü sevgiden nasıl yoksun bıraktığını anlattı.

İnsanın yaşamını bir anlatıya dönüştürmek için duyduğu gereksinim ve zevk ne kadar da tuhaftır. "Bir anlatıya dönüştürüldüğünde bütün kederler katlanılabilir olur."[3] Dehşeti yaşadığımızda çift taraflı bir gereklilik duyarız: Onu hem anlatmak hem de gizlemek

isteriz. İnsanın, yaşadığı felaketi bir başkasına anlatması onu başka bir zihinde daha var eder ve böylece o kişi içindeki yaraya karşın, birileri tarafından anlaşılabildiği yanılsamasını duyar. Bu aynı zamanda kişinin, yaşadığı zorluğu, ilişki değeri kazanacak bir iç dökmeye dönüştürmektir: "Bunu ilk kez size anlatıyorum." Yaşanan güçlük bir kez paylaşıldıktan sonra duygusal bir dönüşüm geçirerek biçim değiştirir. Anlaşılma yanılsaması üçüncü kişiden gelir, özellikle de uzak biriyse. Kendimizi iyi anlaşılmış hissedebilmemiz için bunun katıksız bir tasvir olması gerekir. Bir başkası gündelik yaşantısını bizimle paylaştığında onun da yanılabildiğini, kederleri ve kusurları olduğunu, dolayısıyla ona içimizi açamayacağımızı biliriz. Mutsuzluklarımızı, dile gelmez itiraflarımızı ve arzularımızın duasını dinlemek için en mükemmel üçüncü kişiler baba (babaların zamanında her şeye karar veren kişi), usta (ustaların zamanında her şeyi bilen kişi) ve tanrıdır (her şeyi bilen ve gören).

İdeal okur mükemmel bir üçüncü kişidir. Çünkü uzaktadır ve sırlarımızı yayamaz. Çünkü onu idealize ederiz, böylece bizi kusursuzca anlayabilir. Bu kitabı okuyacak olan bir ordu okur arasında en az on kişi beni anlayarak, yaramla birlikte kabul edebilecektir.

İster sözlü ister yazılı olsun, itiraf etmenin sıkıntısının ardından çoğu zaman şaşırtıcı bir dinginlik duyarız: "İşte bu. Ben buyum. Böyle biriyim, ister kabul edin ister reddedin." Otobiyografik kimlik kişiye ani bir tutarlılık ve kabullenme sağlar. "Kendimi olduğum gibi ortaya koydum. Bundan böyle beni sevecek olanlar, kimliğimi oluşturan her şeyle birlikte beni olduğum gibi sevecekler. Ben... Az kalsın ölecek olan... Doğum sırasında annesini öldüren... Bir zaman suça bulaşan... Kişiyim..." Anlatıdan önce, beni sevenler yalnızca toplumsal açıdan kabul edilebilir yanım için seviyordu; oysa ben bir tarafımı hep karanlıkta tutuyordum. Anlatımla kendimi ortaya çıkardım; artık olduğum gibi sevilebileceğim, tamamen ve sahici.

Otobiyografik kitapların her zaman iyi satmasından, yazar ile okur arasında bu tür bir sözleşmenin kolayca imzalanabildiği anlaşılıyor. Her yayıncının eline, günaşırı bu şekilde yazılmış bir kitap taslağı geçer ve üç yüz elli tanesi basılır. Bunlar Elia Kazan, Françoise Dolto ya da Ingmar Bergman gibi ünlü kişiler olabileceği gibi, iki

milyon tiraja ulaşmadan[4] önce hiç tanınmayan Pierre Jakez Hélias gibi kişiler de olabilir ama her zaman, sıradan olanın şiirsele olana dönüştüğü bir gündelik yaşam, hep aynı temayı işleyen bir popüler roman senaryosu sözkonusudur: "Zengin de olsam yoksul da, ünlü de olsam ünsüz de, şimdi size başımdan geçen zorlukları ve onları nasıl yenebildiğimin öyküsünü anlatacağım." Sözkonusu kişinin elli yıl önce dayanıklılığa sahip bir çocuk olduğunuysa ancak yetişkinliğinde, bütün yaralarına karşın yaşamda mutlu olabildiğinde anlarız. Başarılanlara bir anlam verebilmemiz için geçmişi bugünün ışığı altında yorumlamamız gerekir.

Zola, Hitchcock ve Freud bu türün kurallarını belirledi.

"Gerçeğin ve mahremin edebiyatıdır bu," diyordu Jean Malaurie otobiyografi türünü Zola'nın natüralizmine benzeterek. Claude Bernard'ın deneysel yönteminden esinlenen Zola işçi kahvelerini ya da çiftlikleri dolaşarak hızlıca birtakım "edebi krokiler" çıkarırdı: Nasıl giyiniyorlar, nasıl konuşuyorlar, ne söylüyorlar, masalarının şekli nasıl, kim yatakta uyuyor, kim saman balyası üstünde yatıyor?.. Daha sonraysa, romanını yazmaya başladığında, gerçek dünyadan aldığı bu dokunuşları, toplumsal bir savı dile getirirken ona sahicilik vermekte kullanıyordu.[5]

Her birimiz yaşamımızı anlatırken kendimizi yalan söylemediğimize ikna ederek, içimizin derinliklerinde şöyle düşünürüz: "Hayatım roman! Başıma olağanüstü olaylar geldi. O kadar heyecan verici ki size de anlatmak istiyorum. Benim gibi siz de onlardan çok etkileneceksiniz." Bu basit formül daha en başından sorunludur. Neden tüm yaşamöyküleri bir Hitchcock filmi gibi yapılandırılmıştır? Dramın nasıl hazırlandığını görebiliriz, kimi zaman nerede ve ne zaman yaşanacağını bile biliriz. Bizi heyecanlandıran soru şudur: Acaba kahramanımız bu bataktan nasıl sıyrılmış?

Bir yaşamöyküsü aynı zamanda bir roman yapısına sahiptir: Kahramanımızın sonunda ünlü bir şarkıcı olacağını, yetimhaneden çıktığını bilince kendini nasıl kurtardığını merak ederiz.[6] Eğer kurtulmayı başaramasaydı bu ancak sıradan bir öykü, resmi belge yığını, karakol tutanağı olurdu. Sonunda kurtulduğunu öğrendiğimizde

aynı öykü bir çeşit toplumsal peri masalına dönüşür. Geçmiş olayları anlamlandıran, sıradan olanı muhteşemleştiren; konunun nasıl bağlandığı, nasıl sonuçlandığıdır.

Freud bile hastalarının, anlaşılmaktan ziyade göz boyamaya yönelik bilgiler verdiğini vurgular: "Hastaların yaşamöykülerini bir düzen içinde ortaya koymaktan aciz oluşları [...] büyük bir kuramsal önem de kazanır.[7]" Psikolojik çalışmaya yeni başlarken çoğu hastanın, psikanalistlerinin gözünde çok uzun vadede eriyecek bir imge oluşturmaya gayret ettiği doğrudur. Gündelik yaşamda bu durum daha da kötüdür çünkü hiç olmazsa insanlar psikoterapi sırasında yargılanmayacaklarını bilirler. Burası düşündükleri her şeyi söyleyebilecekleri bir yerdir.

Bu şekilde göz boyamanın önemli bir işlevi vardır: Gözümüzü kamaştırarak, bir arada var olabilmemize olanak tanıyan bir yemdir bu. Eğer aklımızdan her geçeni her zaman olduğu gibi söyleseydik hiçbir çift ya da hiçbir topluluk bir arada yaşamayı sürdüremezdi. Haşin açıksözlülük gündelikleşirdi. Kişiliğimizin bir kısmını çıkarıp atmamız, başkalarıyla bir arada yaşayabilmemize imkân verir. Bundan dolayı, ortaya çıkan eksikliğimiz toplum yaşamının bir mecazı gibidir. Ancak, başkasının zihninde yaratmaya çalıştığımız sahte görünüşümüzün işe yaraması için otobiyografinin her iki tarafının, yani hem okurun hem de yazarın bundan aynı hazzı alması gerekir: "Size yaşamım sırasında trajediye karşı nasıl zafer kazandığımı üç perdede anlatacağım," demek, "Şimdi bize yaşadığı korkunç trajediyi nasıl yendiğini anlatacak ve anlattığı öykü bende muhteşem bir dehşet duygusu uyandıracak," karşılığını bulur. Bu cümledeki oksimoron bir çelişki değildir çünkü okurun dehşet verici bir konuyu okurken şahane bir duygu hissedeceği anlamına gelir; bunun nedeni de o yıkıcı ya da mide bulandırıcı olayın mutlu sona ulaşacağını bilmesinden ileri gelir: Barbara maruz kaldığı enseste rağmen büyük bir sanatçı oldu.[8] Bugün çokuluslu büyük şirketlere "danışman" olan Claude Rhodain yedi yaşındayken metruk bir istasyon peronuna terk edilmişti.[9]

Gerçek yaşamöyküleri romanlaştığında sonu ölüme bağlanmaz. Ölüm yalnızca yaşamın sonudur, öykünün değil. Yazarların

ilk romanları ölümle sonlandığında bu onların hayal güçlerinin zayıflığını gösterir çünkü ölüm kolay bir sondur. Ölümün koyduğu son noktanın aksine, sonuç bölümü hepimizi ilgilendiren sisli bir yolculuğu aydınlığa kavuşturur; ne de olsa yaşanan bu olağanüstü durumların hepimizin başına gelmesi mümkündür. Zavallı çocuğun başarısı, bugünkü mutluluğu geçmişte çektiği acılarını dönüştürür. Mutsuzluğunun öyküsü içimizi rahatlatıp bize umut verir çünkü bu dönüşüm zaferin kanıtıdır. Korkunç öyküler anlatmayı iyi bilen denizciler bu muhteşem dehşet fikrinin güven verici işleyişine sık sık başvurur: "Fırtına öyle şiddetliydi ki öleceğimi sandım; derken birdenbire, direği baltayla kesersem geminin dalgalar altında kalmadan yüzebileceğini fark ettim." Duyulan dehşetin etkisiyle, tehlikeye karşı, sakinleştirici bir eylem planı kurgulanır. İşte bu yüzden de otobiyografiler umut vererek eğitici olabilen popüler romanlardır: Öğretir, erdem aşılar ve kişiliği sağlamlaştırır.

Bir nesne olarak "otobiyografi", geçmişin, bugünün ışığında oluşturulmasıdır. Yaralı kişi yaşadığı zorluk kendisini sıkıştırdığı anda ona tanıklık edebilir. Ama onu bir otobiyografiye dönüştürebilmesi için, aradan olayları anlamlandırabileceği kadar zaman geçmesi gerekecektir. Yaşadığı her cinsel tacizden sonra Seine rıhtımındaki kitapçılara sığınan bir kadın vardı. Bugün Fransızca öğretmeni olan bu kadının yolculuğu, edebiyatın, yaşadığı felaketleri aşmasında ona nasıl yardımcı olduğunu anlamamızı sağlıyor: "Ölmeye alıştım. Yaşam böyle... Kendimi bildim bileli yaşam beni bu konuda uyardı. Notre-Dame benim kilisem oldu. Nehrin kıyıları da benim."[10] Seine kıyılarının kendisi için nasıl bir anlama büründüğünü, Notre-Dame'ın ve kitapçıların nasıl koruyucu bir etkisi olduğunu ancak sonradan fark edebilmişti.

Travmanın doğrudan etkileri beyinde iz bırakır ama bunlar düzeltilebilirdir. Anısıysa çevrenin anlatısıdır.

İnsan geçmişini anlatırken onu yeniden yaşamaz, yeniden kurar. Bu, olmayan bir şeyler icat ettiğimiz anlamına gelmez. Yalan sözkonusu değildir. Hatta tam tersine, bir anlatı kurabilmek için, geçmişteki unsurlardan yararlanırız. Ancak yaşamdaki her şey bir olay değildir.

Yalnızca duyarlı olduğumuz şeyler belleğimizde yer tutar. Biyolojik olarak beynimizi bilinçdışı bilgiler biçimlendirir ve orada bizi diğerlerinden farklı türdeki olaylara duyarlı hale getiren kimi izler bırakır. Terk edilmiş çocukların, terk edilme durumu fazla uzun sürmediğinde, sonrasında insanlara, nesnelere ve yerlere aşırı ve kaygılı bir bağlılık geliştirmeleri de bununla ilgilidir. Duygusal yalıtılmışlık durumu uzadığındaysa giderek kayıtsızlaşırlar.[11] Kişiliğin gelişim çağındayken yaşadıkları sevgi yoksunluğu onlarda izler bırakır ama anıya dönüşmez. Bu çocukların her türlü sevgi yitimi karşısında neden bu kadar savunmasız olduğunu ve başkalarıyla karşılaşmalarına neden bu kadar duyarlı göründüğünü, neden böyle âdeta bir sevgi oburluğu gösterdiğini kimse anlayamaz. Yaşadıkları yalıtılmışlık dönemini hatırlamazlar: "Benim hiç çocukluk anım yok çünkü ebeveynlerim yok," derler içlerindeki duyguları uyandıracak sevgi ikameleri bulamamışlarsa.

Sorun şuradadır: Bir olayın anıya dönüşebilmesi için duygu yükü taşıması gerekir. Yalıtılmış bir çocuk, dünyasında onu besleyebilecek bir şey olmadığından er ya da geç uyuşuklaşır ve belleğine hiçbir şey yerleşmez. Aynı şekilde, fazla korunmuş bir çocuk da olayların duyum yaratmasını engelleyen bir sevgi hapsi içinde uyuşukluğa kapılabilir. Çevresi yeterince kuşatılmış bir çocuk yaşadığı olaylardan yalnızca içinde duygu oluşturanları belleğine alır. Bir kişinin titreşim yatkınlığı, geçmişinde onu belli durumlara karşı duyarlı kılan izlerden ve bunların altını çizen çevresinden gelir.

İlk bellek duyusaldır. Beyinde iz bırakır, oysa anılardan oluşan ve kişinin çevresiyle aydınlığa çıkan ikinci bellek uzun vadede yazılır. Buradaki anılar korunur ve çocuk içinin derinliklerinde bunlardan kendine anlatılar oluşturdukça ya da daha sonra sohbeti sosyalleştiğinde, bunları başkalarıyla paylaştıkça hiç durmadan gözden geçirilir. Olayları hissetmeye yönelik belli yatkınlıklar ister sinir hücrelerindeki izlerden gelmiş, ister kişinin bireysel betimlemeleriyle kazınmış olsun, beyin üzerinde, her zaman çevrenin damgası bulunacaktır. Duyguların ve içsel dilin mahrem dünyasını yaratan budur. Ailesiz kalan ve bir kurumdan diğerine savrularak büyüyen çocukların, yalıtılmışlık dönemlerine ilişkin hiç anısı yoktur.

Sonradan oluşturdukları anlatıları da yalnızca duyguların harekete geçirdiği anlarla, canlandırdığı karşılaşmalarla ilgilidir. Ancak bu, zor anların izlerini taşımadıkları anlamına gelmez.

Dokuz yaşındaki Bernard, Auschwitz'den sağ kurtulmuş az sayıda kişiden biriydi. Yurduna döndükten sonra doktorlar tarafından muayene edildiği sırada öylesine zayıftı ki hekimler klinik bulgularını yüksek sesle ifade ederek, leğen kemiklerinin çıkıklığının şaşırtıcı boyutta olduğunu vurgulamışlardı. Çocuğun duygusal kayıtsızlığı Paris'e dönmesiyle silinmeye başladı. Duygu dünyasının çölleşmesine alışmışken, denetlemekte zorlandığı içindeki sevince, öfke ve çaresizlik nöbetlerinin şiddetine kendi bile şaşırıyordu. Bugün, bir toplumsal felaket nedeniyle duyusal olarak izole olmuş çocuklara beyin taraması yapıldığında, belleğin ve duyguların bulunduğu bölge olan limbik sistemde körelmeye sıkça rastlanır. Bu körelme, sıradan eğitimle geri döndürülebiliyor. 1946 yılında pnömoensefalografi yöntemiyle yapılan bir dizi inceleme de beynin bu bölgesindeki düzelebilir körelmeyi doğrulamıştır[12] ve duygusal kontrolün olmayışında bu da bir etkendir.

Duygularımızın başka bir kısmı ise kaynağını betimlemelerimizden alır. Bir hekim, çocuğu elle muayene edip kalça kemiğinin ne kadar çıkık olduğundan söz ettiğinde küçük Bernard bu dehşet verici durum karşısında şaşırtıcı bir şefkat ve gurur hissetmişti çünkü hekimin bu cümlesi aklına anne ve babasının da ölümlerinden hemen önce leğen kemiklerinin benzer şekilde çıkık olduğunu getirmişti. Zihnindeki bu betimleme (çıkık kalça kemiklerinin arkasında oluşan oyuk), çocuğun içinde, ölmüş ebeveynlerinin soy zincirine dahil olduğu ve böylece hayatta kalarak onlara ihanet etmediği duygusu uyandırmıştı. "Ben de onlar gibiyim. Onlara benziyorum. Onların devamıyım. Onlara ihanet etmiyorum. O halde suçluluk duymadan yaşamayı sürdürebilirim." Ölümün eşiğinden dönmek gibi korkunç bir olay çocuğun iç dünyasındaki betimlemeler arasında şefkat ve sevgi dolu bir kıvanç duygusu uyandırmıştı. Ama eğer içindeki dünyayı başkalarına anlatacak olsaydı dinleyenler ona mutlaka deli gözüyle bakacaktı çünkü kişisel söylemi toplumsal söylemin çok uzağındaydı. Savaştan sonra yetişkinler çocukları şöyle

diyerek susturuyordu: "Biz de sizin gibi çikolatadan yoksun kaldık, bir de üstüne size baktık. O yüzden sızlanmaya hiç hakkınız yok, sizi küçük nankörler." Korkunç bir olayın tetiklediği böyle bir şefkat ve kıvanç duygusunu başkalarına anlatmak bugün bile mümkün olmazdı çünkü masumiyetin cazibesiyle[13] bugün olağan ve ahlaklı sayılan söylem, bizi bu tür dehşet verici şeyler yaşadıktan sonra ömür boyu acı çekmenin uygun olduğunu yinelemeye iter. Buna başka bir söylem şöyle yanıt verir: "Tüm bunlar çok abartılı. Belli ki çocuk Auschwitz'in soğuk kırsalında kabakulak olmuş." Gerçek dünyadaki olaylar zinciri çocuğun belleğine toplumsal söylemden kopuk, bu yüzden de tarifsiz kimi betimlemeler yerleştirmiştir.

Ne var ki Bernard'ın belleğini besleyenin yalnızca günden güne çektiği acı değil, aynı zamanda da geçmişiyle ilgili zihninde yarattığı teatral temsil olduğuna dikkat etmek gerekir. "Teatral" diyorum çünkü geçmişinden seçtiği kimi gerçek olaylardaki unsurları kullanarak, iç diliyle yalnızca kendisinin izleyeceği bir temsil yaratır. Çektiği çileyi içindeki tiyatroda bir sanat eserine dönüştürmüştür.

Eğer küçük Bernard, Auschwitz'deyken gündelik yaşantısındaki şeyleri yazabilseydi soğuğun verdiği acıyı, açlığın sıkıntısını, dayakları ve ebeveynlerinden sonra sıranın kendisinde olduğunu bilerek ölümü beklemenin işkencesini anlatacaktı. Ancak bu tarif edilemeyecek kadar berbat bağlamın içinde birkaç küçük mutluluk olanağı da yok değildi: bir yabancının uzattığı fazladan bir kaşık sulandırılmış çorba, bir başkasının temasıyla yaşanan anlık ısınma; bu tür bir sınamadan geçenlerin çok iyi bildiği, böylesine iğrenç bir ortamın içinde şaşırtıcı küçük güzellik kıvılcımları bulunabildiğini anlama gereksinimi. Yaşadıkları işte bu tür olaylardı.

Ancak her şey olup bittikten sonra onun zihninde kalan, başka bir bağlamın içinde yeni birer anlam ve işlev kazanan imgeler olmuştur. Burada olan şey, başına gelen şeylerin anlatısını oluşturmak, mizansenini yapmak ve mümkün olduğunda onları bir başkasına anlatabilmektir. Küçük Bernard'ın belleğinde anlam taşıyan şey, soğuk, korku ya da çoğunlukla ölümcül bile olabilen dayaklar değil, kalça kemiğinin çıkıklığıydı çünkü içindeki anlatıda bu ona şöyle diyordu: "Ben ölümden daha güçlüyüm, ayrıca ebeveynlerime de

ihanet etmedim." Anlama büründürülmüş bu imge (çıkık kalça kemiği) tıpkı bir resim ve iki sözcükle çok şey anlatan bir reklam afişi gibi onun içindeki anlatı kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline geliyor ve âdeta şöyle diyordu: "Ölümle çatışmış ve onu yenmiş kişiyim ben. İçimdeki büyük yaraya karşın, güçlü ve gururlu olmak için haklı bir nedenim var." Ne var ki bu iç söylem başkasına aktarılamaz. Çocuk imgeler yoluyla anladığı şeyi sözcüklere dökmekte güçlük çeker. Yetişkinse bu kadar karşıtlık taşıyan bir dünyayı kavrayamaz.

Küçük Bernard vakasından çıkarabileceğimiz ders, çocuk onları düzene koymayı ve bir anlatı aracılığıyla onları anlamlandırmayı başaramadığı sürece yaşananların yalnızca bir dizi bilgi bombardımanı halinde kalacağıdır. Ancak öykümüz onu kendimize mi, yoksa baştan çıkarmayı istediğimiz bir kadına mı, korumayı istediğimiz ailemize veya ahlaki normlar içinde tek tür anlatı dinlemeyi kabul eden bir toplumsal akıma mı anlattığımıza bağlı olarak değişecektir.

Yaşam bir öykü değildir. Uyum sağlama sorunlarının hiç bitmeyen çözümüdür. Ancak insan yaşamı, kendisini, hayatta kalmak için başvurulan bir dizi savunma mekanizmasına indirgememizi önlemek üzere öyküye dönüştürmemiz için bizi zorlar. Eğer küçük Bernard da, tıpkı on dört yaşındayken Auschwitz'e kapatılan Ana Novac'ın yaptığı gibi[14] gün gün not tutsaydı ortaya çıkan şey anlatı değil, birbiriyle bağlantısız bir dizi bağlamsal olayın kaydı olacaktı. Bu durumda o da hayatta kalmanın acı verici mutluluğuyla karışık haldeki mutsuz yaşamını betimleyecekti. Normal bir insana şunu nasıl anlatabilirsiniz? "Açlıktan, dayaktan ve bitmek bilmeyen mutsuzluktan ölmek üzereydim ama leğen kemiklerimin çıkıklığı içimi gurur ve şefkatle dolduruyordu."

Geçmiş basit değildir. Küçük Bernard'ın aşırı zayıflamış bedeninde kalça kemiği çıkıklığına bir soy zinciri anlamı yükleyebilmesi için, betimlemeler dünyasında yaşayabilmesi gerekiyordu. Bunun için de bir çevresi ve belleği olmalıydı. Leğen kemiği çıkıklığını ebeveynlerininkiyle karşılaştırıp da içinden şöyle diyebilmesi gerekiyordu: "Bende de onlardaki çıkıklığın aynısı var... Ben de onlar gibiyim... Belleğimdeki imge sayesinde ebeveynlerimle özdeşim

kurabiliyorum. Onları seviyordum. Onlar dün ne idiyse bugün ben de oyum, demek ki onlara ihanet etmiyorum. Onları yaşatıyorum." Dehşet verici bir nedene bağlı olarak ortaya çıkmış bu soy zinciri duygusu, çocuğun zihninde iğrenç bir dünyada kendiyle gurur duyabileceği bir sadakat fikri yaratmıştı.

Mekanikte olduğu gibi, ruhsal bir tacizin ruhsal bir değişime yol açtığını söylememiz mümkün değildir. Ancak tacizin, geçmişimiz ve çevremizin ona verdiği anlama göre değişim yaratacağını söyleyebiliriz. Her birimizin farklı birer geçmişi, farklı ailevi ve toplumsal bağlamları olduğundan aynı taciz karşısında farklı duygular hissederiz. Aslında duygu, belleğimizde tarihselleştirilmiş olanın tasvirinden ileri gelir. Eğer küçük Bernard yaşadıklarından önce ebeveynlerini hiç tanımamış olsaydı, belleğinde onlardan hiçbir iz bulunmayacaktı ve kemik çıkıklığını ebeveynlerinkiyle karşılaştırma ihtimali olamayacağından bu durum onda aynı etkiyi yaratmayacaktı. Tam tersine, eğer onlardan boğucu bir sevgi görmüş olsaydı aynı kemik yapısı yine farklı bir anlam taşıyacaktı: "Ebeveynlerimden farklı olmayı ne kadar istesem de onlara benziyorum işte. Beni onlara benzeten bu çıkıklıktan nefret ediyorum." Eğer taciz daha uzun süreli olsaydı o zaman da Bernard yine kısa vadeli durumuna boyun eğecekti: daha az acı çekmek, kendini iyi kötü koruyabilmek, bir yudum su içip nefes almayı sürdürebilmek. Ancak çoğu zaman bu kemik, iç dünyasında gizlice gözden geçirip durduğu ama hiç dile getirmediği, söylenmemiş bir anlam taşıyacaktı. Çünkü çevresi çocuğu susturacaktı: "Bir şey söylemeye hakkın yok senin. Biz de savaşta hiç beyaz ekmek bulamadık." Çocuğun elinde yalnızca bir sır gibi, daha doğrusu dile getirilemeyen bir şey gibi gizlice oluşacak ve hiçbir zaman dışavurulamayacak bir iç anlatı olarak kalacaktı. Kişiliğin bölünmesinde çoğu zaman çevrenin tepkilerinin de belli bir payı vardır.

Kamplardan çıkan bazı çocuklar, söylemi aynı tacize farklı anlam yükleyen kurumlara verilmişti: "İskelete dönmüştün. Ebeveynlerinin öldüğü zamanki haline benziyordun. Sürekli sallanıp duruyordun. Biri seninle konuşacak olsa kendini ısırıyordun. Ama bak, bugün ne kadar yol kat ettin. Artık konuşuyorsun. Ders çalışıyorsun. Ailenin

ölümünü atlatabilmen için çok cesur olman gerekecek." Bu kurumlarda,[15] çocuklardaki bölünme birkaç ayda azalıyordu. Çocuklar fırsatını bulduklarında öykülerini anlatıyordu, ne eksik ne de fazla. Ancak bu fırsatı sık bulamıyorlardı çünkü çok az sayıda yetişkin bu tür anlatıları dinlemeye katlanabiliyordu. Bu yüzden de bu çocukların büyük kısmı romancı, komedyen ya da tiyatrocu olmuştur. Çünkü bu yolla kendi yaşadıklarının benzeri bir öyküyü anlatabilir ve toplumdan kabul görebilirler. Onlar için sanat, yırtılmış kişiliklerinin iki parçasını birleştiren bir dikişe, yamaya dönüşmüştür. İnsan "ben" demediği sürece kendinden istediği kadar söz edebilir.

"Anlatma tutkusu", hiç "ben" sözcüğü yazmadan da bir otobiyografi oluşturabilmeyi sağlar.

Başka nasıl yapılabilir? İnsanın yaşamını anlatma tutkusu kendini mutlaka gösterir. Bu durumda özne bu işi sözcüklerle yapamıyorsa başka türlü aktarır, kendini (benim gibi) tecavüze uğramış kadınları savunmaya, (benim gibi) dayak yemiş çocukların yardımına koşmaya adar ya da yalnızca içinde otobiyografik bilgi de taşıyan sıradan bir fikri dile getirir: "Çorbayı fazla sulu severim (yetimhanede öyle alışmıştım ve zamanla öyle sever oldum)." Ya da: "Sık sık Truffaut'nun *400 Darbe* filminde, çocukların gezinirken kapı girişlerine saklanıp kaçtığı sahneyi hatırlarım (Şehitler Caddesi'nde ve Medrano Sirki yakınlarında ben de aynı şeyi yaşamıştım)."

Belirtilen her görüş otobiyografiktir çünkü dünyaya karşı duyarlılıklarımızı ele verir ama bizi bu tür bilgilere duyarlı hale getiren de çevremizdir. Bu nedenle Sartre, otobiyografisine "Alsace'ta, 1850 yılı civarında, çocuklardan bunalan bir öğretmen bakkallık yapmaya razı olmuştu,"[16] diye başladığında aslında hepimizin kendimizi anlatırken yaptığını zarif bir biçimde yapıyordu. Mesela Georges Perec de şöyle yazmıştır: "7 Mart 1936 Cumartesi günü, akşam saat dokuza doğru, Paris'in 19. Bölgesindeki, Atlas Caddesi'nin 19 numarasında bulunan bir doğumevinde doğdum."[17] Kendimiz hakkında vereceğimiz ilk bilgi, belleğimize kendiliğinden yazılmış olamayacak, bize toplumsal örgüt tarafından verilmesi gereken bir bilgi olacaktır. Aynı şekilde Sartre da anlatısına ailesine dair, arşivlere

kaydedilmiş bir bilgiyle başlıyor. Bu bilgi doğru mudur? Belki de yalandır, bir "maymun mesajı",[18] başka biri tarafından söylenip bize taklit yoluyla duyurulmuş bir iletidir. Her durumda biyografi, kişinin kendisi dışındaki bir bellekten alınmış bir bilgiyle başlar.

Belleğin ilişkiye bağlı olan bu boyutu, kişinin kendini anlattığı tüm anlatılarda kendini gösterir. Georges Perec, *W ya da Bir Çocukluk Hatırası*'nı yazarken,[19] içinin derinliklerine dalma girişiminde bulunmuş ancak duyduğu acı çok büyük olduğundan kitabı tamamlamayı başaramamıştır. Ölümü irdelemek o kadar acı vermiştir ki bütün kitabı E harfine adamıştır (E=onlar*=ölmüş annem ve babam). Bunu söylemek bile acı vericidir: Çocukluk anılarına ilişkin bu kitabı ancak kendisine onları çağrıştıran bir harfe adayabilmiştir. Ancak yalnızken bir imgeyi, bir fotoğrafı, gerçek bir anıyı hatırlamak bilinçte kalıcı bir yasın acısını canlandırır çünkü onlara hiçbir zaman veda edememiştir. Onların gerçekten öldüğünden emin olamadığı için ölümlerini kabullenememiştir. Bu kalıcı yas, gündelik uğraşların altında gömülü durduğu yerden, o tek başına kendi içine döndüğünde çıkıverir, oturup da saatlerce babasının fotoğrafına bakarken.

Oysa aslında belleklerimizin derinine gömülü bu anıları oraya bir başkasının duygusu kazımıştır. Uyuşmuş anılar bile ilişkilere bağlıdır. "Uzun zaman boyunca Hitler'in Polonya'ya girdiği tarihin 7 Mart 1936 olduğunu sandım. Hem tarihte hem de ülkede yanılıyordum ama özünde bu çok da önemli sayılmazdı. Hitler o sırada iktidara gelmiş, toplama kampları da çalışmaya başlamıştı." Georges Perec, daha en başından otobiyografisine bağlamsal anılarıyla giriyor: gülünçlük noktasına varacak kadar ayrıntılı idari bilgiler. "7 Mart... akşam saat dokuza doğru... 19. Bölgede... bulunan doğumevi." Ancak bu gereksiz ayrıntıcılık toplumsal bir nitelik kazandığında anlamlı hale geliyor: "Uzun zaman boyunca Hitler'in Polonya'ya girdiği tarihin... olduğunu sandım." Perec, bu iki bağlamsal anıyı, kendi doğum tarihi ile Polonya'nın işgalini birbirine bağlayarak,

* Fransızcada "e" harfinin okunuşu,"onlar" anlamına gelen "eux", yani üçüncü çoğul kişi zamiriyle aynıdır. (ç.n.)

bize sanki şöyle demek istiyor gibidir: "Ben ölüm burcunda doğdum. Doğum tarihim, çevremin doğumuma atfettiği anlam tarafından damgalandı: İşkence." Bu yanlış anı, aslında doğruyu söyler.

İnsanın altı yaşındayken ölüme mahkûm edilmesi zor şeydir. Bir çocuk bu durumu kabullendiğinde, tuhaf bir biçimde, risk alma kisvesi altında teslimiyet davranışları gösterir: Kendi içindeki siste kaybolmuş gibi, sağına soluna hiç bakmadan caddeyi geçer, kendini bile isteye girdaplı nehirlere atar, gücünü aşacak tırmanışlara kalkışır. Onun gözünde, kendini ölüme bırakmanın yatıştırıcı bir etkisi vardır. Melankolik insanlar, yaşamanın gündelik eziyetleri arasında yalnızlık çekerken, kendi ölümlerine hazırlandıkları sırada dinginlik veren bu tuhaf etkiyi çok iyi bilir. Üst üste yığılmış ilaçların, yazılan vasiyetnamenin sırf davranış senaryosu bile, sözlü olmayan yollardan, yalnızca ellerinin altındaki birkaç nesneyle bir anlam bulmalarında yardımcı olur: "Demek ki derdimin bir çözümü var." Melankolikleri ve mahkûm çocukları dinginleştiren bu ölümle yakınlaşma isteği, aşırı korunmuş çocuklardaki risk tutkusundan çok farklı bir şeydir. Destek gören çocuklar, psikolojik etkisi sayesinde kendilerini riskle sınayarak değerlerini ortaya koyabildikleri ölümüne çile gösterileri düzenler.[20] "Futbol maçları sonrasında düzeni korumakla görevli polis memurlarıyla dalaşacak cesareti bulduğumdan beri, değerimin daha farkındayım." Kendi halinde memurların, iyi öğrencilerin ya da zengin antikacıların bir gün durup dururken iflah olmaz serserilere dönüşüvermesindeki şaşırtıcı ikiliği açıklayan da bir bela sahneye koyarak bundan duygusal bir ders çıkarma isteğidir. Öte yandan yoksunlukla büyümüş çocuklar, kendilerini sınarken bunu gizlice yaparlar. Tanığa gereksinimleri yoktur, yalnızca ölümle içli dışlı olarak kendilerine bir anlam kazandırırlar: "Eğer yenilirsem, bu olağan bir şey olur. Ama eğer hayatta kalabilirsem, bu ondan daha güçlüyüm demektir." İşte o zaman teslim olmuş bu küçük çocuklar şaşırtıcı bir huzur bulur.

Ailelerinin ölümünü yaşamış ve kendi ölümlerinin de yakın olduğunu hisseden çocuklar, içlerinde sıklıkla onları kurtaran bir şeylerin belirdiğini hisseder: Perec'in dediği gibi, "Bunu söyleyeceğim... Güçlü bir gerekliliğin itkisiyle, tanık olduğum olayların açığa

vurulması, gün ışığına çıkarılması zorunluluğuna inanarak.[21]" Şiddet görmüş çocuklarda en yaygın direnme biçimi budur işte. Bu, bir fikri güçlendirmenin en kesin yolunun işkence oluşunu da açıklar.

İnsanın kendini anlatışı bir sevgi ilanına dönüştüğünde, dinleyen kişi bu itirafı çok sevebileceği gibi ondan rahatsız da olabilir.

Yalnız bu anlatının onu dinleyecek ya da okuyacak birine yöneltilmesi şarttır. İlk başta, yaşadığı felaketin öyküsü çocuğu kültürün dışına iter: "Sen altı yaşında ölüme mahkûm edildin... on yaşından on dört yaşına kadar babanın tecavüzüne uğradın... sokak çocuğu olduğun için suça bulaştın..." Tüm bu sözleri çocuk yalnızca içsesiyle duyar. Bu tür sözlerin ilk faydası, çocuğun, kimliğini oluşturmasına katkıda bulunmasıdır: "Ben o kişiyim..." Ne var ki bu kimlik, toplumdışı olan, tarifsiz, gizli bir kimliktir ve kişilik bölünmesine yol açar: Kişiliğin çoğunlukla neşeli olan sosyal ve şeffaf kısmının ardında gizli, karanlık ve utanç duyan bir diğeri saklanır. Sırf bunu dile getirmek ya da yazıya dökmek, bölünmüş olan benliğin iki yakasını diker. Georges Perec *Hatırlıyorum* adlı eserini yazdığında[22] bu fikir üzerine bir deneme yapmıştı. Bu tuhaf kitap, her biri sıradan bir anıyı bildiren dört yüz seksen cümleden oluşuyordu: "Anı 35: Cerdan-Dauthuille maçını hatırlıyorum. 44: Jean Lec'in Montmarte'daki Tavan Arası adlı yayınını hatırlıyorum. 62: Skubidu örgülerini hatırlıyorum. 142: Alain Robbe-Grillet'nin ziraat mühendisi olduğunu hatırlıyorum. 382: Picasso'nun beyaz güvercinini ve Stalin portresini hatırlıyorum."

Hepimiz zaman zaman bu "Hatırlıyorum" oyununu oynamışızdır. İnsanlara gündelik yaşantının paylaşılmasından gelen bir yakınlık ve anıların alışverişiyle açıklanabilecek bir coşku duygusu verir. 1988'de Sami Frey, Avignon'da sahne üzerinde pedal çevirerek "Hatırlıyorum"larını sıraladığında, her bir anı, izleyicilerinde geçmiş bir olayı çağrıştırıyor ("Doğru ya, bunu ben de hatırlıyorum") ve bu sıradan şeylerin paylaşılması aynı "Hatırlıyorum"ları yaşamış olanların arasında şaşırtıcı bir duygusal yakınlık hissi yaratıyordu.

Eğer aynı anılar paylaşılıyorsa, geçmişteki kimi olayların sırf dile getirilmesi duygusal düzeyde düzenleyici bir etki, coşkulu

bir iletişim ortaya çıkarır: "Hatırlıyor musun, babanın mahzenine inip Izarra denen o sarımsı, yeşilimsi içkiden çalar, şişe aynı kalsın diye de içine biraz su eklerdik?" Aynı zorlukları yaşadığımız kişilere belli bir şefkat duyarız: "Hatırlıyor musun, bir baget ekmek alır, onu küçük sardalye kutusuna bandırarak karnımızı doyurmaya çalışırdık?" Karşımızdaki kişi anlatımızı dinlemeye gönüllüyse onu daha kolay kabulleniriz. Aynı olayları yaşamamışsak bile, içimizi ona döktükten sonra aramızda, gelecekte anıya dönüşecek ortak bir tarih oluşur ve bu da çok yakın bir ilişkinin başlangıcıdır.

Bir şeyleri dile getirmek, onları yeniden hissetmektir ama başka bir biçimde. Olaya atfedilen duygu geri çağrılır ama bu artık olayın yaşandığı anda hissedilen duygu değildir çünkü onu bir başkasına sunmak, bir okurla ya da dinleyiciyle paylaşmak için duygunun elden geçirilmesi gerekmiştir. Sırdaşlığın ördüğü duygusal bağ, sonrasında ortaya çıkan yoğun bağlılık duygusunu da açıklar: "Size verdiğim sırrı daha önce kimseyle paylaşmadım. Bundan sonra sevgi dolu bir mahremiyetle sizin insafınıza bağlıyım artık... Ya da nefretle çünkü artık sizin elinizdeyim."

İnsanın öyküsünü anlatıya çevirmesi hafife alınacak bir şey değildir. Sahneleme sırasında kullanılan sözcükler bir dizi nesne ya da olayın idari dökümünü yaparmış gibi dizilen, duygu değerinden yoksun birer koddan ibaret değildir. Anlatımızı kurarken ortaya koyduğumuz siyasi hedef çok büyüktür: Narkissos'u kurtarmak. Duygusal etki önemlidir: Dinleyenle aramızda bir mahremiyet bağı kurar. Daha da önemlisi, bölünmeyi ortadan kaldırır. Sanki karşı taraf şöyle der gibidir: "Ben bugüne kadar benliğimin yalnızca kültürümüzün alışkanlıklarına göre toplumsal açıdan daha kabul edilebilir, şeffaf kısmını gösteriyordum. Sevecen kısmımı öne çıkararak kendimi sevdirmeye çalışıyordum. Kişiliğimin tam anlamıyla gizli olmasa bile biraz kenara itilmiş, acı verici kısmınıysa hep susturuyordum. Ancak şimdi öykümün tamamını gün ışığına çıkararak, olduğum gibi sevilmeyi talep ediyorum."

Böyle bir sevgi ilanı anlaşılıp takdir edilebilir ama rahatsız edici de olabilir. Burada birbirinden tümüyle farklı iki ilişki stratejisi sözkonusudur. Bir başkasının yaşamöyküsünü sevmek, araya konmuş

bir anlatı ya da kitap aracılığıyla onunla mahrem bir ilişki kurmayı kabul etmektir. Tam aksine, bu itiraftan rahatsızlık duyan, bir çeşit utanma duygusuna kapılan ("Karşımda çırılçıplak soyundu") kişilerse ilişkilerini yalnızca sosyal olarak uygun görülen düzeyde tutma niyetini belli etmiş demektir. Basmakalıp toplumsal ilkelerin arkasında yazarla mahrem bir karşılaşmaya girmekten kendilerini koruyorlardır. Onlar için "ben" yalnızca "biz"in içindeyken vardır. Benlik kırılgansa, bizlik protez işlevi görür. Gayet uygun bir kimlik çerçevesidir bu çünkü aynı ilaha tapıp aynı ilahileri söyleyerek ayin yapabilmeyi mümkün kılar. Ne var ki birey kendini ifade etme hakkını ancak bu cemaatin bir üyesi olarak edinebilir. Aidiyet duygusu lezzetlidir ama yolun sonu bireyin sakat bırakılmasına ve başka ilahlara tapan, farklı sloganlar atanların küçümsenmesine çıkar.

Buna karşılık kendi anlatımız, Narkissos'un merhemidir; gelişme olanağı bulduğunda, aşağı yukarı her zaman, toplumun yol açtığı acıları dile getiren, bireyin hoşnutluğudur: "Generallerden, yargıçlardan, polislerden, papazlardan nefret ediyorum çünkü ikiyüzlüce, babamı koruyan bu toplumsal yapıyı doğruluyorlar," diye yazıyor, annesini kaybedip babasının tecavüzüne uğradığı korkunç bir çocukluk geçirdikten sonra bir akademisyen ve yazar olan Joël Arès.[23]

Otobiyografi okumayı seven ve sevmeyen kişiler, birbirine tamamen karşıt bu iki varoluş siyasetinden hangisini seçtiklerine göre belli olur: mahrem ilişkilerden tat alan ve toplumsal baskıya görecelikle yaklaşanların karşısında kendini yalnızca kurumlaşmış çerçeveler içinde rahat hissedenler.

Tüm mahrem anılar, iki kere sosyalleşmiş karşılaşmalardır. İlki sırasında belleğimiz beynimizde izler bırakan ekolojik ortamın etkisi altındadır. İkinci sosyalleşmeyse, sadece çevremiz tarafından kendisine bir duygu yüklendiği takdirde anıya dönüşebilecek olay sırasında olur. Yalıtılmış çocukların anıları yoktur ama yalıtılmışlıkları beyinlerinde izler bırakır. Kendilerine beta bloker ya da antidepresan verilen yetişkinler de duyguları engelleyen bu maddeleri kullandığı sürece anı işleyemez.[24]

Ancak yetişkinliğe eriştiğimizde geçmişimizden, nasıl biri olduğumuza ve nasıl birine seslendiğimize bağlı olarak anlam kazanan

önemli olayları seçebiliriz. Her anı, çevremizin içimizin derinliklerinde bıraktığı iz ile kendimiz hakkında başkalarına açıklamayı istediğimiz şeyler arasında bir diyalogdur. Bir anlatı, anlamlı bir olaylar dizisini sözcüklere döken bir tasvirdir. Öyküsünü anlatmak, insana tutarlı bir benlik duygusu verir. Bölünmüş benliğin iki parçası arasında bir barışma sağlanmasıdır. Toplumsal kabul gören benlik dile getirilmeyen gizli benliği nihayet kabullenmiştir. Özne artık kendi hakkında konuşuyordur ve âdeta şöyle diyerek kendini bir bütün olarak ifade ediyordur: "Yediğim darbeyle kişiliğimin acı verici bir parçası kurudu. Bu yüzden de ben şimdiye kadar yalnızca sağlıklı olan parçayı, başkalarının herhangi bir rahatsızlık duymadan kabullenebildiği kısmı dışavurabiliyordum. Bugünse artık zengin bir zanaatkâr, avukat, yazar oldum. Toplumsal kabul gören bu onarılma sayesinde yeterli mesafeyi kurabiliyorum, böylece artık kişiliğimi bir bütün olarak dışavurma özgürlüğüne kavuşuyorum. Sadece başıma gelen şeyleri anlatarak yeniden bir bütün olduğum andaysa kendimi bir başkasının karşısına yerleştiriyorum. Bütüncül bir ilişkiye giriyorum. Artık biri berrak, diğeri hayalet gibi olan iki parçadan oluşmuyorum." İki defa sosyalleşmiş olan belleğimiz, konuşan ile dinleyen arasında bir karşılaşma, bir pazarlıktan ibaret olan anlatımızı besler.

Tarihselleştirme, bireysel ya da ortak her türlü kimliğin oluşması için gereken iyileştirici bir süreçtir. Kim olduğumu, nasıl tepki verdiğimi, neleri sevdiğimi ve neleri yapabileceğimi mahrem öykümü anlatarak bilebilirim. Kim olduğumuzu, bir topluluk ya da ulus olarak bizi hangi niteliklerin tanımladığını, hayran olduğumuz kişilerin anlatılarını kurarak, muhteşem zaferlerimizi ve acı verici intikamlarımızı anlatarak bilebiliriz.

Bellek zararlı hale geldiğinde,travma sonrası sendromunda ya da totaliter toplumların propagandalarına boyun eğildiğinde olduğu gibi, geçmişimizin tutsağı olarak kalırız.

Ne var ki bu gerekli tarihselleştirme yoktan bir nedenle, en ufak bir sözcük, imge ya da ilahla zararlı hale gelebilir. Zararlı belleğe verilebilecek en açıklayıcı örnek, travma sonrası sendromundan gelir.

Ruhu yaralı olanlar onlarca yıl her alacakaranlıkta, korunmak için dikkatleri her azaldığında, trajedi sahnesinin canlı bir kâbus gibi yeniden ortaya çıkıverdiğini görür. Bu konuda konuşabilmeleri için uzun bir zaman gerekir çünkü kültür neredeyse her durumda onları susturur. Bu durumda onlar da gizli bir acıya sessizce boyun eğer ve hiç kimse neden yorgun, uykusuz, sinirli olduklarını, belli ya da belirsiz çok sayıda rahatsızlıkları bulunduğuna akıl erdiremez.

Hepimizin tarihçesi toplumsal bir pazarlıktan ibarettir. Ancak travma sonrası sendromunda özne masumdur. Onu altüst ederek belleğini işgal eden, çevresidir. Fakat tarihselleştirme kasıtlı bir yeniden oluşturma çabasına olanak tanır.

Kişisel belleğin kasıtlı oluşu, yaralıyı tedavi etmek ve ona kimlik kazandırmak içindir: "Ben Şili'de ebeveynleri gözünün önünde işkence görmüş kişiyim. İleride bir gün ben de cellatların canını alacağım." Yaralı, kendini savunmakta haklıdır ancak onun kendi tarihçesinden yararlanarak başka bir kimse üzerinde etkili olması, ona kendini suçlu hissettirmesi ya da intikamını haklı çıkarması için tek bir karşılaşma, basit bir cümle yetecektir. Dahil olduğu grupsa, neredeyse her zaman, trajediyi kamuoyunu yönlendirebilme aracına dönüştürür. Bu durumda tüm halklar her an bir anıyı canlandırabileceğinden tarihselleştirme bir tür savaş baltası; tarih de bir tür meşrulaştırma ya da öğretici bir kanıtlama; geçmişin tanıklığının arkasına gizlenen bir siyasi ahlak dersi, geleceğe yönelik bir eylem programı biçimine bürünür.

Ortak belleğin kasıtlı niteliğinin mükemmel bir örneği, iktidara aday herkesin, tarihi yazanları denetim altında tutmaya çalışmasında bulunabilir: "[...] Matbaayla birlikte kitabın, Kilise'nin öğretisine karşı tehlike oluşturmaya başlamasıyla bir sansür sistemi kurulması istendi. Roma Kilisesi 1622'de inancı kimi imge, olay ve anlatı teknikleriyle yaymak için *Propaganda fide* diye yeni bir kavram üretti. Napolyon, yazarları denetim altına alarak, yalnızca imparatorluğun yarattığı yurttaşlık durumundan söz etmeleri için uğraştı. 20. yüzyılın başında Sosyalist Parti 'Hıristiyanlık artık aşılmıştır' düşüncesiyle onu ortadan kaldırmaya çalışırken bizzat aynı dinin tekniklerini kullandı."[25] Nazizm edebiyatta tek bir konuya izin veriyordu, o

da geleneklere saygıydı: "[...] atalarımızın geleneğinin zihinsel ve maddesel evrimiyle çeşitlendirilen tarih bilgisi, doğamıza nelerin uygun olup nelerin olmadığı hakkında gözlerimizi açacak, işitme duyumuzu keskinleştirecektir."[26] Sovyet estetiği, kendini kapitalizmin zincirlerinden kurtarabilen yiğit halkın yinelenen tarihini filme alırken merkez komite de basılmaya değer kitapları esinliyordu. Günümüzde, Cezayir'de en çok yıpratılan yazarlar, iktidar adaylarınınkinden farklı öyküler anlatanlardır. Totaliterlik, geçmişin anlatılmasından geçer. Tarihin bu şekilde kullanımı çoğu zaman bir kan davasına hazırlıktır. Geçmişimizi kurcaladığımızda her zaman öç alınacak bir şeyler bulabiliriz. Unutmak da çözüm değildir çünkü o zaman yinelemenin koşullarının yeniden yerleşmesine göz yummuş oluruz. Ancak geçmişe boyun eğmek, intikama hazırlıktır. Unutuş, yinelemenin kök salmasına izin verir; oysa belleğin verdiği zarar kasıtlı bir yinelemeyle hazırlanmaktadır.

Ne unutmalı ne de kullanmalı: İşin içinden çıkabilmenin tek yolu anlamaktır. Ruhu yaralı kişi, tutarlı ve huzurlu hissedebilmek için, yaşadığı güçlüğü bir anlatıya dönüştürmeli ve onu kendisini uzun süre susturduktan sonra bu anlatıyı ideolojik bir silah ya da toplumsal bir pazarlığın hedefi haline getirerek değerlendirmeyi isteyecek bir topluma sunmalıdır. Yaralı kişi mutsuzluğunu anlatmayı bitirdiğinde dinleyenlerin ondan toplumsal olarak kendi işlerine geldiği şekilde yararlanmaya başladığını fark eder. Özne, olayın yaşandığı anda, içinde bulunduğu insani bağlamın duyguya dönüştürdüğü şeyi belleğine yerleştirir. Ancak daha yaralanmış kişi anlatısını sunduğu anda tarihçesinin elinden kaçıverdiğini ve hiç tanımadığı bir söylemi beslediğini görecektir. Kendini savunabilmek için mutsuzluğunu anlatmak zorunda kalmış ve karşısında sürekli değişerek aynı olaylara hep farklı anlamlar yükleyen bir kültür bulmuştur.

Tarihsiz halklar da vardır ve benzerlerinden daha kötü değildir. Bigouden halkı nereden geldiklerini bilmedikleri topraklarda yaşar. Çingeneler geçmişlerini, yazılı olmaksızın, anlamını tam bilmedikleri ve törensel alışkanlıklarla yanlarında taşıdıkları kimi nesneler aracılığıyla anlatır. Basklar, dillerinin ve kökenlerinin gizemiyle beslenen şiirle oynamayı iyi bilir. Biz Fransızların bile tarihinin

kesintiye uğradığı, birkaç kuşak boyunca pus içinde gözden kaybolduğu durumlar her zaman olmuştur.

Buna karşıt olarak Yahudilerse tarihe sahip çıkan halkların en önde gelenlerindendir. Bu tarih, başka halkların tarihleriyle öyle iç içedir ki onu okuyabilmek için el altında bir coğrafya atlası bulundurmak şarttır. Tüm dilleri konuşur, her tür giysiyi giyerler. Kökenlerinin üç bin yıllık kaynağı bile bir göçtür: Çocuklarını kurban etmeyi reddederek Mezopotamya'daki Ur devletini terk etmiş, Kenan diyarı Filistin'e yerleşmişlerdir. Buraya uyum sağlayarak kendilerinden sonra gelen tüm uygarlıklar üzerinde iz bırakmışlardır: Babiller, Persler, Yunanlar, Romalılar ve Bizanslılar, Araplar, Osmanlılar.[27] Daha sonraysa Batı ve Ortadoğu kültürlerine büyük katkıda bulunmuşlardır. Yahudilerin tarihi, bir halkın geçmişini bilmesinin, trajedilerin yinelenmesini önlemeye yetmediğinin en iyi örneğidir. Diğer kültürler bu tarihi bilmediklerinde kendilerini bir efsaneye kaptırmakta ve bunu Yahudilere de dayatmaktadır.

Belleğin edimi geleceği felce uğrattığında,
geçmişe egemen olmak totaliter bir tasarıyı ele
verdiğinde tanıklık etmek olanaksızlaşır.

Efsane üretenler, anlatılarıyla bir çeşit kültürel totem yaratır ve topluluk da kendini bununla özdeşleştirir. Bir tür kabile bağı yaratabilmek için tarihten sapkın bir biçimde yararlanırlar. Amerikalılar kaba saba kovboylar, sevecen Kuzeyliler efsanesini uydurmuştur. Bunun için tarihsel unsurlardan yararlanmış, bu arada rahatsız edici olabilecek kısımları karanlıkta bırakmış, böylece de tüm göçmenlerin bu masal yaratığıyla özdeşleşebilmesine olanak vermişlerdir.

Bellek zararlı hale geldiğinde geleceği felç eder ve yineleme unutuştan daha zorunlu hale gelir. Tarihi kullanmaya değil, anlamaya çabalamak, anlam veren bellek ile yenilik yapmaya çağıran geçmişe itaatsizliği bir araya getirebilmeyi sağlar. Batılı toplumlar için bellek yakın zamana dek önemsizdi. Batı'da yakın geçmişte bir atalar kültünün ortaya çıkışı büyük ihtimalle siyasi niyetlidir. Fransa'da Clovis'in geri dönüşü, İtalya'da Padanya'nın hortlaması, Kudüs'teki Kenan çömlekleri, ABD'de dokuz bin yaşında bir beyaz adam iskeleti

bulunması, "Gidin buradan, buraya ilk biz geldik", anlamına gelen birer simgeye dönüşür. Bu muhtemelen yanlış da değildir. Sorun "biz"in kim olduğunun tanımlanmasında, böylece gitmesi gerekenin kim olduğunun belirlenmesindedir. ABD'de Columbia Nehri kıyısında beyaz bir adamın iskeleti bulunur, bu adam sarışın olduğuna göre tüm Kızılderililer gitmelidir. Geleceği planlamak adına kullanılan geçmiş, ideolojik bir dilbilgisi yaratır.

Bu saçma mantığın açıklaması toplumsal yapının sürekli nitelikteki plastikliğinde bulunur. "Biz" kavramının açık bir tanımlaması ancak kültürel bir akım oluşturabilecek kadar yeterli olan birkaç yıllık zaman içinde yapılır. Çeşitli aidiyetlerin bir demetinden ibaret olan toplumsal kimlik yalnızca anlık bir geçerliliğe sahiptir. Değişmeyen tek şey değişimdir. Ancak yaralı kişi, yarasını belleğinde, yani bireysel kimliğinde taşır. Yaşam boyunca yavaş yavaş değişiriz; oysa kültürel akımlar çok hızlı biçimde sönebilir ya da tersine dönebilir, o kadar ki aynı biyografi içinde değişmekte olan toplumsal bağlamlara yakalanabiliriz. 1946 yılında Katolik bir Polonyalı, sarışın iki çocuğuna iyi birer Ari olarak yetiştirilmek üzere III. Reich tarafından el konduktan sonra, bu ideolojiden çok canı yanmış bir şekilde ABD'ye gelmiştir. O yıllarda bu öyküyü yayımlayabilecek çok sayıda Lehçe gazete mevcuttu. Yaralı kişi tanıklığını yapabilmişti. Bugünse Lehçe yayımlanan bir gazete kalmadı çünkü çocuklar artık yalnızca İngilizce konuşuyor. Ama öğrencilerin Amerikan diploması alabilmek için İspanyolca yapılan sınavlardan geçmesi gereken birkaç üniversite ortaya çıktı, Asyalıların okullarındaysa bir Batılıyla arkadaşlık eden her öğrenci "beyazlaşmak"la suçlanır oldu. Aynı yarayı taşıyan aynı Polonyalı bu kez susmak zorunda kalırdı çünkü artık onu anlayacak kimse kalmamıştır.

Sizi dinleyenlerin kültürü sürekli değişir, aynı olaylara hep farklı anlamlar yüklerken nasıl nefes alıp verebilirsiniz; kendinizi bir bütün olarak ortaya koyabilmek, olduğunuz gibi görünebilmek için yaşadığınız felaketi nasıl anlatabilirsiniz? Primo Levi imha kamplarından çıktıktan sonra, 1948'de, tanıklık etmek istediğinde yazdığı kitap yedi yüz nüsha satılmıştı. Üstelik o sırada tanınmış bir kimyacıydı. Görünüşe bakılırsa kitabını yalnızca yakınları satın almış.

1987'de ani bir kültürel değişim yaşandı: Avrupa bu tür anlatılara doyamaz hale geldi ve *Bunlar da mı İnsan?*'ın satışı yüz bine yaklaştı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kamplardaki tutsaklar susturulmuştu. Münasebetsiz söylemleriyle akşam davetlerinin tadını kaçırabilir, Fransız ulusunun şen bir biçimde yeniden doğuşunu sekteye uğratabilirlerdi. Bu kişilerin tanıklıkları umudu baltalayacaktı. O kadar ki çok sonraları, 1971'de Profesör Faurisson, bellekte hiçleştirme girişimini yeniden ele alan yadsıyıcı tezini üniversitesine kabul ettirmekte hiç zorlanmamıştı.

Bu sessizlik, herkesin sorumluluğu bulunan kültürel bir suç ortaklığının sonucudur. Tutsakların yadsınması, yaralılarının köze üflemelerine engelleyerek, yeniden diğerleri gibi olabilme umudu vermiştir. "Bu yaşlar da neyin nesi? Neyse ne, hayat devam ediyor,"[28] der Barbara. Yeniden bir bütün olabilmek artık mümkün değildir. Her türlü felaket, yarayı ve pisliği korumamak için değişime zorlar. Bu da, yerinden kımıldatılmayı reddeden bir yaralıda olduğu gibi, çekilen acıyı azaltmaya yarar.

Tüm kültürler inkâra yatkındır. 1914–18 Savaşı'ndan sonraki yadsıma girişimi döneminden bugün pek söz edilmiyor. Yaşanan dehşet o kadar büyüktü ki dönemin liderleri kâbusu sürdürmemek için konuyu kapatmaya karar verdiler: bir buçuk milyon ölü, kırk milyon dağılmış surat, elli milyon amansız hasta. Her evde ya yas tutuluyor ya da bir sakat bulunuyordu. Ve bunlardan hiç söz edilmemeliydi!

Bu yadsımaya son veren, 1921'de Nancy milletvekili Louis Marin oldu. Savaş gazileri için dernekler kuruldu, köy meydanlarına kimi görkemli kimi mütevazı; üzerinde generallerin, subayların değil, yörenin kasabının, komşu köyün yerlisinin adları kazılı anıtlar dikildi. Dehşetle yüz yüze geldikten sonra sessizliğe zorlanmış küçük, mütevazı insanların intikamıydı bu. "Yıllık anma törenleri kamu iktidarları tarafından değil, gazi derneklerince düzenlenmektedir."[29] "Bu yadsımanın anlamı şuydu: 'Geberin, acınız canımızı sıkıyor.'" Ancak küçük insanlar ayaklandı. Kimisi, çektiği acıları yazıya döktü, hatta bunlardan biri olan Henri Barbusse'ün *Ateş* adlı kitabı Goncourt ödülüyle bile onurlandırıldı.

Gerçekler rahatsız ediciyse toplumsal inkâra başvurulur. Gazilerin toplantıları alaya alındı, bu insanlar ikinci kez susturulmaya çalışıldı. Cehennemi görüp geri gelmiş bu adamların tanıklıkları gülüşmelere neden oluyordu. Cezayir çatışması, 1960'ların "polis operasyonu" da yine susturulmuş bir savaş oldu. Siyasi nedenlerle, olayın küçük gösterilmesi gerekiyordu. Duygusal nedenlerleyse, büyük şehirde yaşayan halkın pek çoğu ordunun Cezayir'e tatil yapmaya, oradaki kolonicilerin çıkarlarını savunmaya gittiğini düşünüyordu: Üç milyon asker, yirmi beş bin ölü, bir milyon yaralı, binlerce kayıp bu şekilde neredeyse tamamen inkâr edildi.

Duygusal inkârın tam karşıtı olarak belleğe egemen olmak da totaliterliğin bir belirtisidir. 1950'lerde, komünizmin yükseldiği sıralarda, aydınlar SSCB'deki gulaglara, savunmasız davalara, temizleme operasyonlarına, Yahudi düşmanlığına tanıklık edenleri dinlemeyi reddederken de gerçeğin inkârı kural halini almıştı. Kuramın tutarlı kalabilmesi için, onu değiştirmeyi gerektirecek bilgilerin önlenmesi gerekiyordu. Temsilde düzen hüküm sürer. Gerçekse başka yerdedir.

Irkçı olmanın mutluluğu kendini başkasının yerine koymayı değil, "ortak bellek" denen efsanevi bir anlatıya boyun eğmeyi gerektirir.

Duygusal inkâr da yaralılarınkiyle aynı türdendir: Savunma amaçlıdır ve çekilen acıyı azaltır. Ancak toplumsal yadsıma kasıtlıdır. Söylemde hiçleştirme girişimini sürdürür, eyleme geçişi hazırlar. Akşam davetleri psikolojik inkâr sayesinde sessiz sakin geçer ancak unutuşun kısıtlı kullanımı, ırkçı olma mutluluğunu hissettirir.

Çünkü bu da bir mutluluktur gerçekten. 1930'ların Alman sinemacısı Léni Riefensthal, Berlin Olimpiyat Oyunları'nı filme aldığında, söylediğine göre farkında olmaksızın, Nazi imgeleri kullanmıştı. Filmde görülen tüm gençler sarışın ve güzeldi, hepsi göğe bakıyordu. Işıklandırma sayesinde kasları ortaya çıkıyordu. Sürekli zaferler kazandıkça etobur bir sevince kapılıyor, diğer tüm halklardan üstün olduklarını gösteriyorlardı. Bu dönemin tüm filmleri imgeleriyle düzeni, hiyerarşiyi, zaferi, saflığı, gücü ve ataları öne çıkarıyordu. Kalabalık hizaya dizilmişken şef ışığın içinde yükseliyor, ırkın kurucularının sözlerini aktarıyordu. Aynı dönemde

çekilen komünist filmleriyse askeri geçit törenlerinin gücünü cesur halkın ve sevgili babalarının sevecen düzensizliğine bağlıyordu.

Her iki örnekte de totaliter tiyatro ve kitlelerin sahneye koyuluşları, içinde yadsımayı taşıyan bir imgeler anlatısı oluşturur. Temsilin kanıt yerine geçebilmesi, berrak ve ikna edici olabilmesi için karşıt tanıklığı engellemesi gerekir. Herhangi bir tartışma imgeyi zayıflatacak, ona nüans getirerek ikna gücünü hafifletecektir. Kuşku mutluluğu bozar. Demokratlar tılsımı bozan kişilerdir. Bize siyahların aptal dansçılardan daha fazlası olduğunu, tıpkı bizim gibi sanattan, felsefeden söz edebileceğini göstermeye çalışarak, bizim üstün bir özden geldiğimize, değerli olduğumuzu kanıtlamak zorunda kalmamak için yalnızca doğru yerde ve doğru ten rengiyle doğmamızın yeterli olacağına inanmamızı sağlayan duygusal söylemimizi bulandırırlar. Çünkü bizim var olmamız üstün olmamız için yeterlidir. Bu "sefiller aristokrasisi"[30] bize bir kanıt sunar. Olur da bir talihsizlik eseri başkalarının da bizimle aynı değerde olduğunu öğrenirsek, duyduğumuz sevinç azalacaktır çünkü bu durumda bu kişilerin görüşlerini de dikkate almamız gerekecektir. Suçluluk duygusu başkalarına gülmemizi, onları ezmemizi ya da ortadan kaldırmamızı engellediğinde aidiyetten gelen coşku da azalır.[31]

Irkçılığın insanları mutlu edebilmesi ancak inkâr sayesinde mümkündür. Bu seçici körlük belli bilgilerin bilince ulaşmasını ve tüm ırkçıların başkalarını küçümseyerek kendilerini mutlu hissedebilmeleri için gerek duydukları katıksız tasviri bozmasını önler.

Ortak bellek yitimi kurallaşır; yadsıma berrak bir vicdan, bir yol haritası ve kişinin kendisini kurbanın yerine koymamasına imkân veren lezzetli bir aidiyet duygusu yarattığı için çok işe yarardır. Belleğin bu şekilde sakat bırakılması kitapların yakılmasını, tanıkların susturulmasını ve tarihin yeniden yazımını gerektirir. Fosil bir düzen için bundan daha kolay bir şey yoktur. Yadsıma reçetesi o kadar etkilidir ki tarihin tüm dönüm noktalarında düzenli olarak uygulanmıştır. 1. yüzyılda bağnaz Yahudiler, ılımlı Yahudilerin izlerini ortadan kaldırmıştır; Engizisyon tek bir inancın var olması arzusuyla, altı asır boyunca (13. yüzyıldan 19.'ya dek) kendi gibi düşünmeyen herkesin izini ateşle silmeye çalışmıştır;

1933'te Berlin'de Nazilerin kitap yakması da belleğin kasıtlı bir biçimde oluşturulması çabalarına dahildir; tıpkı Yunanistan'daki Albaylar Cuntası, Şili'deki Pinochet rejimi ve geçmişle savaşmanın itiraf edilemeyen amaçlar güttüğü tüm insan topluluklarında görüldüğü gibi. Ortak bellek ruhu yaralı olanları sessizliğe hapsedip yalnızca kendisini haklı çıkaran kişilere değer vermekte çıkarı bulunan, rahatsız edici olmayan bir söylemdir.

Zihnimize başkalarının duyguları tarafından yerleştirilmiş olan bireysel bellek, bir toplumsal tiyatro yaratmakta kullanılır.

Bireysel belleğe gelince, o da çevrenin etkisi altındadır. Bireyin içinde bulunduğu duyusal çevre beyindeki kimi bölgeleri biçimlendirerek, bireyi belli bilgi türlerine duyarlı hale getiren duygusal bir model geliştirmesini sağlar. Daha sonraysa insani çevre belli olaylara duygu yükler ve bunlar da kişinin anılarını besler.

Eğer akıl yürütmemizi bu aşamada durduracak olursak, bireyin, çevresinden kimi anılar toplayan boş bir kap olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak içimizdeki dil, kendimizi ve tarihçemizi düşünürken oluşturduğumuz anlatı, ortamın değiştiği ve bizi köşeye sıkıştırdığı kimi zamanlarda, kendimiz olarak kaldığımız duygusu veren bir anlatıcı kimliği, bir betimlemeler istikrarı yaratır.

İlişkilerimizdeki çabaların büyük bölümü, her biri doğru söylediğini savunan iki anlatıyı birbiriyle örtüştürmeye dayanır. Ancak gerçek ortadadır ve ona tanık olanlar gördüklerini kendi gözleriyle gördüklerini savunur. Gerçeklik onu aktarma iddiasındaki toplumsal anlatıda da mevcuttur. Ama aynı şey değildir.

Görgü tanıklığının kurumsal bir doğası olduğunu düşünmemiz mümkündür çünkü yalıtılmış çocuklar bize yalnızken maruz kaldıkları olayları belleklerinde tutmakta güçlük çektiklerini öğretmişlerdi. Görgü tanıklığının kurumsal doğasından söz etmemiz,[32] ancak belleğin kurumsal kullanımından söz edebileceğimiz kadar mümkündür.

Büyük bir tanık, savaş gazisi ya da tutsağı, bir anma törenine katıldığında onun geçmişi ya da kişiliği hakkında hiçbir şey bilmiyoruzdur. Ancak bir şeyleri göstermek üzere oraya yerleştirilmiş olmalıdır, bir çağrışım yaratabilecek tüm belirtileri üzerinde

toplamalıdır: Renkli bir takke, sıra sıra madalyalar, çizgili pijama ya da kola damgalanmış bir sayı, gerekli anlatıyı akla getirmek için yeterlidir. Bu kişinin, bedeni ve sırf varlığının çağrıştırdığı tüm işaretlerle oluşturduğu imge, trajediyi adaba uygun unsurlarla anlatır: Üst üste yığılı cesetler... Dumanı tüten bir baca... Sadistçe sırıtarak adam öldüren Naziler... Oradan kurtulduktan sonra tanıklıkta bulunmayı kendine görev edinen çok az sayıda kişi, çektiği acıların bu yolla tıpkı bir reklam filmi gibi bir imgeler anlatısına, sözsüz bir öyküye dönüştürdüğünü belli belirsiz fark eder. Düşünceden yoksun bu söylem basmakalıplaşmış bir senaryoya dönüşür ve uzun vadede en baştaki duyguyu bile uyandırmaz olur.

Kurtulan kişi, mutsuzluğunun daimi temsilcisi rolünü oynadığında, bu onun iç dünyasında vazgeçilmez bir göreve dönüşür. Tanıklığı, yaşadığı aşağılanmayı yapıcı bir mesaja, hatırlama zorunluluğuna dönüştürerek, aynı şeyin bir daha hiç yaşanmamasına yarar. Olayı yeniden dile getirmekle onu duyguya dönüştürdüğünden, kendini iyileştirme olanağı da bulur. Yaşadığı anlamsız mutsuzluk anlam kazanır ve bir işe yarayacağı için de katlanılır olur. Bu da dinleyenlerinin ya da daha çok izleyenlerinin iç dünyasıyla hiç de uyumlu değildir çünkü onlar böyle bir dönüştürme çabasına girmek zorunda kalmamıştır. Genç tarihçilerin düzenlediği bir toplantıya çağrılan eski bir tutsaktan artık hiç kimsenin dinlemediği slogan gibi birkaç korkunç cümleyi dile getirmesi beklenir.

Auschwitz'den sağ çıkan küçük Bernard, 1950'lerde okuduğu lisedeki ölüler anıtının dibine her yıl çelenk bırakmak zorunda kalıyordu. Buz gibi bir sessizlik içinde, iki tarafındaki sersemlemiş öğretmen ve öğrenci sıraları arasından elinde çiçeklerle geçiyordu. Yaşadığı mutsuzluğun ve bütün soykırımın anısı kupkuru bir törene dönüşmüştü: sıkıntılı bir sessizlik içinde birkaç ayak sesi gürültüsü, bir reverans ve bu tören angaryası biter bitmez yaşamın kaldığı yerden akmaya devam etmesi. Yüzler yeniden canlanır ve neşeli gevezeliklerin uğultusu bambaşka şeyler düşündürmeye başlar.

Bütün bunlar bunun içinmiş!

"Niçin" sorusunun baskısı, tanıklık etmenin yükü, çok geçmeden iletişim kurmanın olanaksızlığıyla karşılaşıyordu. Çocuğu susmaya

zorlayan da çevreydi, sonra bunun için onu suçlayan da. Yaşadığı büyük güçlüğü sözsüz bir öyküye, basmakalıp bir tiyatro gösterisine dönüştüren de çevreydi; suçluluk duygusunun verdiği rahatsızlık olmadan, başkalarının mutsuzluğunun insanın içinde tetiklediği utanç duygusuna kapılmadan, birazcık daha rahat yaşayabilmeyi istediği için bu konuya ilgisini yitiren de. Ama tam tersine, mutsuzluğunun edepsizliği bir çeşit duygusal oburluğa yol açtığında, çocuk daha da fazla suskunlaşıyordu.

Anı yalnızca başkalarının duygusu tarafından beyne kazınmış bir olayın biyolojik kaydından ibaret değildir. Ruhu yaralı herkesin maruz kalmak zorunda olduğu bir tarihi de vardır. Travmaya uğramış kişilerin, anı henüz tazeyken,[33] duygularına egemen olabilmek, yaşadıkları güçlüğü sosyalleştirebilmek, kendini yeniden diğer herkes gibi hissedebilmek için onu bir anlatıya dönüştürmesi gerekir.

Kargaşa yaşanırken sessizlik sersemletir. Söylenecek bir şey yoktur. Katlanmak gerekir. Ancak bir deprem sonrasında bir hangarda, toplama kampı dönüşü Paris'teki Lutétia Oteli'nde ya da bir tecavüzün, saldırının akabinde müşahede altına alındıkları bir kurumda yaralılar az çok sosyalleşebildiklerinde gevezeliklerinin gürültüsü çınlamaya başlar. Dinleyenler onları hemen susturur. Yaralılara bakan görevliler kimi zaman geriye doğru bir bellek akışına, her bireyin içinde bir çeşit kendini tutma güdüsüne yol açabilir. Bu durum, yaralı her şeye rağmen tanıklık yapmak istediğinde kişilik bölünmesini ve dolambaçlı yollara başvurma zorunluluğunu kısmen açıklar.

Kişinin mutsuzluğunu dışavurma zorunluluğu yalnızca toplumsal açıdan kabul edilebilir şeylerin dışarı çıkmasına izin verme zorunluluğuyla karşı karşıya gelir. Bu karşıtlıktan anı-gösteri doğar. Saldırganlara yakınlıklarından dolayı kimi zaman tiksinti bile uyandıran[34] kurbanlar susturulduktan sonra, mutsuzlukları resmi bir ideali sahneye koymakta kullanılmıştır. Hatta ölüm kamplarından sağ çıkmış kişilere, saldırganla işbirliği yapmadan hayatta kalabileceğine inanmadıkları için, kuşkuyla bakılması gerektiğini savunanlar bile artık tüm siyasi toplantılarda eski bir tutsağın bulunmasını istemeye başlamıştır.

14–18 Savaşı sonrasındaki yadsıma girişiminin gazi dernekleri tarafından aşılmasıyla yerine toplumsal açıdan uygun bir anlatı konmuştur. O kadar ki bu savaşta çarpışanlar kendilerini dinleyenlere yalnızca duymayı umdukları şeyleri anlatmakla yetinmişlerdir: "Kan kırmızı göller" ve süngü savaşları korkunç lezzetli birer klişeye dönüşmüştür. Gerçekten tanıklık edip doğruları anlatmak, tılsımı bozmadan ve eleştirilere maruz kalmadan mümkün değildir. Aslında şarapnellerin yol açtığı yanıklarla dağlanmış yaralar, daha aktığı an çamura karışıp giden "kan kırmızısı"ndan ziyade irine neden olmuştu. Süngülere gelince, neredeyse hiç kullanılmamışlardı bile.[35] Ama bunlar anlatının içinde harika durur, şanlı biçimde can veren bir halkın yiğit neferinin ibret verici öyküsünü anlatır.

Bizzat tanıklar da er ya da geç, kendi belleklerine kazınmış anılar yerine, yaşadıkları güçlüklerden yarattıkları efsaneleri anlatıyordu. Akademilerin taçlandırdığı romanlar, görüntüleriyle hayranlık dolu gözyaşlarını sel gibi akıtan filmler, çamurlara ve böceklere bulanmış savaşçıları küçük insanların cesaretini ve soyluluğunu anlatmakla yükümlü, ışıltılı kahramanlar haline getiriyordu. Çünkü ülkenin onurunu kurtaran, kendini küçük düşürmüş subaylar değil, bu küçük insanlardı. İçlerinden yalnızca biri, milyonlarca adamın ölümüne ve tüm toplumun melankoliye düşmesine yol açmış karar vericilerin vasatlığından kendini kurtarabilmişti: Mareşal Pétain.[36] Ancak onun da cesareti ve dürüstlüğü sayesinde efsaneye dahil olması, yirmi yıl sonra, 1 Temmuz 1940'ta meşru biçimde seçilmesinin yolunu açmış; bu da yine bir yadsıma siyasetiyle küçümsenmeye çalışılacak başka bir katliama ortak olmasına neden olmuştu.

Estetik gereksinimi o kadar güçlüdür ki
bir tanıklık efsaneyi öldürerek dayanışmayı yok eder.

Estetik gereksinimi o kadar güçlüdür ki gerçek silikleşir. Oysa nesnel tanıklığa erişim mümkün olduğunda, efsaneden daha şiddetli duygulandırma etkisi vardır. Öte yandan düşü öldürerek sosyalliği de dayanışmayı da yok eder. Bağlarını korumak niyetinde olan bir tanık, efsaneye boyun eğmelidir. Bu yüzden de belleğindekileri dile getirdiğinde kendini tek başına bulur ve çoğunlukla saldırıya

uğrar. Çamur kaplı iğrenç bir yaranın tasviri, sıkıntıdan başka bir şeyi öldürmeyen bitmek bilmez iskambil oyunları, lağım çukurlarındaki ölümün saçmalığını kabullenen sersemlemiş haldeki adamların duygusal kayıtsızlığı, dinleyenlerde kurban-tanığı çok fazla küçümsememek için unutmayı tercih edecekleri sessiz bir tiksinti yaratır. Buna karşılık, iyi bir konuşmacı, aptalca bir ölümün can sıkıcı bulantısını yalnızca anlatı içinde anlam ifade eden şanlı bir destana dönüştürmek için gereken doğru sözcükleri bulabilecektir. Bu sahte tanık büyük hayranlık uyandırır çünkü süslediği gerçeklere katlanabilmemizi mümkün kıldığı için bize kendimizi iyi hissettirmiştir. Eğer bir arada yaşamayı ve birbirimize bayılmayı istiyorsak gerçeğe değil, efsaneye mecburuz. Gerçeği söyleyenin vay haline, toplumdışına itilmekten kurtulamayacaktır.

Küçük Bernard kampa hapsedilip ölüme mahkûm edilişinin gerçekliğini; fötr şapkalı, kara gözlüklü sivil Fransızların eşlik ettiği Alman askerlerinin altı yaşında bir çocuğu gece vakti nasıl tutukladığını anlatırken bu gerçekler o dönemde o kadar akıl almaz görünüyordu ki hiç kimse ona inanmamıştı. Firar öyküsünü anlattığındaysa, bu, yetişkinlere o kadar abartılı gelmişti ki kahkahayla gülmüşlerdi. Günün birinde iyi bir adam, belli ki seçkin biri ona şöyle dedi: "Al şu bozuklukları, şeker alırsın. Güzel öyküler uyduruyorsun." Bu bir avuç sözcük küçük Bernard'ın neredeyse elli yıl boyunca susmasına yetti. Ancak kültürün duymayı istediği şeyleri söyleyebiliriz. Oysa tanıklık etme zorunluluğu yaralı kişiye neredeyse ona işkence edecek kadar musallat olur. Eğer tanıklık etmezse bu bir ihanet olacaktır. Fakat söyleyeceklerini yalnızca kültürün dayattığı ifade ölçütleri dahilinde söyleyebilecektir.

Bugünün kaygısı kimi tanıklıkları gerekli kılarken kimileriniyse susturur; sanki ortak kimlik, yalnızca tasvirde var olan kültürel 'biz", gelecekteki amaçlarını gerçekleştirebilmek için geçmişin belli bir anlatısına gerek duyuyormuş gibidir.

Kurtuluş sonrasında, ayrıcalıklı olan tanıklık direnişçilerinki olmuştu. İki yüz bin kişi sayesinde (toplam kırk milyonluk bir nüfustan), her bir Fransız yurttaşı imajını iyileştirebilme ve 1940 bozgunuyla, aşağılayıcı işgalin yaralarını sarma olanağına

kavuşuyordu. Her anlatı, her film Fransızların hepsinin direnişçi olduğunu düşündürmeliydi, pek böyle görünmüyor da. Noël-Noël'in *Le Père tranquille* [Sakin Baba] (1946) filmini gören herkes bu aile babasının bütün savaş dönemini bir korkak olarak geçirdiğine inanır. Aldanmayın sayın seyirciler, görünürdeki bu boyun eğiş sayesinde aslında daha iyi direnebilmiştir (hepimiz için bu böyle midir yoksa?). Savaş sonrası yılların inanılmaz kültürel neşesi içinde gerçek iç bunaltıcı, hayal edilense şahaneydi. Bu film de, güzel kahramanlık öykülerinden başka şey duymak istemeyen bir kültürün bütün romanları ve gerçek tanıklıkları gibi, bunun bir parçasıydı.

Primo Levi, Robert Antelme, David Rousset ve daha birçoğu, maruz kaldıkları sayısız dehşete tanıklık yapmak istediğinde kültürel bağlam söz hakkı tanımamıştı. Buna karşılık, 1980'lerde, gerçekte neler yaşandığının anlaşılması talep edilir oldu. Artık şehirlerin yeniden kurulması, ailelerin kavuşturulması öncelik olmaktan çıkmıştı. Geçmişe dönerek onun şifrelerini çözmeye çalışmak mümkündü. İşte bu yeni bağlam içinde tanıklıklar anlam kazandı.

1950'lerde Vichy hükümeti memurlarının tarihteki ilk büyük idari katliamın soğuk şiddetine katıldığı gerçeğine göz yummak gerekmişti. Bir kaymakamın basit bir idari karara attığı imzayla 1.990 yetişkin ve 263 çocuğu ölüme mahkûm edişi fazla bir şey ifade etmiyordu. Hayatta kalan birkaç kişinin "Ben de oradaydım"larına kulak veren çıkmıyordu. Hatta tam aksine, sosyalleşebilmeyi başarmış kişiler bunları susturmaya özen gösterirken, kendilerine, gördüklerini sandıkları şeyleri aslında görmediklerini bilgiççe açıklıyordu çünkü bunlar görmeleri gereken şeye uymuyordu. Dönemin karar mercilerinin psiko-sosyal sağırlığının amacı yeniden yapılanmanın birliğini ve atılımını korumak, bunun için de tanıkları susturmaktı. 1945'te yaşanan sorun ancak 1981'de, toplumsal bağlamın bu "büro cinayeti"ne[37] yeni bir anlam verdiği tarihte duyulabilmişti.

Ancak 1998'in toplumsal bağlamı içinde kim olayların 1942–1944 arasındaki arşivlerde olduğundan farklı bir anlam taşıyabileceğini anlayabilirdi ki? Battaniye, kahve ve temiz vagonların sipariş belgeleri bulunduğunda, eski kaymakam bunları insani edimine kanıt olarak sundu. Oysa battaniyelerin, çocukları bir araya getirip

gruplandırarak vagonlara hapsedilmesini kolaylaştırmak için kullanıldığını kim hatırlayabilirdi? Kahve yalnızca geceleri dağıtılıyordu. Zorunluydu ve insanları cop darbeleriyle sıraya dizerek yoklamayı kolaylaştırmaya yarıyordu. Vagonlara gelince, bunlar memurun öne sürdüğü gibi[38] bavulları taşımak için falan kullanılmıyordu; çocuklar, kaçmasınlar diye, içine doldurulup kapıları mühürleniyordu.

Raporlardaki her şey doğruydu: Arşivlerdeki battaniyeler, kahve ve vagonlar vardı. Ancak tüm bu nesneler, belirtilenin çok aksi bir anlam taşıyorlardı. 1940 yılında, savaşın gerçekliği içinde katliamı kolaylaştırmaya yaramışlardı; oysa 1998'in anlatısında insani yardım kisvesine bürünüyorlardı. Olguların anlamı arşivlerde yazılı değildi ve olaydan çok uzun zaman sonra, başka bir bağlam içinde, geçen zamanın etkisiyle değişmişti.

Bakış açısız tanıklık yoktur. Eğer bir olayı anlatıyorsanız, geçmişiniz ve çevreniz sizi ona duyarlı hale getirdiğindendir. Eğer onu bugün birine anlatıyorsanız anlatınız sizi aklamak, bir utançtan arındırmak ya da ortak tasvirleri değiştirebilmek üzere toplumsal algıyı etkilemek gibi bir hedef gözetiyordur. Primo Levi kitabının Almancaya çevrileceğini öğrendiğinde şöyle demiş: "[...] içimi yeni ve güçlü bir duygunun kapladığını hissediyorum, savaşı kazanmış olma duygusu bu [...] Bu kitabın asıl seslendiği kişiler, bir silah gibi üzerine doğrultulduğu insanlar Almanlardı."[39]

Çok şey anlatan bir ifadedir bu. Anılarımızın değil ama anılarımızın anlatısının kime doğrultulduğunu merak edebiliriz. Anılarımız kendimize bir anlatıcı kimliği oluşturabilmemiz için gereklidir, unutarak otobiyografik bir anlatıyı tutarlı hale getiririz; nefretten fazla etkilenmememiz ve uzun süre canlı tutmamamız için. Eğer yaşamı seviyorsak öykümüzü anlatmamız gerekir. Ama eğer nefreti seviyorsak o zaman anılarımızın anlatısı bir silah görevi görecektir.

Toplumsal bir anlatının tutarlı olması o kadar önemlidir ki en cömert ve en yararlı olanları dahil hemen hemen tüm kurumlar, kurbanların düşünülmesi mümkün olmayacak tanıklıklarını susturmuştur.

Modern psikiyatri 1970'lerde kurulduktan hemen sonra, henüz 1981'de psikiyatristler arasında yadsımaya sebep olan bir tez doğdu.[40]

Bundan söz edildiğini ben de duymuştum. Psikiyatri hastanelerinin eski yöneticileri ile emeklilikleri yaklaşan birkaç hastabakıcı bana savaş sırasında bu hastanelerde gündelik yaşamın nasıl olduğunu biraz anlatmıştı. Ama o dünyada zaten yalnızca hastalar değil herkes çıldırmış gibiydi. Hastabakıcılar arasında cömert ruhlu olanlar ile canavarlara benzeyenler bir arada çalışıyor, hekimlerin kimi inanılmayacak kadar cahilken kimiyse klinik ya da tedaviyle ilgili yeni yöntemlerin keşfi üzerine kafa yoruyordu.

1940'lardaki psikiyatri hastanelerinin kültürel bağlamı içinde yaşam mücadelesinden, en güçlülerin seçiliminden, dolayısıyla da zayıfların elenmesinden sıkça söz ediliyordu. Bu tuhaf hastanelerde, 1938'de %6,88'ken 1941'de %26,48'e fırlayan ölüm oranlarındaki yükselişe sebep olan sinsi kararların alınmasında; tıklım tıklım yüz yirmi bin hasta, gıda kısıtlamaları, bakımsızlık ve ırkı kirletenlerin ortadan kaldırılması yönünde açıkça dile getirilen niyet etkiliydi.[41] Besin yetersizliği kaynaklı ödemler ilk kez bu dönemde tanımlanmıştı. Ancak ölen kırk bin hastadan geriye hiçbir iz, hiçbir yazılı anlatı kalmamıştır. Tanıklık edebildiklerindeyse anlattıkları korkunç şeyler ürkütücü sayıklamalar olarak görülmüştü; oysa aslında çıldıran, toplumdu. Savaştan sonra geçmişle hesaplaşmaya girişmeden ulusun yeniden yapılandırılması istendiğinde tam da uygun düştüğü gibi bu hastalar sessizce ölmüştü.

Bilincin bu şekilde devreden çıkmasıyla psikiyatri hastaneleri yeniden açılabilmiş, sınavlar gözden geçirilmiş; psikiyatrist, hastabakıcı, yönetici olmak dünyanın en kolay işi haline getirilmişti. Hâlâ gömülü olan utançların ortaya çıkarılmamasını dileyen; revizyonist bir yaklaşımla, yaşanan trajedinin önemini azımsamaya uğraşan karar vericiler inkâr sayesinde korundu. Bu kişiler sayıları küçültüp, "normal" insanların da savaş sırasında açlık çektiğini savunarak o dönemde pek çok yatılı hastanın iyileşip ailesinin yanına döndüğünü söyler; tüm bunlar doğrudur da.

Trajedi anlatılarının kendiliğinden geçirdiği evrim bu tür bir revizyonizmi kolaylaştırır. Yaralanmış kişinin belleğinin sahnelenmesindeki son perde, sıradanlaştırmadır. İster çevremizin tepkileriyle içimizde gelişen benliğin mahrem tiyatrosunda olsun,

ister tumturaklı bir efsanenin kamuya açık tiyatrosunda, anıların sahneye konuşu her zaman dehşetin mırıltıya dönüşmesine ve spot ışıklarının sönmesine doğru bir evrim gösterir.

"Evet ya... Tüm bunlar o kadar da önemli değil... Ensest atlatılabilir... Almanların o zamanlar acımasız olduğunu biliyoruz... Okul kitaplarında sömürgecilikten söz edilmesine artık katlanamıyorum," türünden düşünceler, kendi rahatları uğruna biraz gündelik revizyonizme başvuranlar için gayet olağandır.

Elbette ki bu suça herkes ortaktır: Charlotte Delbo gibi kurbanlar da rahat uykularını kaçırabilecek ayrıntıları duymamak için onca zahmete girmiş kişiler kadar "tarihin içinden çıkıp yaşama geri dönebilmeyi"[42] isterdi. Bu koruyucu inkâr, yaralılar ile onlara bakmakla görevliler arasında çok tuhaf ilişki sorunlarına da yol açar. Amerikalı askerler, kampları serbest bıraktığında, onların iğrenen bakışlarıyla karşılaşan yaşayan ölülere ne gülümsemiş ne de tek bir sözcük söylemişti. Hemen hemen tüm küçük ensest kurbanları bunalım belirtileri göstermiştir. Ancak kendilerine hayal gördükleri ya da babalarını kışkırtmış olabilecekleri söylenerek susturulmuşlardır. Tıpkı bugün Ruandalı çocuklardan gördükleri katliamların kanıtlarının istenmesi gibi, soykırımdan sağ kurtulan çocuklardan da ölmüş ailelerinin ölüm belgelerini göstermeleri isteniyordu. Savaştan kaçan çocuklara emeklilik sigortası için kaç yıldır prim ödediği soruluyor, uzaklardaki bir derneğin hediyesi olan ama giyilmesi mümkün olmayan bir kazağı vermek üzere büyük masraflarla onlara yolculuk yaptırılıyor, açlıktan ölmek üzereyken kurtulan bu çocukların devletçe yerleştirildikleri el konmuş otellerde lükse alışarak şımarıp şımarmayacakları ciddi ciddi tartışılıyordu. O kadar ki kurbanların neredeyse tamamı bu gündelik saçmalıklara ayak uydurabilmek için ruhsal olarak bölünüyordu. Kendilerini anlaması mümkün olmayacak "normallere" yönelttikleri anlatı, kendileri gibi olan, aynı dehşet dünyasını paylaştıkları diğer kurbanlara yönelik, neredeyse gizli ikinci söylemden tamamen farklıdır.

Belleğin bu çift yönlü sosyalleşmesi ilginç bir sonuç doğurur. İçinde, olanlara tanıklık etme zorunluluğu duyan yaralı birey toplum onu susturduğu için hiçbir şey söyleyemez. Ama öte yandan,

yine aynı toplum, çektiği acıların anlatısından topluluk efsanesini besleyebilmek üzere yararlanmak için onu hatırlamaya zorlar. Eski tutsakları "üniforma içinde", tribünün dibinde ayakta durmaya zorlayan sahneleme işte bu zorlamanın ürünüdür. Tecavüze uğramış çocuğu, uzmanlarla dolu bir salonda, kürsünün başına geçerek yaşadığı cinsel aşağılanmaları uluorta anlatmaya yönelten de yine aynı hatırlama zorlamasıdır. Tövbekâr bir komünist olan Rassinier'nin tutsaklığı sırasında acı çekmediğini ve hiç baca görmediğini söyleyerek yadsıma akımını başlatması da onun marifetidir. Sahte anılar sendromu da yine aynı sebepten ileri gelir.

1970'lerde ensest üzerinde çalışmaya başladığımızda birbirine tamamen zıt iki tepkiyle karşılaşmıştık. En sık rastladığımız, inkârdı, tıpkı bir hekimin nişanlısına dediği gibi: "Kesin hayal görmüşsün." Bir köy öğretmeninin, çocuğunu taciz eden bir babayı açığa çıkarmasının ardından köylülerin adamın tarafını tutması üzerine köyü terk etmek zorunda kalmasını ya da bir gazetecinin benimle tuhaf bir röportaj yaptıktan sonra birdenbire, "Size inanmıyorum, çocuklar bunu reddederdi," diye çıkışmasını açıklayan da toplumsal inkârdır.

Sahte anıların mutluluğuna.

İnkârın karşısına ise, bu şahane kurbanlara yönelik kuşkulu bir coşku çıkar. 1980'de ABD'de Belleği Geri Kazanma Hareketi başlatılmıştı. "Psikoterapistler" o zamana kadar "bastırılmış" travmatik "anılar"ı yüzeye çıkarıyordu. Sonrasında büyük gösterilere dönüşen bir dizi dava açılmış, çok sayıda baba kamuoyu önünde aşağılanıp mahkûm edilmiş ancak sonradan "kurbanlar" böyle cinsel tacizlerin hiç yaşanmadığını bizzat itiraf etmiş, biraz daha zaman geçince de bu korkunç "anılar"ının nereden geldiğini sorgulamaya başlamışlardı.

Psikolog Elizabeth Loftus, cinsel travmaların, her türlü nevrozun nedeni olan onarılamaz bir yönü olduğuna her zaman kuşkuyla yaklaşmıştı çünkü bizzat kendi de çocukluğunda tecavüze uğramış ve sonradan bir dayanıklılık süreci geliştirmeyi başararak gayet başarılı bir yetişkin olmuş, üstelik bir de bellek konusunda uzmanlaşmıştı.[43]

Sözde psikanalitik yaklaşım şu önermeden hareket eder: Eğer bugün kendinizi kötü hissediyorsanız bunun nedeni çocukluğunuzda

tecavüze uğramış olmanız ve bastırarak bu saldırının anısının ortaya çıkmasını engellemenizdir. Esenliğe kavuşabilmeniz için bu anıyı dile getirmeniz yeter. ABD'de müthiş bir rağbet gören bu uygulama bugün Fransa'da da yaygınlaşmaktadır. Açıklama çok berraktır: "[...] belleğin telkine ne kadar olağanüstü derecede açık olduğu karşısında hayretten hayrete düşüyorum."[44]

Telkine açık. Bugüne dek, kötü şöhreti yüzünden, hipnozun etkileme psikolojisini hafife almışız. Günümüzün kimi yazarları, Tobie Nathan,[45] Daniel Bougnoux[46] ya da Jean Léon Beauvois[47] gibiler, bu kavramın tozunu farklı disiplinlerde insanların belleğini biçimlendirmenin, zihinlerine sahte anılar yerleştirmenin ve hatta yalnızca kişinin hayal gücünde yaşanmış olaylardan içtenlikle anlatılar oluşturabilmenin nasıl mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Başkalarının biyografi anlatısında değişiklikler yapmak ve kendi gözlerindeki imgelerinde bir evrime yol açmak, yalnızca basit bir telkin yoluyla mümkündür. Bir kişinin hissettiği utanç duygusu da, sırf kendisi hakkındaki imgesi değiştirilerek tedavi edilebilir. Psikoterapi süreçlerinde yapılan budur fakat bir annenin, çocuğu; bir babanın, ailesi ya da bir kültürel topluluğun, kendisini oluşturan bireyler üzerindeki etkisi de yine aynı şekilde sağlanır. Bu etkileme süreci bize aynı efsaneyi paylaşarak bir arada yaşama olanağı verir. Sırf ortak bir duyguyu yaşamak, aynı tasvire tapınmak ve aynı ritüelleri birlikte uygulamak lezzetli bir aidiyet duygusu doğurabilir. Ama dikkatli olmak gerekir çünkü gerçeğin düşmanı yalan değil, efsanedir! Yalana kuşkuyla yaklaşır, onu ortaya çıkarmaya çalışırız; oysa efsaneye tapar ve ona boyun eğmeyi isteriz. Bu teslimiyeti yaratan ikna değil; duyguya bir yapı kazandırarak onun dolaşımını sağlayan bir çeşit davranış mizansenidir.[48]

Bugün belleğin duyguyla bağlantılı olduğunu bildiğimize göre, bu deneysel veri, olaylardan ziyade ilişkileri anılara dönüştürdüğümüzü söyler. Yani insanlarla kurduğumuz duygusal bağlar bizi daha kolay etkileyebilir. Bu durumda, kurduğumuz biyografik çatının kilit noktalarını sevgi dolu anlar ve ürkütücü olaylar oluşturur. Bizi duygusal açıdan etkileyen şeylere üzerimizde iz bırakma gücü veririz. "Hayatta unutulmaz, kollarınıza aldığınız ilk kız," der

Brassens şarkısında. Bu lezzetli anın anısı da yaşamımızın anlatısının zamanla ilgili işaret noktalarından birini oluşturacaktır, tıpkı medyada kendine çok yer bulmuş kültürel bir olayın yapacağı gibi: Başkan Kennedy'nin öldürüldüğü gün kayınpederimdeydim. Eğer böyle güçlü bir duygusal etkisi olan toplumsal olayla birleşmese, o günkü dostça ziyaretim hiçbir iz bırakmadan geçip gidecekti.

Ama daha kötüsü de var: Nefret de bir duygudur. Bu yüzden de hiç sevmediğimiz kişilerin de, en az sevdiklerimiz kadar, anılarımızı biçimlendirmesine, kimliğimize katkıda bulunmasına izin veririz. Hervé Bazin, *Vipère au poing* [Yumruktaki Engerek] adlı kitabında kimliğini nefret ettiği annesi Folcoche'un çevresinde oluşturmasının öyküsünü anlatır. İstismar edilmiş çocuklar belleklerinde, en küçük bir çağrışımla anılarının dünyasından çıkarıp oynattıkları bir film saklar: "Ne zaman çocuklarıma el kaldıracak olsam aklıma annem geliyor ve kederim beni durduruyor." Dokunaklı şarkıcı, güzel Barbara, ömrünün sonunda bile Tarbes'te bir gece bütün yaşamını dehşete sürüklemiş ve onu bağışlayarak nefret içinde yaşamaktan kurtulabilmesi için tek bir pişmanlık sözcüğü bile söylememiş babasını üzüntüyle hatırlıyordu. "Ölmeden hemen önce/Isınmayı istedi gülümseyişimle/Ama gitti hemen o gece/Ne bir veda ne bir sevgi sözcüğüyle."[49] Fakat efsane öyle altüst edici bir toplumsal tasvirdir ki bu duygu ona her bir anıyı etkileme gücü verir.

Tasvirlerin inanılmaz derecede bulaşıcı olduğu bir örnek ABD'de sahneye konmuştur. "Kurbanlar" bir araya geliyor, birbiriyle yazışıyor ve aynı kitapları okuyordu.[50] Kadınlardan bir kısmı bundan hafif rahatsızlık duyuyordu ama "psikoterapistler"in kuramsal açıklamalarının birkaç sözcüğü kuşkuları silmeye yetiyordu. Bu yolla gerçek bir zihinsel iyileşme sağlanıyordu çünkü yalnız bırakılmış bu kadınlar yeniden yaşamaya, yolculuklar yapmaya, okumaya, konuşmaya başlıyordu. Aynı acıları dile getirebildikleri kendileri gibi başka kurbanlarla, bir dünyayı paylaşıyorlardı. Çocukluklarından beri kendilerine acı vermiş yaşam biçimi nihayet bir açıklamaya kavuşmuştu. Ağrıyan yer saptanabildikten sonra ameliyat mümkündür.

Cinsel taciz kazançlı bir işe dönüşüyordu. Çekilen acılar aydınlatılınca, topluluk içinde yaşamak daha kolaydı. Bu durum boşanmayı da

kolaylaştırıyor ve terapi niyetine de küçük bir tazminat ödeniyordu. Gidişattan kuşkuya kapılansa sürgün ediliyordu. Kurbanlardan biri sosyal grubunun kendisinden beklediği anlatısını dile getirdiğinde pohpohlanıyordu: "Ne çok çile çekmişsiniz, başınıza gelenleri bize anlatın. Ama yalnızca bizim duymak istediklerimizi söylemeye hakkınız var." Bu kurbanlardan biri talihsizlikle, yaşadıklarını atlatabildiğini, mutsuzluğunu yenebildiğini anlattığında anında inkârcılıkla ya da saldırganının tarafını tutmakla suçlanıyordu çünkü efsaneye hep birlikte boyun eğmekten alınan zevki bozmuş oluyordu.

Buradaki gizem, tanıklıkların neden çoğu zaman engellendiğini, kimi zaman da neden fazlasıyla ortaya çıkarıldığını aydınlatabilmektedir. Sorun, "Yaralı olanlar, siz mahvolmuşsunuz," demekte değildir. Asıl soru şudur: "Yaralarınızı ne yapacaksınız? Onlara boyun eğerek, yardımınıza koşanların vicdanlarını rahatlatacak bir kurban kariyeri mi yapacaksınız? Size saldıranlarda ya da yardım etmeyi reddedenlerde suçluluk uyandırmak üzere acılarınızı ortaya dökerek öç mü alacaksınız? Trajedinizi güç elde etme aracı olarak kullanacak bir ideolojinin hizmetine mi gireceksiniz? Bir gülümsemenin maskesi ardına saklanıp da gizlice acı mı çekeceksiniz? Yoksa yaralarınızla savaşıp her şeye karşın insan olmayı başarabilmek için kişiliğinizin sağlıklı yanını güçlendirmeye mi çalışacaksınız?"

Herkesin ortak olduğu sessizlik komplosuna dahil olmak elbette ki bu stratejiler arasında bedeli en hafif olanıdır. Yaralı, dişini sıkar ama eğer inlerse, karşı gelirse ve hatta yalnızca acısından söz ederse onu dinleyen normal kişi bundan rahatsız olup travma geçirmiş kişiyi münasebetsizlikle, "çırılçıplak soyunmak"la suçlar. Ama kurban sustuğunda içindeki dil coşar. Suskun ve durgun bir adamın iç dünyasında dile getirilmemiş anlatılar, lezzetli ya da korkunç fanteziler yeri yerinden oynatır.

Geçmişteki yaraların anısı olmayınca ne mutlu ne de mutsuz olabiliriz çünkü böylece şimdiki an bize zorbalık edecektir.

"Susturma" stratejisinde yapılacak en iyi şey her türlü anlatı ve anıyı engelleyerek, ne geçmişe dönerek ne de gelecek için kaygılanarak yalnızca anı yaşamaktır. Bizi mutsuz eden, aslında zamanı tasvir

etmeye yatkınlığımızdır. "Anın içinde yaşarsanız her şey daha iyiye gider", der bu soruyu kendine hiç sormak zorunda kalmamış olanlar.

Tıp alanında, şimdiki zamanda yaşamanın, geçmişin yaralarına sünger çekmenin bizi gerçekten mutluluğa ulaştırıp ulaştırmadığını görmek için kimi doğalcılık deneyleri yapılmıştır. Bu konunun ele alınmasında, her yıl binlerce kişinin travmatik beyin hasarı yaşamasına neden olan trafik kazaları bize bolca malzeme verir. Bellekte oluşan boşluk, travma anını ve hemen öncesini kapsar. Ancak kimi zaman aylara ve yıllara yayılarak kazadan önceki biyografiyi silebilir ve bu şekilde geriye dönük bir bellek yitimine yol açabilir. Yaşlılarda sıkça görülen geriye dönük bellek yitimi zaman ilerledikçe yakın geçmişte yaşananları hatırlama güçlüğüyle tanımlanır. Bu kişi çoğu zaman uzak geçmişini şaşırtıcı bir kesinlikle hatırlayabilir: Dün olup biten şeyleri hiç hatırlamıyorken, altı ila sekiz yaşları arasındaki arkadaşlarının adını eksiksiz sayabilir, öğretmeninin yetmiş yıl önce söylediği cümleleri aynen yineleyebilir ya da bir çocuk için akılda kalıcı olan giysi ayrıntılarını verebilir.

Geriye dönük bellek yitimi travmanın öncesindeki biyografiyi silerken, ileri dönük bellek yitimiyse bu biyografiyi kazadan sonraki belleğe işleyemez hale gelir. Bizim için ilginç olansa, bu doğal deney sayesinde anlatıların, ifade davranışlarının ve benlik duygusunun bu farklı belleklere göre nasıl çeşitlenebildiğini saptamaktır.

Geçirdiği trafik kazasından sonra geriye dönük bellek yitimine uğramış bir kişi, beş yıl boyunca bahçıvanlık yaptığı bir golf sahasına geri dönmüştür.[51] Yolunu kaybettiğini, bu yeri hiç tanımadığını söylemiş, bununla birlikte tedirgin edici bir tuhaflığa benzer, alışılmadık bir duyguya kapılmıştır. Burada algıladıkları, artık tanımadığı bir tasviri beslemektedir. Bu ortamdayken benlik duygusu ona tuhaf gelmiştir çünkü artık geçmişi kalmayan bu adam kendisine hep yeniymiş gibi gelen bir dünyada yaşamaktadır.

Geçmişi olmayan bir dünyanın algılanmasından doğan duygu, kendini, tanımlanması öğrenilebilir kimi ifade davranışlarıyla gösterir: boş bakışlar, çatılmış kaşlar, şaşkın bir hareketsizlik. Bahçıvan sorulan soruları belli bir gecikmeyle ve ezgiden yoksun, dümdüz bir tonlamayla yanıtlıyordu. Bu ifade davranışı benlik duygusu

hakkında bir ipucu veriyordu: Geriye dönük bellek yitimi dağılıp da özne geçmişine kavuştuğunda konuşması da yeniden akıcı, kendinden emin, canlı ve ezgili hale dönmüştü. Geçmişinden yoksunken ifade davranışı yalnızca şaşkınlık belirtebiliyordu. Tarihçesi belleğine geri döndüğü andaysa, duygu çeşitliliği göstermeye başladı.

Belleğini yitiren hastalar, onu geri kazandıktan sonra bize bu süre boyunca düşüncelerinin karmakarışık olduğunu ve dünyada algıladıkları şeylerin bir anlam ifade edemediğini anlatır. Bahçıvan golf oynayanları doğru biçimde görmesine karşın onların davranışlarını saçma buluyordu, sanki ortama uygun ama anlamdan yoksun bir dizi harekette bulunuyorlarmış gibi. Tasvirin, oluşması için, zamanla bütünleşmesi gerekir. Doğru algılanan tüm olaylar bir yere yerleştirilmelidir. Olayın anlam kazanması geçmişteki durumlarla karşılaştırılabilmesine bağlıdır.

Bir filmin sonunun nasıl bağlandığını anlayabilmek için, başlangıcını hatırlayabilmek gerekir. Kahramanımızın Lilas metrosunda biletçi olmaktan duyduğu gurura bir anlam vermemiz için daha önce Toulon Hapishanesi'nden kaçtığını hatırlamamız gerekir. Eğer tam tersine, onun Sıvılar Şirketi'nde müdür olarak çalıştığını hatırlarsak bu sefer de Lilas metrosunda biletçi olduğu için utanç duyduğunu anlarız. Bu biletçiye bir gurur ya da utanç duygusu atfetmemiz, bizim şimdiki zamanı anlamlandırabilmek için geçmişi çağrıştırma, zamanı bütünleştirme yatkınlığımıza bağlıdır. Kendimizi bir başkasının yerine koyabilmemiz, onunla empati kurabilmemiz ancak onun nereden geldiğini bildiğimiz, içinde bulunduğu durumun onun için ne anlam ifade ettiğini bilebildiğimiz zaman mümkündür.

Ancak bu belleğin nörolojik özünü, beynin beklentileri düzenleyen en ön kısmı ile duyguları ve belleği yöneten limbik sistem arasındaki bağlantıyı sağlayan devreler düzenler. Küçük kanamalara yol açan bir beyin hasarı bu bölgede bozulmaya neden olur. Ebeveynlerle ilgili bir yetersizlik, hatta siyasi bir karar duyusal yoksunluklar yaratarak bu bölgenin işleyişinde bozulmalara yol açabilir ve böylelikle de algıladığımız şeyleri anlamlandırmamızı organik olarak olanaksızlaştırabilir. Ailevi ya da toplumsal çevredeki

bozulmaysa, anlatı oluşturmayı engelleyerek nesnelere anlam verebilmeyi kültürel açıdan olanaksız hale getirebilir.

Organik olanaksızlığa örnek olarak lobotomi ve afazi gösterilebilir. Kültürel engellenmeyse utanç ya da sır yoluyla olabilir.

Bir trafik kazası beynin en ön kısmında küçük bir kanamaya yol açtığında kimi zaman kan sinirsel bağlantıları koparark tam bir lobotomi etkisi yaratabiliyor. Yüz yıldan beri, yaralının bir saniye içinde şaşırtıcı bir davranış değişikliği gösterdiği, beklentilerinin lobotomiye uğramasıyla gelecekteki dünyayı zihninde tasvir edemez hale geldiği frontal lob sendromundan söz edilmekte. Lobotomiye uğradığı bilinen ilk kişi Phinéas Gage, titiz ve düzenli bir işçiyken günün birinde gözüne giren bir demir çubuk beyninin ön loblarından ikisini parçalamıştı.[52] O günden sonra hiçbir gelecek kaygısı kalmadığı için coşkulu bir ruh haline büründü. Ama aynı zamanda da dengesizleşmişti çünkü planlama yapması artık mümkün olmadığından yalnızca anlık uyaranlara tepki verebiliyordu.

Gelecek zamanın zihinde canlandırılmasını önleyen bu nörolojik yetersizlik, ifade davranışlarında ve cümle yapılarında köklü değişikliklere neden olabilmektedir.[53] Konuşkan insanlar küçük bir olay yaratabilmek, bir duygu hissedebilmek ya da birkaç zihinsel tasviri paylaşabilmek için başkalarını görmeye gitmekten hoşlanırken, gelecek beklentisi olamayan lobotomiye uğramış kişi birileriyle buluşmak için girişimde bulunmaz. Kendisiyle konuşulduğundaysa doğru, kısa, tek heceli, kaba yanıtlar verir. Kurduğu kısa cümlelerde virgüller ya da bağlaçlar yoktur. Uzun bir cümle içinde soluk almak ya da bağlaç kullanmak için gereken zamanı ayırmak, ne söyleyeceğimizi önceden düşünmeyi gerektirir. Lobotomiye uğramış kişi zamanı zihninde canlandıramadığından böyle bir dilbilgisine gereksinim duymaz. Kısa yanıtlar ona yeter.

Konuşmasının bağlamı ya da daha doğrusu dilsel bağlamı,[54] mimik ve jestlerden şaşırtıcı derecede yoksundur. Karşısındakini etkilemek gibi bir niyeti olmadığından güçlendirici mimiklere, vurgulayıcı jestlere gerek duymaz. Empati yoksunluğu onu sosyal yargılamaya karşı bütünüyle kayıtsızlaştırır. Bu yüzden uluorta bir yerde rahatlıkla işeyebilir. Bu ne bir büzgen kas bozukluğunun ne

de antisosyal davranışın göstergesidir. İçindeki dürtüye karşılık verirken birkaç saniye sonra karşısındakilerin zihninde nasıl bir duygu uyandırabileceğini öngöremiyor, bunu zihninde canlandıramıyordur yalnızca. Yaptığı şey, dolan mesanesinin yarattığı anlık uyarıya tepki vermektir. Hiçbir niyeti olmadığı için hareketsizdir ancak duyumsamazlık içinde de olmadığından itilecek olursa buna sert bir tepki verir. Fazla hareketli ve gürültülü bir ortamda telaşlanır ve, "Acelem var... Acelem var," diye haykırarak sağa sola koşturur. Ortam yatıştığındaysa dinginleşir, oturur ve yine sessizliğe gömülür. Başkalarının bakışından kurtulmuş bir şekilde şimdiki ana boyun eğer.

Artık konuşmak için duygusal bir çaba hissetmiyordur. Bir sözcük aklımıza gelmediğinde bir anlığına tatsız bir kasılma yaşarız: "Hani şu suyun üstünde olan şey... Nehri aşmak için." Sözcüğün eksikliği bizi sıkıştırır ve sözel ya da hareketli dolambaçlara başvururuz. Uygun ifadeyi buluncaya dek dövünür, ağzımızla "tıss, tıss" gibi rahatsızlığımızı belirten sesler çıkarırız. Kendimize yönelttiğimiz bu minik saldırganlıklar içimizdeki gerginliğin dışavurumudur. Derken birden aradığımız sözcüğü buluruz, "Köprü!", ve bu basit sözcükle rahatlayıveririz. Tek bir sözcüğün beden üzerindeki bu etkisi şaşırtıcı, hatta neredeyse sihirlidir. Bunu anlamlandırabilmenin yolu, cümlelerimizin ve anlatılarımızın hem başkalarına hem de kendimize tutarlı bir kimlik duygusu verdiğini, böylece de dünyayla ilgili belirgin bir eylem yasası oluşturduğunu kabulden geçer. Geçmişi ya da geleceği olmayan kişi şu ana teslim olur. Karşısına çıkarılan sorunları içinde bulunduğu bağlamın algılarıyla çözer; yani düşünür. Ama zihinsel tasvirlerinin dünyası sınırlıdır: Geleceğine yönelik tek bir kırıntı, geçmişinden kalan tek bir öykü, başkalarının kendiyle ilgili tasvirlerini etkilemeye ilişkin en küçük bir güdü ve dolayısıyla da anlatı oluşturmaya hiçbir gereksinim yoktur.

Lobotomiye uğramış kişi bir sözcüğü bulamadığında konuşmayı keser ve yeni sözcük aramadan, hiçbir sabırsızlık tepkisi vermeden öylece durur. Kendisine *Kırmızı Başlıklı Kız* okunursa, belleğiyle ilgili bir sorun olmadığından öyküyü tanıyacaktır. Eğer anlatıya kasten saçma bir unsur katarsak hemen fark edecektir çünkü budala

değildir. Ama eğer ondan çok iyi bildiği bu öyküyü tamamlamasını istersek bir iki cümle sonra duracaktır.

Gelecek zamanı zihinde canlandırmayı mümkün kılan nörolojik özün bozulmaya uğradığı bu doğal deneyim her türlü anlatıya engel olur. Bu da bizim geçmişimizin anlatısının bir beklenti, gelecekte bir anlatı oluşturabilmek amacıyla belleğimizde birkaç anı arayışına çıkma niyeti taşıdığını anlamamızı sağlar.

Yani belleğin kasıtlı oluşunun hem kendimiz hem de başkaları için oluşturulan bir yaratım, tasvir, başkalarının tetiklediği duygularımızın etkilediği bir imge ve sözcükler mizanseni olduğunu fark ederiz. Sonucunda bu anlatıyı başkalarına sunarak onların zihinlerindeki tasvirleri kendi işimize gelecek şekilde değiştirmeyi amaçlarız.

Başkalarından özgür kaldığımızdaysa şimdiki anın tutsağı haline geliriz. Başkalarının etkisinde kaldıktan sonra, onların üzerinde bir etki yaratmak için, sözlerimizle onları duygulandırır ve böylece de etkilemiş oluruz. Bu bakımdan her anlatı, karşılıklı bir ortak üretimdir.

Sözün yarattığı kelebek etkisi anlatı kimliğine eklenince bizi anlatı oluşturmaya zorlar.

Konuşan iki kişinin sözleri iç dünyalarını birbirine karıştırmaya başladığında bir çeşit "düşünce aktarımı" gerçekleşir. Sözcüklerin mahrem imgeleri temsil ettiği bu soyut dünyada söz bir tür "kelebek etkisi" yaratır: Sırf konuşmaya hazırlanma edimiyle bile bedenimizde hafifleme hissederiz. Burada sözkonusu olan, artık buyurgan akademik öğrenimimizin bize dayattığı gibi sözü biyolojinin karşısına koymak değil; sözün bedenin içindeyken, kelebeğin tırtıl halindeki durumuna benzediği fikrini önermektir. Bu ikisi farklı evrenlerde yaşar; biri uçarken, diğeri yaprakların üzerinde sürünür. Oysa aslında ikisi bir devamlılık içindedir! Kelebek önce tırtıl olmadan var olamaz. Larvadan *imago*ya geçiş, adına başkalaşım denen olağanüstü sürecin sonucudur. Çocuklarımız da aynı şekilde, konuşmaya başlamadan önce, yirmi ay boyunca yavaş yavaş sözel bir başkalaşım geçirdikleri konuşma öncesi zekâ dünyasında yaşar.[55] Sözcükleri, seslendirmeye başlamadan çok daha önce öğrenirler.[56] Onlardan

yararlanabilecek hale geldiklerindeyse beden kullanımları başkalaşım geçirir. Bundan duydukları his bile değişmiştir.

Bir sözcüğü bulamayıp da kasıldığımız durumda yerine konacak benzerlerini, dolaylı ifadeleri ya da açıklayıcı jest ve mimikleri arayarak kendimizi rahatlatmaya çalışırız. İçinde bulunduğumuz rahatsızlığın davranış olarak ifadesi kendimize yönelik, hafif saldırganca jestlerin artışı ve içimizdeki kasılmayı dışavuran mimik, ses ve duruşlarla belli olur. Sözcüğü bulamadığımızda duygumuz istismara uğrar, ilkel yollarla kendimizi rahatlatmaya çalışırız.

Klinik nöroloji bize öznenin birkaç saat boyunca konuşma yetisini yitirdiği iki durum gösterir. Bu süre boyunca kendini kurşun gibi ağır hissettikten sonra yetisine kavuştuğunda bir kelebek kadar hafif hissetmesine kendi bile şaşırır.

Migrene alışkın olan elli sekiz yaşında bir hanım süpermarkette alışveriş yapıyordur. Zeytinyağı ve şeker almak üzereyken birden bütün bedeninde tuhaf bir ağırlık hisseder. İç dünyasında bir sesin kendisine "yağyağyağyağ", diye seslendiğini "duyar", ama bu ses o anda onun için "bir şişe zeytinyağı" anlamına gelmez. Kendi kendine, "Yine migrenim tuttu, aspirin almam gerek,"[57] der, ama sözcükleri kullanmadan. Bir çalışana kafeteryanın yerini sormak ister ancak ağzından şöyle bir ses çıktığını duyunca şaşırır: "Aca... Aca... Su?" Çalışanın hareketlerinden işaret edilen yönü anlar ama duyduğu sözcükler anlamsız birer sesten ibarettir. Birkaç dakika sonra görsel migren tetiklendiğinde, bedeninin ağrıdığını, bitkin düştüğünü hisseder ancak sözcüklere yeniden kavuşmak içini rahatlatmıştır.

Bay M yazı yazarken birdenbire sanki eli ağırlaşarak kontrolünden çıkıyormuş gibi yazısının tuhaf bir biçimde yavaşladığını hisseder. Karısına telefon açmayı düşünür ama numarayı tuşlayamaz. Bunun üzerine, annesine telefon etmesini istemek için, ağır hareketlerle on yedi yaşındaki oğlunun odasına yönelir ama ağzından yalnızca "tapeke" sesi çıkar. Doğru sözcüğü bulamadığını anlayınca bu haliyle oğlunun zihinsel dünyasında tuhaf bir izlenim bırakmış olması gerektiğini fark eder. Çocuğun sırtına vurup "tapeke, tapeke" diye yineleyerek onu rahatlatmaya çalıştığındaysa, doğal olarak delikanlının endişesini daha da artırmıştır.

Konuşma yetisine sekiz saat sonra kavuşan Bay M, bize bu afazi nöbeti sırasında nasıl tuhaf bir zihinsel dünya içinde bulunduğunu anlattı. Sözlü dili yitirdiğinde zihninde hâlâ imgesel canlandırmalar yaratabiliyormuş. Sessiz bir film gibi... O haldeyken de hâlâ figürlerin anlam kazandırdığı bir iç dünyaya sahipmiş.

Konuşamaması empati kurmasına engel olmamış, oysa lobotomiye uğramış kişiler kusursuzca konuşabildikleri halde başkalarının zihninde nasıl bir imge bıraktıklarıyla hiç ilgilenmezler. Bu da demek oluyor ki bir başkasının dünyasına girebilmemizi sağlayan, sözlü ya da hareketli dili kullanmamız değil; zamanı algılayabilecek ve onu sözel ya da imgesel anlatılar biçiminde tasvir edebilecek nörolojik yatkınlığa sahip olmamızdır. Buna karşılık, yalnızca konuşabilme yetisi de bedenimizi nasıl hissettiğimiz üzerinde rol oynar.

Psikanalist arkadaşlarımdan biri beyin embolisi yüzünden birkaç saatliğine konuşma yetisini yitirdiğinde, sözün ilk yararının duygusal bağ kurmayı sağlamak olduğunu çok sert biçimde anlamış: "[...] konuşabilen bir varlık, gördüğü konuşabilen ilk varlığa bağlanıyor."[58] Artık konuşamayacağı bir duruma geldiğinde yalnızca birkaç saniye içinde çevresindeki uyaranlara karşı ne kadar duyarlı hale geldiğini fark etmek onu çok şaşırtmış. Doktorların ona bir şeyler söylediğini ama onunla konuşmadıklarını fark etmiş. Öyle ki, profesör, hastanın yatağına ilişerek ona iki çift laf söylemek istediğinde bu hiç de boşa gitmemiş çünkü hasta, her ne kadar söylenenlerin anlamını çıkaramamış olsa da, profesörün ona doğru yönelerek kendisiyle konuşmak istediğini anlayabilmiş. Şefkatli bir ilgiyi belli eden bu tavır hastanın altüst olmasına yol açmış. Profesör yanından ayrıldığında hasta, onun çarşaf üzerinde bıraktığı buruşukluğa tutunarak, olduğu yerde kalakalmış. Konuşma yetisini yitiren hasta, en küçük duyusal belirtileri bile algılayıp onlara boyun eğiyor, onlardan kopamıyormuş.

Konuşma yetisi tek başına, uzamda genişletilmiş ve zamanda uzatılmış bir benlik duygusu yaratır. Beynin dili yöneten kuşağında kan dolaşımı yeniden sağlandığında hasta yetisine hemen kavuşur. Genişletilmiş ve uzatılmış bir dünyayı sözle tasvir etme yetisi kişinin benlik duygusunda hafiflik duyumu verecek kadar güçlü

bir değişim yaratır. Bu izlenim felcin ortadan kalkmasına bağlı değildir çünkü konuşma yetilerini yavaş yavaş yitiren yaşlılarda da yeni bir benlik duygusunu gösteren davranış değişiklikleri görülür. Üstelik yetişkinler bir sözcüğü bulamadığında felce uğramadıkları halde bedenlerinde bir ağırlık ve kasılma hisseder: "Bedenimin söze doğru gerildiğini hissettim... ağırdı... bulamamak... içim giderek daralıyordu.[59]"

Afazi yaşamış kişilerin hepsi, konuşmaya yeniden başladıkları zaman kendilerine sorulduğunda ağırlık ve kapatılmışlık mecazlarını kullanmıştır: "Kafamda hazır bir düşünce vardı. Kendi kendime dedim ki 'Demek artık konuşamıyorum'... Telefon çaldı, yanıtlamak üzere açtım ama şaşkınlıkla ağzımdan tek sözcük çıkmadığını fark ettim... Duvarların arasına sıkışmış gibiydim.[60]"

Konuşma yitimi, dünyanın tasvirini değiştirir. Hasta başka türlü bir çağrışım yapamaz hale gelince yeniden bağlamsal hale döner. Benlik duygusu yine tahmini olur ve duyusal bağlama yapışır: "Konuşamayınca bedenim ete dönüştü."[61] Afazi geçiren psikoterapist, konuşamadığı o birkaç saatlik süre içinde düşlerinin ne kadar keskin bir güç kazandığına da hayret etmişti. Sözel tasvirlerin dünyasından çıkan kişi, gün boyunca yeniden yalnızca duyusal uyaranlara boyun eğiyor, geceyse düşlerin beyni tetiklemesiyle uyanan belleğine kazılı izlenimlere teslim oluyordu.

Ne kadar az konuşursak bağlamın ağırlığını o kadar çok hissederiz. Konuşmaya başladığımızdaysa sözcüklerimizin temsil ettiği şeyleri hissederiz. Bir seçim yapmak zorundayızdır: Ya çevremizce içimize yerleştirilen izlenimlere boyun eğeriz ya da tasvirlerimizin uyandırdığı duygulara. Konuşma yetisi geri geldiğinde karşı deneyim başlar. Afazi geçirmiş kişiler bu durumda şaşırtıcı derecede "geniş ve hafif" bir benlik duyumu yaşadıklarından söz eder. Sözcüklerle mecazlar kurulur: "Bulutlar... Uzay yolculukları... Yedi fersahlık çizmeler... Bir kuşun üstüne biniyorum, kanat çırpıyor, gözlerimi yumuyorum. Bak işte, küçük noktacıklar kayboldu."[62]

Sözün kelebek etkisi boş bir laf değildir. Ancak, sözcük üretmek organik olarak olanaksızlaştığında duyulan kurşun gibi ağırlık hissine, bir de yakınlarımızla konuşmanın duygusal güçlüğü eklenir.

Resmi açıklamaların tutarlılığını korumak için yaralının tanıklığını önleyen toplumsal söyleme gelince, o da ruhsal bir ağırlığa yol açarak kişinin kendini ifade etmesini dizginler. Yaralı kişi, bu susma zorunluluğuna bölünmeyle tepki gösterir: Kişiliğin kısmen kesilip atılması bireyin yaralı olmayan kısmına, toplumsal açıdan kabul edilebilir olması kaydıyla, hâlâ kendini ifade edebilme şansı verir.

"Çocukken gerçekleri söylerdim... Karşılığında da, örneğin, tokat yerdim![63]" René Char sessizliğe zorlandığında yine de kendini ifade etmenin bir yolunu bulmuştu. Bu şekilde dayatılan bölünme onun içinde iki ayrı ruhsal dünya, iki ayrı forum oluşmasına yol açmıştır: hoş, değerli bir imge sunan dış cephe ve daha karanlık, acılı iç cephe. Bu iki alan birbirinden kopuk ve bağlantısız değildir, öyle olsa şair tutarsız ve ayrışık durumda olurdu. İkisi kendi aralarında sır çevresinde örgütlenmiş, tuhaf bir iletişim biçimi kurmuştur. Dış cephe ailevi duygulanımlara, kurumsal zorunluluklara ve toplumsal efsanelere uyum sağlarken iç cephe izlemlerin yazgısını öğrenir.

Sır müthiş bir duygu gücü veren bir iç izlemdir.
Düşünceyse söylenen dışı yoluyla fiziksel olarak aktarılır.

Delacroix, Fas yolculuğu sırasında yaptığı suluboya çalışmalarında kâğıdın üzerine yalnızca iki karakalem darbesi ve üç de renkli hat koymuştur. Ayrıntı fazlalığı dikkati dağıtarak çağrışımın gücünü azaltabilecekken kendini asıl olanla sınırlandırıp bütün asalaklığı elemesi canlı renklerin ve egzotizmin izlenimini daha da güçlendirmiştir. Yalnızca iki hareket, üç ses ya da bir imgenin ortamda var olmayan bir nesneyi, varlığından daha güçlü bir biçimde çağrıştırdığı simgeye hazırlık sırasında olan da aynı şeydir. Ruhu yaralı kişiye yaralayıcı olayın yol açtığı duyguları ve ayrıntıları anlatabilme fırsatını vermediğimizde, olayın senaryosunu her gece yeni baştan görecektir. Ancak söylenenin aksine, olayı yeniden yaşamıyordur. Olanları düşünürken, başına geldiği sırada hissettiği duyguları hissetmiyordur. Yaşadığı felaketin izleminin ruhu yaralı kişinin içindeki sahneye geri gelmesi için gerçek dünyanın o anki zorlamalarıyla ilgilenmeyecek bir ruh haline geçmesi yeterlidir. Görüntüler gözünde canlanır, berraklıktan güç alan bir

yalınlıkla sözcükleri yeniden duyar. Biçimselleştirme, gözden geçirilen travmanın kuvvetini artırır.[64] Yaralılar dehşetin imgelerini belleklerinden yeniden ve yeniden geçirir. Anı ne kadar arınırsa gücü de o kadar artacaktır.

Sır saklayan kişi de aynı durumdadır. Çoğunlukla her gece içinde stilize bir korku filmi oynayan gizli bir lahitle bağlantılandırdığı hastalık derecesinde bir nezaket gösterir. Yoksun kalmış bellek ortak bellekle uyumlu hale gelemediğinde geçmişimizin önemli bir kısmı sözcüklere dökülemeden kalır. Kendimizin anlatısının verdiği istikrarlı ve tutarlı bir kimlik duygusu biri berrak ve toplumun değer verdiği; diğeriyse karanlık, utanç verici ve itiraf edilemeyen iki parçaya bölünür. Dizginlenmiş kelebek etkisi bu durumda tuhaf bir uçuşa sebep olur: Kelebek önce hafifçe kanat çırparak uçuşur, sonra birdenbire dönmeye başlar. Yaralı ruh da aynı şekilde önce neşeyle konuşur, sonra birden kekeler.

Bu benzetme, her sırrın, kendi içinde görülecek bir şey sakladığı fikrini yansıtır. Sır davranışını sözcüğün etimolojisinden yola çıkarak belirleyebiliriz: "Sırrın kökeni utanç verici olan bir şeyi salgılamaktan,* elekten geçirmekten, filtrelemekten, göstermek istemediklerimizi eleyerek iyi olan taneciklerin geçmesine izin vermekten gelir." Binlerce yıl içinde bu sözcüğü ortaya çıkarmış olan tüm konuşucular sırrın koruyucu işlevini düşünmüştü. Sessizlik bir çocuğun ruhunu onu savunmak üzere yapılan açıklamalardan daha iyi korur. Kabuğuna çekilip kendini güvene almak için susmak yeterlidir. Hem ayrıca çocuklar, eğer isterlerse bir sırrı koruyabileceklerinin farkına vardıklarında çok büyük bir güvenlik duygusu ve benlik gücü hisseder. Ancak yaralı bir geçmiş, şiddetli bir duygu onun anlatıya dönüştürülmesine engel olduğu için dile getirilemediğinde, susma zorunluluğundan kaynaklanan rahatsızlığı ele veren konuşmanın kesilmesi, sesin titremesi, söylemin değişmesi ya da öngörülmemiş sessizlik gibi durumlarla karşılaşabiliriz. Fazlasıyla berrak bir söylem içinde ansızın gizem yaratarak sırra doğru yönelten şey sözün bomboş kalması, davranışlarda bir

* Fransızcada "sır" anlamına gelen "secret" sözcüğünün kökeni, "salgılamak" anlamına gelen "sécréter" fiiline dayanır. (ç.n.)

kekelemenin başlamasıdır. Çünkü bütün sırlar Pulcinella gibidir. Söylenemeyeni söylenen dışı yoluyla aktarır.

Kurban densizdir, akşam davetlerimizi mahveder; bu yüzden susmalıdır. Ancak bütünüyle sustuğunda da sersemlemiş varlıkları gecemizi daha da mahveder; bu yüzden konuşmalıdır. Ancak her şeyi söyleyemeyeceği için, bazılarını da söylemin dışında bırakır. Bu durumda sırları ortaya tuhaf bir dil çıkarır.

Aslında bu, aydınlatılmış bir gizemdir. Sıradan olan, bir davranışla altı çizilip bir muammaya dönüştürüldüğünde ortadan kaybolur. "Şu işe bakın, çok tuhaf, televizyonda ne zaman 'ensest' sözcüğü geçse annem kaskatı kesilip odadan çıkıyor. Geri döndüğündeyse kambur duruyorum diye beni azarlıyor." Bana bunları söyleyen genç kadın, annesini tanıdığımı ve onun bana gerçekten de ağır hasta olan ağabeyiyle ensest ilişkisi olduğunu anlattığını bilmiyordu. "Bundan asla söz edemem", demişti bana, "annem ölür." Gerçekten de bu sırrını hiç söylememişti ama söylemenin ötesine koyarak anlatmıştı. Alışılmadık davranış biçimiyle, tıpkı tuhaf bir cazibe merkezi gibi gizemin yerini işaret etmişti.

Nesneler de gizemli hale gelebilir. Sır taşıyan kişi bunları kullandığında ne anlama geldiğini yalnızca kendi bilebilir. Onlara atfettiği anlam çevrenin anlamadan algıladığı duygularda değişiklik yaratır. Böylece bir fotoğraf albümü uğursuz hale gelebilirken çürümüş, eski bir kanepe Yahudi düşmanlığına karşı militan kesilebilir.

Bay ve Bayan M evlendiklerinde aralarında hiçbir zaman cinsel bir ilişki olamayacağını biliyorlardı. Ancak çocuk sahibi olmayı öyle istiyorlardı ki sonunda anne karnından "yeni çıkmış" bir bebeği evlat edinip konuyu da bir daha açmamaya karar verdiler. Küçük kız sekiz yaşına doğru katlanılmaz hale gelmeye başladı. Sitem nöbetlerine kapılması hep aynı senaryoyla tetikleniyordu: Ne zaman fotoğraf albümünü eline alıp da bir çocuğun soy zincirine yazacağı türden, "–Bu kim? –Kuzin Berthe. –Şu kim? –Gaston Dede", gibi beylik sorular sormaya başlasa anne ve babası huzursuzlanıyor, sırrı koruyabilme kaygısıyla çocuğa yarım yamalak yanıtlar verip onu sinirlendiriyorlardı. Birkaç yıl içinde, küçük kızın, ebeveynlerini kışkırtmak istediğinde, izlem etkisinin her zamanki senaryoyu

doğurması için yalnızca albümü eline alması yeter hale gelmişti. Annesinin gözlerinin içine bakarak albüme dokunması tartışmanın başlamasına yetiyordu. En sonunda bütün aile bu albümün uğursuz bir gücü olduğunda birleşti. Gerçekten de vardı çünkü anne ve babanın utancı olan sırrı saklıyordu. Görünür bir nesne olan albümde, gizlenen anlatı cisimleşiyordu. Aileye kasvet veren bir karanlığı, kökenlerdeki bir boşluğu işaret ediyordu. Oysa aile ilişkileri hafif olsaydı, aynı nesne bambaşka bir anlam taşıyabilecekti, belki yine gücü olduğunu düşüneceklerdi ama bu kez bu güç coşku verecekti. Sözcükleri susturduğumuzda nesneler dile dönüşür.

Bayan D de aynı şekilde kanepesini konuşturuyordu. Bu kadın çocukluğu boyunca, Yahudi düşmanı bir topluluğa mensup, katı ve aksi bir kadın olan annesiyle tek bir müşfik sohbet yapabilmiş değildi. Şans eseri, büyükannesi onu sık sık evine davet ediyor ve bir fincan sıcak çikolata eşliğinde, eski bir kanepe üstünde çene çalıyorlardı. Yirmi yaşına geldiğinde sosyal hizmetlerde çalışmaya başlayan genç kadın, yalnızca ilginç bulduğu ama daha fazla bir şey hissetmediği bir hukuk öğrencisiyle tanıştı. Müstakbel avukat ona evlenme teklif ederken Yahudi olduğunu söylediğinde, Bayan D hiç düşünmeden kabul etti. "Annemi sinir etmek için," diyordu. Elbette annesi düğününe gelmeyi reddetmişti. Büyükannesiyse çok sevinerek, "Ben gelirim," demiş ama düğünden iki gün önce ölmüştü. Yaşlı kadının eşyaları paylaşılırken torunu o eski kanepeyi istedi, kimse de itiraz etmedi. Otuz yıl sonra, artık zengin bir avukat olmuş kocası, evlerindeki onca güzel mobilyanın arasında karısının bu çürümüş kanepeyi de tutmasına bir anlam veremiyordu. O kanepenin bu kadına annesini duygusal soy zincirinden çıkardığını, büyükannesininse orada olup hâlâ o kanepeden kendisine göz kırptığını "söylediğini" kimse bilmiyordu.[66]

Belki de sırsız aile yoktur. Belki anlam taşıyan nesneler evlerimizi itiraf edilemeyecek anlatıları mırıldanan birkaç bibloyu gölgede bırakan resmi söylemlerle dolduruyordur. Ama ortaklıkta gezinen nesneler mırıldananlar kadar dikkat çekmez.

Gisèle, Bordeaux'da Direniş hareketine katıldığında on beş yaşındaydı. Gestapo'nun sokaklara astığı afişlere hiç bakmaması

tembihlenmişti çünkü aksi takdirde ilgisini belli ederek takip edilmesine yol açabilirdi. Tabanca kullanmayı da öğretmişlerdi. Bu genç kız köy meydanında Gestapo'nun bölge sorumlusunun yanına sokulduğunda kimse ondan kuşkulanmamış ve o da adamı öldürmüştü. Ertesi gün otuz rehine kurşuna dizildi. Kurtuluştan sonra bu köyden ne zaman geçecek olsa hep şöyle düşünüyordu: "Bu çocuk benim yüzümden yetim kaldı... Şu kadın benim yüzümden sefalet içinde yaşıyor... Bu işletme benim yüzümden iflas etti." Hatasını bağışlatmak için sürekli kendini cezalandıracak davranışlarda bulunuyor ve bunu da hiç kimseye anlatmıyordu. Elli yıl boyunca çocukları ona, kitaplığın orta yerine herkesin görebileceği şekilde yerleştirilmiş demir kutu içindeki tuhaf, yağlı bez parçalarının ne anlama geldiğini hiç sormamıştı. Yalnızca on beş yaşındaki torunu kutunun içindeki bezlerin arasında bir tabancanın gizlendiğini fark edince bunun ne anlama geldiğini merak etmişti. O zaman büyükannesi de ona bu nesnenin öyküsünü anlattı. Kutuyu oraya işaret olarak bırakmış ama kimse onu görmemişti. Savaş bittikten sonra bundan hiç söz edilmemişti. Geçmişi kurcalamanın kimseye yararı yoktu, öyle değil mi? O ise kutuyu her gördüğünde gizlice kendini cezalandırıyordu. Genç torununa bu öyküyü yazmanın kendisini ne kadar rahatlattığına çok şaşırdı. Sanki biyografisindeki koca bir deliği tıkamış da yeniden tamamlanmış, tutarlı hale gelmiş, kişiliğinin yırtılmış iki parçasını nihayet dikebilmiş gibi hissediyordu.

Bir sırrı saklarken nesneleri konuştururuz ama çevremiz çoğu zaman bunu fark etmemek için elinden geleni yapar. Aïcha, babası hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediği için kendini kaybolmuş hissediyordu: "Evde hiç yok. Nerede doğduğunu bilmiyorum. Hiçbir şey anlatmıyor." Derken bir gün, çocukluğundaki yatak odasının çekmecelerinden birinde bir tomar fotoğraf ile bir evlilik cüzdanı buldu. "O şeyleri elime alıp tuttum ama onlara hiç bakmıyordum. Eğer annem beni sevebilmiş olsaydı o fotoğraflara bakarak ona kökenlerim hakkında sorular sorardım."

Söylemek kolay olmadığında, söylenenin dışında bırakılanlar konuşur ancak tanıklar sıklıkla gözlerini yumar, kulaklarını tıkar. Anlamak için gereken her şey mevcuttur, bu işe bulaşma isteği

dışında. Niki de Saint Phalle çok "ağır sır"rını [67] hiçbir zaman fazla saklamamıştı. Hatta onu belli edecek takma bir ad bile seçmişti kendine. Bu şifreli isimde saklı olan kendini ele veriyordu. Burada söylenenin dışında olan şey onun için bir cehenneme dönüşmüştü: "Yılanların yazı, bankacı, aristokrat babamın cinsel organını ağzıma soktuğu yaz... Ben ölümün elinden kurtuldum, içimdeki kız çocuğunun nihayet konuşmasına izin vermek zorundaydım..." Elli yıl sonra!

Kılık değiştirmiş sır her zaman trajik olmayabilir ama yine de kişinin kendi içindeki bir parçayı kabullenmekte zorlanmasına yol açacak bir utanca tanıklık eder. Güzel Aurora, İtalyan kültürüyle ilgili her şeyi biliyordu. Sicilyalı kızlara özgü esmer teni olduğunu söylüyordu, oysa adı doğduğu yer olan Aurès'i çağrıştırıyordu. Memleket özlemlerini hiç yitirmemiş olan anne ve babasının aksine oradan nefret ediyordu. Adı, gizlemeyi istediği şeyi ele veriyordu ama aynı zamanda da ailesine duyduğu sevgi ile Batı kültürüne daha kolay uyum sağlayabilmek için kökenlerini inkâr etme arzusu arasında bir uzlaşıya olanak veriyordu. Sıkça rastlanan bu savunma biçiminin kısa vadeli bir yararı bulunur: "Bana saldırganca davranan bu topluma ayak uyduruyorum". Ama aynı zamanda da bir saatli bomba hazırlar, sahte bir benlik oluşturur: "Kendimden başka biri olmaya çalışıyorum."

Sırrın üstü örtülü olduğunda ondan ilişkileri bozan bir rahatsızlık yayılır. Açığa çıktığındaysa katlanılması zor düzeltmeler gerektirir.

Üstü örtülü sırdan, kişiyi ve çevresini bozan bir rahatsızlık yayılır. Açığa çıktığındaysa, sırrı saklayan kişinin yakınlarının her zaman uyum sağlayamadığı, kimi düzeltmeler yapılmasını gerektirir.

Sır saklayan insanların çocukları kimi tuhaf davranışlar gösterir: Örneğin hiç soru sormazlar. Bu bir davranış yokluğu durumu olduğu için çocukların kendilerini tuttuklarının gözlemlenmesi zordur. Yine de kendini kısıtlayan çocuk çevresini etkiler. Her ailenin kendi belirleyici özelliği olan ilişki ortamı, gözlemlenebilir bir davranış tipolojisiyle açıklanabilir. Tek bir biçemin, farklı yollarla şekillenmiş bireylerden oluşan bir ailede ayırt edici özellik olabilmesi tuhaf bir durumdur.

Çocukların, ebeveynlerinde algıladığı bir davranış tuhaflığının onları susturduğu düşünülebilir. "Babam neşeli, çalışkan biri ancak ne zaman Ermenistan'dan söz açılsa donup kalıyor." Ensest sonucunda dünyaya gelmiş çocuklar babaları hakkında hiç soru sormadıklarında, ortada bir sorun bulunduğunu açık eden sessizlik, soruyu soran suskunluk olur. Bu tür bir "şifreli davranış"[68] hem ebeveynlerin hem de çocukların bir tuhaflık sergilediği ve bunu kuşaktan kuşağa aktardığı sırlı ailelerin ilişki biçimini belirler.

Bay Paul'un küçük oğlu Auschwitz'de tıbbi deneylerin kurbanı olarak ölmüştü. Savaştan sonra baba diğer çocuklarını şefkatle büyüttü ve onlar da babalarının ruhlarındaki yaralı bölgeyi sezinleyerek bu konuyu hiç açmadılar. Yaşananlar hakkında mutlak bir sessizlik hüküm sürdü. Bay Paul dede olduğunda içi sevgiyle dolup taşmış ve küçük torunuyla ilgilenmekten büyük zevk almıştı. Üçüncü doğum gününde torununa harika bir oyuncak ayı hediye ettiğinde, çocuk hiç duraksamadan oyuncağına savaşta ölen çocuğun adını verdi! Bay Paul'un gösterdiği büyük şaşkınlık çocuğu etkileyerek, zihninde uyanan tuhaflık duygusunu oyuncak ayıya mal etmesine neden oldu. Sanki çocuk şöyle düşünmüş gibiydi: "Dedemi çok seviyorum, bu nedenle de tüm duygularına duyarlıyım, yaptığı her şey beni etkiliyor. Bu oyuncak ayının karşısındaysa içime dokunan, tuhaf bir davranış sergiledi. Bu ayıda ne olabilir ki?" Bir davranışa tepki olarak doğan tek bir duyguyla Bay Paul'un yaşadığı trajedi pelüş ayıya aktarılmış oluyordu. Düşünce aktarımı havadan yapılmaz. Aksine, 1944'te yaşanmış büyük bir acının, 1974'te bir çocuğa hediye edilen oyuncağa tuhaflık yüklemesi maddesel, duyusal, cisimden cisme yapılmıştır.[69] "Kimi zaman önemli bir aile sırrı [...] dile getirilemeyen bir anıyı hatırlatan [...] gündelik bir nesnenin içine gizlenebilir ve bu nesnenin kazara yok edilmesiyse ailenin soyundan şu ya da bu kişi üzerinde ciddi sorunlara yol açabilir [...] farkında olmaksızın onları zorlayan, anlamını keşfedemedikleri duygu ya da davranış biçimlerini [...] doğurabilir,"[70] diye açıklıyor Georges Tisseron.

Aile hayaletlerine inanan kişiler sözcüklerden bağımsız dolaşan ve söylenenin ötesinde aktarılan sessiz bir belleğin tutsağı olur.

Hayaleti bulunmayan aileler olduğuna inananlarsa geçmişlerinin bir parçasını koparıp atarak kendilerini şimdiye teslim etmişlerdir. Bu hayaletlerin gücü çok yüksektir çünkü onlar söylenen ötesindedirler ve biz de onları hiç farkına varmaksızın, gündelik yaşamımızın sıradan nesneleriyle aktarırız. Başıboş gezinir, olayın ölümünden çok sonra bile eşyalarımızın ve miraslarımızın içinde aktarılarak birdenbire ortaya çıkabilirler. Hayaletler travmayı doğrudan aktarmaz çünkü hortlaklar geçmişteki bir öyküyü canlandırdıklarında bağlam değişmiş, öykü başka bir anlama bürünmüş ve başka bir duygu yaratmıştır. Ancak ailenin alt kuşaklarını etkileyebilecek bir rahatsızlık, bir sorun aktarabilirler. Bu yolla, yeni kuşakları geçmişi öğrenmeye yönelik bir arkeoloji ya da şiir çalışmasına çağıran bir gizeme, bir sorgulamaya neden olabilirler: Ölümün eşiğinden dönenler yaşamın en küçük ve sıradan ayrıntılarını bile birer mucizeymiş gibi yaşar. Sevdikleri birini yitirmenin eşiğinden dönenlerse, onun, öncesinde alışkın oldukları varlığını çok daha keskin biçimde hissetmeye başlar. Ailesiz çocuklar arkeolojiye mecburdur.

Diyaspora Ermenileri, hayalet miras almış herkes gibi, "celladın sapkınlığının çift yüzüne maruz kalır: suç ve inkâr."[71] Bir hafta içinde ateşsiz silahlarla katledilen bir milyon kişi. "Öldürüldüğüm yetmiyormuş gibi," der hayalet, "bir de üstüne ölmediğimi, abarttığımı söylemem gerekiyor!" Bir çocuğun belleğinde böyle şeyler söyleyen bir hayalet varsa, parçalanmış bir soy zinciriyle özdeşim kurmak zorunda kalır. "Demek ki ebeveynlerim Ermenistan'dan bir hiç uğruna, küçücük bir tartışma yüzünden kaçmış. Şimdi ben de bu ödleklerin soy zincirine yazılmak, onlarla özdeşleşmek zorundayım!"

"Ebeveynlerin abartmış," der yadsıyıcı, "yalnızca sekiz yüz bin kişi öldü, ya da beş yüz bin, hem zaten onlar da ya soğuktan ya da tifüsten öldü. O sırada ordu ve hapisten bırakılan tutuklular yalnızca yüz bin kişiyi doğradı, ayrıca ailenin Rus ordusuyla işbirliği yapma riski de vardı". Bu şekilde konuşan yadsıyıcı, özdeşim kurduğu atalarının suçunu hafifletmeye çalışmaktadır. "Onlar iyi insanlardı, yaptıkları çok da büyütülecek bir şey değildi; yalnızca küçük bir suç, 'Bilge İnsan'ın yüz bin yıllık tarihinde küçük bir ayrıntı." Ne var ki yadsıyıcı, suçu bu şekilde hafife alarak, imgesini düzeltmeye

uğraştığı katillerle özdeşleşmiş olduğunu ele verir, onların başlattığı işi sürdürmeye niyetli olduğunu açık eder.

Günümüzde Ermeniler, soy zincirlerinin parçalanmasını reddediyor. Üç kuşaktır klasik bir evrim gösteriyorlar: "Birinci kuşak büyük kıyımdan hayatta kaldı ve uyuma çabaladı... İkinci kuşak bu çabalardan ve biriktirilen paralardan yararlandı ve bu arada pek çoğu da asimile oldu... Üçüncü kuşaksa... Köklerini arıyor.[72]"

Hayaletlerin savaşı ilan edildi bile. Yadsıyıcıların ruhu, kıyıcı atalarının kullandığı gerekçelerin, örneklerin, dil oyunlarının aynılarına başvuruyor. Ezilenlerin torunlarıysa onlara kökenlerinden söz edecek hayaletleri arıyor.

Hayaletler savaştığında ve birbirlerini bir kere daha öldürmeyi istediğinde,çocukları travmanın tasvirinden daha da fazla acı çeker.

Sırların havası her zaman fırtınalıdır: "Neler oluyor? Bu tuhaflık nereden geliyor? Babamın sessizliğinden mi? Annemin önüne eğdiği başından mı? Şu nesnenin garipliğinden mi? Benim ebeveynlerim herkesinkiler gibi değil. Olağandışı şeyler yaşamışlar... üstün insanlar gibi... ve aşağı insanlar gibi..." Bir duygudan diğerine kolayca geçebiliriz, göz açıp kapayıncaya dek değişebilen ruh halimizle ilgilidir bu. Ama genel olarak, aileleri çile çekmiş çocuklar, onların bu zorlukları aşabilmiş olmasından gurur duyar: Savaş tutsaklarının çocuklarından %69'u ebeveynlerine hayranlık duyarak onların öykülerini duymak istiyordu.[73] Ancak %10'luk bir kesim de duruma kuşkuyla yaklaşıyor, anne ya da babalarının hayatta kalabilmesinin düşmanla yaptıkları anlaşmaya bağlı olup olamayacağını düşünüyordu.[74] Yenilmiş ebeveynlerle özdeşim kurmak, kişiyi kendi gözündeki değerini azımsamaya ya da öç alma arzusuna yöneltir. Onlarla özdeşim kurmamaksa ihanete, kendinden utanmaya ve suçluluk duygusuna yol açar. Yaralı ebeveynlerin çocukları, sevdiklerinin çektikleri karşısında duydukları huzursuzluğu aşabilmek için, kendi zihinlerindeki tasvirleri güçlendirme yolunu tercih eder. Kendileri travmanın doğrudan algısını yaşadıklarından ve onu yalnızca dolaylı, tuhaf belirtilerinden tanıdıklarından, çektikleri acıyı ya da direnişlerini ancak zihinlerindeki canlandırmalar yoluyla

yaşarlar. Ebeveynler bir darbe aldığında çocukları da onların bu darbeyle ilgili halihazırda oluşturduğu fikri aşmak zorunda kalır.

Herkes acıyı farklı yaşar. Ebeveynler gerçek bir darbe yemiş ve buna karşı kendilerini bedeli ağır bin türlü yolla savunmak zorunda kalmışlardır ki bu da hissettikleri acıyı biraz azaltmıştır. Oysa çocukları izlemler ve simgeler şeklindeki tasvirlerle yüzleşmek zorunda kalır ve stilize edilmiş bu fikirler çok daha yoğun, kendilerine karşı savunulması çok daha zor duygulara yol açar.

Elimizdeki biyolojik ve psikolojik gereçler[75] sayesinde, travma yaşamış kişilerin duygularını paylaşan, acılarını hisseden yakınlarının çoğu zaman kendilerinden daha çok etkilendiklerini görürüz.

Üçlü karışım: Kortizol, kortikoid alıcıları ve CRF (*Cortico-Releasing-Factor*) salgısı, travmaya uğramış çocukların kronik bir çöküntü içinde olduğunu göstermiştir. İçinde yetiştikleri kaygı denizi duygularını sürekli uyararak sonunda tükenmelerine neden olur. Beyindeki alıcıların her türlü uyarılmaya karşı aşırı duyarlı hale gelişi bu kişilerin sıradan şeyleri bile tam bir saldırı gibi algılamasına yol açar. CRF salgılanmasına gelince, böbreküstübezlerini ve stres hormonlarını uyaran beyin hormonunun, bu çocuklarda tanık örnekleme kıyasla dört kat fazla olduğu ölçülmüştür.

Bu etkileyici keşfin paradoksu, travmaya uğramış kişinin, tıpkı yarışmalara hazırlanmak için antrenman yapan şampiyon bir sporcu gibi, strese tepki vermeye biyolojik olarak daha hazırlıklı hale gelmesidir. Travmaya duygusal uyum sağlamak geçici bir savunma tepkisi değil, edinilmiş bir biyolojik tepkime biçimidir; "travmaya yol açan, olayın silinmesi mümkün olmayan izidir."[76] Saldırı sonrası yaşanan dönüşüm biyolojiktir. Yaralanan kişi dünyayı hissetmenin ve ona tepki vermenin yeni bir biçimini elde etmiş olur. Çocukluğundan beri taşıdığı yara ona bir şampiyon gibi tepki verme biçimi kazandırmıştır. Ancak burada sözkonusu olan biyolojik bellekteki bir iz, bir damga olduğundan kişi belli olaylara karşı aşırı duyarlıdır. Üstün insan, kırk yıl sonra karşısına çıkan en küçük bir zorluk ona geçmişteki büyük travmasını hatırlattığında çöküp dağılacaktır.

Travma yaşamış kişinin yakınıysa kendisini sevenlere de bulaşan bir duygusal humma yayan, savunmasız bir şampiyona bağlanmıştır.

Yaralının yakınının yaşadığı stresin bir yüzü yoktur; bağlandığı kişiden gelen, biçimden yoksun bir saldırıdır bu. Nedenini bilmeksizin sürekli bitkin hisseder, hep biraz kaygılıdır, sebepsiz yere tetikte gibidir. Kendini neye karşı savunduğunu bilemez çünkü kötülüğün kendi içinden geldiği, kesinlikle kendisini sevenlerden kaynaklanmadığı izlenimindedir. Acının bu şekilde aktarımı yalnızca birbirine bağlı olan ve empati yapabilecek kişiler arasında mümkündür. Eğer çocuk, annesinden gelenlere karşı yeterince dikkatli değilse, ona fazlasıyla bağlı olup en küçük duygusal belirtiyi fark edebilecek durumda olanlara kıyasla kendini daha iyi koruyabilecektir.

Binlerce tek yumurta ikizi Vietnam'da savaşmaya gönderilmişti. Biyolojik, davranışsal ve duygusal yakınlıkları, birbirlerine kolaylıkla aktarabilecekleri bir duygulanım biçemi veriyordu onlara. "Birbirimizi kusursuzca anlıyoruz," diyorlardı. Bu çok büyük empatinin bir sonucu olarak, ikizlerden travma yaratan olaya maruz kalmayanının diğerinden çok daha fazla acı çektiği görüldü. Aynı şekilde, soykırımdan sağ kurtulanların çocukları da travma sonrası sendromuna, ebeveynlerinden üç kat daha fazla maruz kalmaktadır.[77]

Organik bir sorunun bu şekilde ruhsal olarak aktarılmasını açıklamak zor değildir. Travma yaşamış ebeveyn bedeli ağır olsa da etkili savunma mekanizmalarıyla yarasına uyum sağlayabilmektedir: kişiliğin ikiye ayrılması, belleğin yadsınması, düşler yoluyla ödünleme, militanlık, özgecilik gibi. Yaralının uyguladığı bu savunmalar öfke, neşe, kaygılı sevgi, çılgın düşler ya da yakınıyla paylaştığı özgeci mücadelelerden oluşan bir ilişki biçemi yaratır. Ancak yakını, birlikte yaşadığı kişinin öfkelerine, sessizliklerine, umutsuz aşklarına ve tekrarlanan yorgunluklarına neyin neden olduğunu anlayamaz. Rahatsızlığı algılar ama nedenini çözemez. Yaralı, gerçekle yüzleşmiştir; oysa yakını, karşısında bir hayalet bulur. "Bir aktarım bir içeriğe değil, her şeyden önce aktarma ediminin kendisine dayalıdır."[78] Bizi sevenleri rahatsız etmemiz için onlarla konuşmamıza gerek yoktur. Travmatik olayın ağır bir lahit gibi ruhunun derinliklerinde sakladığı izi, yaralının duygu ve davranışlarında bozulmalara yol açar ve çoğu zaman beyinde, kendisine bağlı şeyleri bozan belleğin[79] ve duyguların bulunduğu derin kuşakları da köreltir.

Mutsuzluğumuzu paylaşmamız yakınlarımızdan savaşımızda çarpışmalarını istemektir.

Bir çocuk böyle bir duygusal bağlam içinde büyüdüğünde, ebeveynlerinin sır olarak sakladığı geçmişlerinden bulanık, kaçamak hareketlerin izlerini mutlaka algılayacaktır. Bunları kendi ruh dünyasına ve hatta biyolojisine dahil edecek, bu arada saldırganı belirlemesi mümkün olmayacağından herhangi bir savunma geliştirmeyecektir. Algıladığı, yalnızca hayatta en çok sevdiği kişiler tarafından şekli değiştirilmiş birkaç gizemli belirtiden ibarettir.

Yaralı kişiyi ve onu sevenleri rahatsız eden şey bir sır olduğu için, mantıklı olan, sırrın açığa çıkarılmasıyla birlikte her şeyin düzeleceğini düşünmektir. Ancak dünyanın böyle bir sağduyusu yoktur ve bir kişiye haklı görünen diğerine saçma gelir. Konuşan kişi trajedisini bir anlatıya dönüştürdüğünde, içini döktüğü kişinin tepkisi onu yarasının çağrışımından daha çok rahatsız eder. Kamboçya'daki kamptan sağ kurtulmuş bir genç başından geçen korkunç ve akıl almaz olayları bir arkadaşına anlattığında arkadaşının ağzından, "Bütün bunları atlatabilmene hayran kaldım," sözcükleri çıkarken bile yüzünde iğrendiğini belli eden bir mimik fark etmiştir.

Mutsuzluğumuzu paylaşmamız yakınlarımızı da etkiler: "Yaşadıklarımızı anlatma hakkımız olduğundan bile emin olamayız,"[80] der Aleksandr Soljenitsin. Dostlarımızın akşamını mahvetmeye ne hakkımız var? Mutlu olmasını istediğimiz kimselere kendi sefaletimizi açmaya ne hakkımız var? Kim beni ölmüşlerin davasının sözcüsü ilan etti? Üstüne üstlük, kendi mutsuzluğumu gün ışığına çıkarmakla, oldum bittim mücadele ettiğim imgenin tutsağı olma riskine de giriyorum. Sırrımı açık etmekle, beni seven insanları kendi savaşımda çarpışmaya zorluyorum. "Annem kendisinden öyle utanıyordu ki ben kendimden utanmaya neden başladım, onu bile bilmiyordum. Hiçbir zaman başkaları gibi olamadık biz. Daha iyisini yapmamız gerekiyordu," diye bana içini döken genç kadın, tutsaklara yardımcı olan bir dernekte gönüllü çalışıyordu, nedenini tahmin edin bakalım.

Sırrın koruyucu işlevi gözden kaçırılabilir. Bir kurban kendini açığa çıkardığında, başkalarının kimi zaman iştahlı, çoğu zaman

alaycı bakışları karşısında çırılçıplak soyunmuş olur. Savunmasını düşürdüğü anda mutsuzluğu diğerlerine mal olur. İçimizi o mutsuzlukla oynayacak kişilere dökmüşüzdür. Artık aidiyetimiz kalmamıştır. Acıları kullanmayı, küçümsemeyi, alaya almayı ya da dramatize etmeyi isteyen bir kültürde onlarla ne yapabiliriz? Eğer korunmak için bir sırrı saklamak yeterliyse, onun açığa çıkması da savunmasız kalmamıza yetecek demektir. Tabii eğer öncesinde uzun zaman kendimizi güçlendirmemişsek, tıpkı şöyle diyen kişi gibi: "Artık bunu dile getirebilecek kadar güçlü olduğuma göre, gelip karşıma çıkabilirsiniz."[81] İşte bu yüzden sırf dile getirebilmek için benliğin otuz ila elli yıl boyunca kas geliştirmiş olması gerekir.

Sırf: Sorun da buradadır aslında. Çünkü hiçbir toplum onu sırf dinlemeye hazır olamayacaktır. Bireyin bir değer sayıldığı her uygarlıkta sır gereklidir. Oysa "bireyin var olmadığı bir kültürde, sırra da yer olmayacaktır."[82] Bireyin yalnızca tek bir modelle özdeşleşmek zorunda olan bir "alt-kişi" olduğu, hiç kimseye yol göstericinin belirlediği yönden başka bir tarafa doğru gelişme hakkının verilmediği tüm insan topluluklarında tüm sırlar ezilir. İtiraf kültürleri ahlak adına işkence etmekte hiç duraksamaz. Matbaanın icadından sonra en çok satılan yayınlardan biri, bütün inançların aynı olması ve her bir "alt-kişi"nin aynı anlatıya sahip olması için itiraflar elde etmek üzere Engizisyon'un önerdiği işkence tekniklerini belirleyen *Maleus maleficarum*'tur. İdeolojik diktatörlükler de değişik yöntemlerle hep aynı tasarıyı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Kimileri belgelerin kurallara uygun olmasını isteyerek, ırkın safkan kalabilmesi için kökenlere ilişkin bütün sırları ortadan kaldırmayı istiyordu.[83] Kimileriyse itiraf yeterince açık olabilsin ve toplumsal anlatının başka düşünce biçimleriyle bulandırılması önlensin diye uykusuz bırakmalara başvuruyordu. Tüm bu işkencelerin hiç gizlenmeyen amacı, tek tek bireyleri "alt-kişi" konumuna indirgeyerek, büyük "üst-kişi" olan lidere tapınmak yoluyla topluluğun daha iyi işlemesini sağlamaktır. Zorla elde edilen itiraf ruhların tecavüze uğramasına benzer ve saldırganın yıprattığı kurbanlar, onları yeniden normal olmaya geri dönmeleri için zorlayan toplumsal tasvirler tarafından yeniden işkenceye maruz bırakılır.

İstismar edilmiş çocuklar annelerini kurtarmayı ister. "Yüzümü kapıya çarptım," ya da, "Merdivenlerden düştüm," gibi alışıldık yalanlar annenin onurunu kurtararak çocuğun biraz daha az utanmasını amaçlar. Saldırı ortaya çıktıktan sonra çocuğa yalnızca anne sevgisinin yasını tutmak kalacaktır: "Bitti artık, annemin bana ettiği işkenceleri açığa vurdum. Beni bir daha hiç affetmeyecek. Annemin işkencelerini uluorta dile getirmekle kendimi de utancın ortasına atmış oldum, artık ben annesi korkunç olan çocuğum. Artık kimse bana eskiden baktığı gözle bakmayacak." Çocuk, şefkatli ruhların zorla koparıp aldığı itiraflardan sonra, kendini savunmak için içinde sakladığı lahdi açmasını isteyenlere boyun eğdiğinden, çoğu zaman kendini her zamankinden daha yalnız ve her türlü darbeye karşı korunmasız hisseder. Memurlar işlerini bitirip de evlerine döndüğünde çocuk yapayalnız, çırılçıplak ve savunmasızdır. Hatta artık bütün bağ kurma umudunu da yitirmiştir çünkü duygusal sefaletin en büyük olduğu anlarda bile annesinin cehennemi içinde küçük mutluluk kıvılcımları, David Brisson'un deyişiyle "cennet dilimleri" yaşadığı olmuştur. "Bir parantez hatırlıyorum [...]: O gün annemle sokağa çıkmıştım [...] Bütün gün gezmiştik [...] Onu güldürmüştüm. Gerçekten gülüyordu."[84] Umudu koruyabilmek için bu mutluluk adacıkları gereklidir. Yaşam boyunca sürer. İtiraf yalnızca tutucu halkın iştahı karşısında saldırganı açığa çıkarmaktan ibaret olduğunda, her türlü iyileşme umudu da ortadan kalkar. Yaptığı itirafın kurbana kendini zayıflamış hissettirmemesi için, güçlü olduğu duygusunu kazanmaya çalışırken, toplumsal ve psikolojik bir yardım aracılığıyla dışarıdan desteklendiğini hissetmesi gerekir.

İtiraf bir başkasının zihninde çizdiğimiz imgeyi değiştirmek yoluyla benlik duygumuzda da değişikliğe yol açar. İtiraf, suç işlemiş kimse suçluluk hissettiğinde kefaret ödeyerek kendini normalleştirebildiğinden dolayı iç rahatlatır. Oysa bir çocuk, kendisini koruması gereken kişilerce taciz edildiğini açığa çıkardığında, sevmek istediği insanların başkalarının zihnindeki imgesini mahveder. Bundan dolayı saldırganlaşır ve bundan da utanç duyar. İstismara uğramış çocukların çoğu, dayak yediği ya da aşağılandığı anlarda kendini kontrol etmeyi bilemediği için annesini küçümser. Ne var

ki yaşadıkları istismarı, onları dinlerken dehşet çığlıkları atan ya da bu acı çekme öyküsünden haz duyan sağduyulu yetişkinlere anlatırken, yalnızca herkesinki gibi bir anneye sahip olamamaktan ötürü utanç duymakla kalmaz; aynı zamanda küçümsedikleri saldırganın saldırganına dönüştükleri için de kendilerinden utanırlar. Bu durumda itiraf bir suça dönüşür ve çocuk, annesini cezalandırmış olmaktan dolayı kendini cezalandırır.

Çocuğun, saldırganını kurtarmak ya da onun itibarını korumak istemesi de ender değildir. Karşısındakilerin zihninde toplumsal açıdan kabul edilebilir bir imge çizebilmek için yalan söyler. Gizlice acısını çektiği gerçeklikten tamamen kopuk, ideal bir anne, kusursuz bir baba uydurur. "Beni merdivenlerden aşağı komşu kadın itti," diyordu inanılmaz derecede yaralanmış bir küçük kız. "Annem ve babam bana evin anahtarını bırakmayı unuttu," diyordu ailesi tatile giderken evi kirletmesin diye kasten dışarıda bıraktıkları oğulları. Bu yalanlar çocuğu korur çünkü başkalarına ideal ebeveynler imgesi vermesini sağlayarak, onun da kendini normal ebeveynleri olan, herkes gibi, normal bir çocuk gibi hissetmesine izin verir.

Açığa çıkarılan sırrın etkisi onu dinleyen kişiye ve onun bunu nasıl hissedeceğine bağlıdır.

İnsanın, çevresini sarsacak bir itirafta bulunabilmesi için güçlü olması gerekir. Bayan B evliliğin ilk birkaç yılı kayınpederiyle sevişmişti. Bundan kimseye bahsetmemişti ama sakladığı sır ailesiyle ilişkilerini ciddi biçimde bozmuş, karamsarlık anlarına kapılması ve anlamsız öfkeleri yüzünden ailesinin sitemlerine maruz kalmıştı. Derken bir gün, etkisinden kurtulamadığı geçmişinin işkencesi altındayken sırrını kocasına itiraf etti ve adam da intihar etti.

Bayan M yıllar boyunca enseste maruz kalmış ve en sonunda babasından uzaklaşabilmek için, çalışmak üzere yurtdışına çıkmıştı. Uzaklaşınca nihayet bu konuyu konuşmaya karar verdi ve başvurduğu dernek hemen onun yardımına koştu. Sonunda "babasını hapse attırdığı için" kendisiyle gurur duyuyordu ama bunun bedeli ağır olmuştu: "Sırrımı açığa çıkardığımda bütün arkadaşlarımı yitirdim. Kirli çamaşırlar uluorta yıkanmaz. Bense öyle yapmıştım.

Herkesi rahatsız ettim. Ailem beni bağışlamadı. O zamandan beri yalnızım. İlişkilerim bir daha hiç eskisi gibi olmadı."

Carine ise babasıyla ilişkisini ortaya dökmek için bir kitap yazdı. Sonra nazik bir genç adamla evlenip bir de çocuk doğurdu. Kitabı o kadar başarı kazanmıştı ki zaman zaman onu sokak ortasında durdurup, söylenenleri anlayabilecek yaşta olan küçük kızının yanında soruyorlardı: "Peki, bu çocuk da babanızdan mı?" Carine, "O kitap beni boğuyor," diyordu. "Yaşadıklarımı açığa vurduğumdan beri insanlar olanları artık düşünmememe hiç izin vermiyor."

Bayan C babasının elinden kurtulabilmek için kendine barikatlar kuruyordu. "Bunu sevgililerime söylediğimde akıllarını kaçırıyorlardı. Artık yalan söylüyorum. Kendi de sır saklayan bir adamla tanıştım. Onun da benimki gibi bir kederi olduğunu düşünmek bana iyi geliyor." Karşı taraf dinlemeyi ama ifşa etmemeyi bildiği zaman bir sırrı paylaşmaya katlanmak kolaylaşır. Bayan C yeni sevgilisinin kederini paylaşmaktan hoşlanıyordu. Böylece kendini onunla eşit hissedebiliyordu. Onun sırrının ne olduğunu bilmiyordu ama onunla görüşmeye başladığından beri utanç hissetmiyordu çünkü o da kendi geçmişinde acı verici bir gizem taşıyordu.

Ancak Bay P bir arkadaşına annesinin kendisinden yararlanmak istediği konusunda içini döktüğünde arkadaşının bakışlarında muzip bir ışığın parıldadığını görmüştü. Sırrını açmak istediği bu adamdan daha o anda nefret edivermişti: "Söyleme gereği duyuyordum. Ama bakışının değiştiğini gördüğüm, utancımın onu eğlendirdiğini anladığım anda ondan soğudum. Şimdi, artık bunu bildiği için, karşısında hiç rahat edemiyorum. Utancım daha da arttı."

İşlerin yoluna girebilmesi için yalnızca mutsuzluğu dile getirmek yetmez. Sırrı dinleyen kişinin tepkisi onu dile getirenin ruh dünyasında bir duygu uyandırır. Bu nedenledir ki açıklanan sır rahatlama sağlayabildiği gibi, işkenceye de dönüşebilir. Bir kurbanın, yaşadığı trajedinin dehşetini ilk defa televizyon ekranında itiraf etmesi ender görülen bir şey değildir. Bu uluorta yapılmış edim, paradoksal biçimde münasebetsizlik değil, mahrem bir harekettir: "Bu konuyu büyükanneme açmak istediğimde beni hep susturuyordu. Komşularım bana yalan söylediğimi, babamın iyi bir insan

olduğunu söyleyip duruyordu. Televizyondan hiç olmazsa beni anlayabilecek birilerine sesimi duyurabileceğimden emin olabiliyorum." Mahremiyet arayışı içinde sekiz milyon kişiye seslenmek!

Bu ikilemi anlayabilmek için, trajedilerini açığa vurmuş bir yaralılar topluluğuyla, sırlarını kendilerine saklamış benzer bir grup karşılaştırılmıştır. Sonuç çok açıktır: Hiç fark yok![85] Ancak toplulukların benzeşmesi, bireylerin sırlarını açıklamak ya da saklamakla hiç değişmediği anlamına gelmez. Kimi iyiye, kimi kötüye gitmiş ve böylece topluluklar arasındaki oranlar aynı çıkmıştır, oysa topluluğu oluşturan bireylerden her biri değişmiştir. Rakamlar böyle söylüyor. Üstelik ortada bir sır varsa, söyledikleri daha da yanıltıcı olabilir. Ancak bu çalışmanın sonucu şu anlama geliyor ki "sırlarını açığa vurmayan, ya da en azından bunu hemen yapmayan çocuklar, açıklayanlara kıyasla daha az belirti gösteriyorlar."[86] "Hemen yapmayan" kısmı önemlidir çünkü itiraf zamanının, yaralının yarasını dile getirecek kadar güçlü hale geldiği anın ve onu dinleyebilmek için yeterince mesafe koyabilmiş çağın hesaba katılmasının önemini gösterir. Tanıklık etme zorunluluğu hisseden yaralı, çoğu durumda içinde bulunduğu toplumsal grup ağzını tıkadığı için susmak zorunda kalır. İnsan kendi kızıyla nasıl konuşabilir? Ona savaşın acılarını nasıl anlatabilir? Kendisi de kırk yıl sonra bunu itiraf edecektir zaten: "Hiçbir şey bilmek istemiyordum. Kâbusun yâd edilmeye başlamasından korkuyordum."[87] Yaralının yakınlarının da ruhsal bulaşma yoluyla aynı acıyı hissettiklerini bilince kendilerini savunmak istedikleri için onlara kızamayız. Ancak duygusal yakınlık savunmaları yerle bir ettiğinde sorunlar daha da ağırlaşır.

Martine babası kamplardan döndüğünde altı yaşındaydı. Bu bir deri bir kemik kalmış adamın anlattığı korku dolu öykülerin ayrıntılarını dinlerken müthiş bir dehşete kapılıyordu: "Bunları bize acı çektirmek için kasten anlatıyordu. Ona çok kızıyordum. Bu yüzden de onu dinlemiyordum."

On altı yaşındayken Direniş hareketine katılan Pierrot, bütün üyeleri ölen ailesinden hayatta kalan tek kişiydi. Savaştan sonra da militanlığı sürdürmüştü. Yaşları on beş ila otuz arasında değişen eski direnişçileri düzenli olarak evinde bir araya getiriyordu.

Çocuklarıysa kendi aralarında oynuyor ve bu arada da sürekli ölümle, işkenceyle, linçlerle, ihbarlarla dolu öyküler dinliyorlardı. Otuz yıl sonra bu çocukların neredeyse tamamında travma sonrası stres sendromu görüldü. Ölüm, komplo ve haksızlık fikirlerinden büyülenmiş bir halde, her gece kökenini tam keşfedemedikleri, bitmek bilmez kasvetlerle boğuşuyorlardı çünkü sevdikleri kişinin yaşadığı felaketleri paylaşıyorlardı. Ancak onlar bunu aynı biçimde yaşamıyordu çünkü Pierrot ve arkadaşları sonradan zafere dönüşmüş bir trajediyi hatırlarken, çocukları yalnızca dehşet duygusunu tanımıştı.

Savaş sırasında Agnès, annesi ve iki kız kardeşiyle mutluydu. Ancak siyasi tutuklu olan babası eve döndüğünde sürekli parçalanan cesetlerden, içlerinden akan sıvılardan, her sabah yoklama sırasında yanı başında ayakta ölüveren arkadaşlarından söz edip duruyordu. Otuz yıldan fazla bir süre Agnès her yeni olay karşısında korkudan tir tir titredi ve her gece yatağının altında ceset parçaları aradı. Odasında bir bedenden akan sıvının kokusunu duyduğunu sanıyor, sevdiklerinin her an birdenbire ölmesini bekliyordu.

Savaşta mahvolan babalar, direnmiş, kendilerini savunmuştu ve barış geldiğinde de aşmayı başardıkları zorlukları en sahici halleriyle anlatarak yadsımaya ya da kişilik bölünmesine karşı savaşıyorlardı. Böylece kendilerini çok daha iyi hissediyorlardı. Ancak çocukları, babaları bu kadar dehşet verici şeyleri atlatmışken kendilerinin şimdi, barış içindeki bir dünyada yaşamakta neden bu kadar zorlandıklarını anlayamıyorlardı. Babalarının hiçbir önlem almadan dile getirdiği zafer, çocukların zihninde değersiz bir benlik duygusu uyandırmıştı.

Her şeyi anlatamayız. Ancak ruh hastaları ve sapıklar akıllarından geçen her şeyi dile getirir çünkü onlar cümlelerinin bir başkasının zihinsel dünyasında yaratacağı etkiye hiç aldırış etmez. Tıpkı Bayan F'nin sekiz yaşındaki kızına şöyle söylediği gibi: "Ölen öteki oldu. Ablan. Ben senin ölmeni tercih ederdim." Bizi istismar etmiş kişinin evini güzelleştirmeye çalışarak onu baştan çıkarmayı ve "ona beni sevmemekte haksız olduğunu kanıtlamayı" istemek anlaşılabilir mi? Şu şaşırtıcı cümleye bir anlam verebilir miyiz: "Ondan öylesine nefret ediyorum ki beni sevmesi için her şeyimi verirdim."[88]

Kendimize yabancılaşmamak için, ilk önce çevremizin, benliğimizin kas gücünü geliştirmesini mümkün kılması gerekir.

Kendime yabancılaşmamak için konuşuyorum ama daha konuşur konuşmaz başkalarının zihnindeki imgem değişiyor ve onların bunu nasıl karşılayacağını bilemiyorum. Kendimi başkalarına yansıtabilmek için ifade ediyorum. Ama içimdeki dille her akşam acılarımı anlattığımda bu çabam çevremdeki ortak tasvirleri etkilemiyor. Ancak içimi döktüğüm zaman başkalarının mahkemesi önüne çıkabilirim. Sırrımı açarken de bu mahrem paylaşımın karşımdakinin tasvirler dünyasını ve oradaki kendi imgemi değiştireceğini umuyorum. Tepkisi sözlü olmayabilir. Susabilir ama suskunluğu şu anlama gelmelidir: "Seni sırrınla beraber kabul ediyorum. Bundan böyle birbirimize bağlanmış oluyoruz."

Buna karşılık geniş bir kitleye açılmak, trajedisini ortaya dökmek; bu artık sır vermek ya da paylaşmak değil, tıpkı kendini darbelere açar ya da sunum yapar gibi içini açmaktır. Sırrını kamuoyu önünde söylemek, bir kabileye sahip olmak koşuluyla, kendi kabileni seçmektir. Çünkü kendini tek başına teslim etmek, en savunmasız halinle teslim olmak anlamına gelir. Paylaşılan sır, iki kişi arasında bağ kuran bir mahremiyet edimiyken kamuoyuna açılan sır bir çeşit toplumsal angajmandır. Bu da demek olur ki, bir sırdan kurtulmak, yaralı kişiye ancak ve ancak ailevi ve kültürel anlatıların, onun tanıklığını kabul ettiği bir paylaşım ağı içinde kendini ifade etmesi durumunda rahatlama hissi verebilir ve kişiliğine nihayet tutarlılık ve gerisingeri bütünlük kazandırabilir.

Bu fikri savunmamızı kolaylaştıran toplumsal çalkantıların sayısı hiç de az değildir. Bu konuda birazcık düzenli bir inceleme yapmak yeterlidir.[89] Savaş sırasında sarsılmış olan dört yüz on iki kişilik bir Yahudi topluluğu 1947'de iki göçmen grubuna ayrılmıştı. Anlatılarının kabul edildiği ("kabul edildiği" derken bunu herhangi bir yüceltme ya da acıma içermeden kullanıyorum) İsrail'e yönelmiş olanlar arasında güçlü bir depresyon ya da kaygı bozukluğu oranı görülmemiştir. Öte yandan, topluluğun aynı geçmişi paylaşan diğer yarısı, o dönemlerde bütün göçmenlerin yaşadığı gibi çevrelerinde kendileriyle konuşan, dostluk kuran ya da sosyal yardımda

bulunan pek kimse olmadan başlarının çaresine bakmaya bırakıldıkları ABD'ye yönelmiştir. Bu grubun içindeki depresyon oranı çok daha yüksektir.[90] Çöküntünün en çok hangi kesimlerde görüldüğü araştırıldığındaysa bunların yaşlılar, dul ya da boşanmış kişiler, yani konuşabilecekleri bir ağı olmayan yalnızlar olduğu anlaşılmıştır. Sırdaşlığın, sözcüğün en basit anlamıyla bile olsa, şaşırtıcı bir koruyucu gücü vardır; yalnızca öznenin sırrını paylaşırken kendini güvende hissetmesi koşuluyla. Bu da yalnızca aile, arkadaş ve en çok da toplum çevresine bağlıdır.[91] Aynı şekilde Rusya'da aynı güçlükleri yaşamış kadınlar arasından çevrelerinde kocaları, aileleri ve arkadaşları bulunanlar depresyona, yalnız yaşayanlara kıyasla on kat daha az maruz kalmıştır.

Konuşmanın sakinleştirici etkisi dinleyenin empatisiyle yakından ilişkilidir. Duygusal tutumu ve temsil ettiği toplumsal imgeyle bu kişi, yaralıya çektiği acıyı dile getirme olanağı verir. Kimyasal sakinleştiriciler karşı konulmaz biçimde rahatlatır ancak etkileri konuşmanınki kadar hızlı değildir. Daha da önemlisi, kimyasal rahatlama en fazla birkaç saat sürerken, sırrımızı bir kez dışarı atıp acımızı anlamaya çalıştığımızda artık hiçbir şey eskisi gibi değildir, dönüşmüş oluruz.

Yaralı, geçmişiyle birlikte kabul edildiğini hissederek artık kendini yeniden tutarlı ve bir bütün olarak görmeye başladığında çevresi de tuhaf bir rahatlama yaşar. Lahit açılınca hayaletler de yuvalarına döner. Ebeveynleri savaşta tutsak alınmış, Kudüslü iki bin lise öğrencisinden oluşan bir grupta tanık örneklemde bulunduğundan daha fazla psikolojik sorun saptanmamıştır.[92] Benzer nitelikteki Parisli çocuklardan oluşan bir topluluktaysa durum farklıdır.[93] Trajedilerini kabul etmediği için kendilerini sessizliğe hapseden bir kültürün içinde yaşayan yaralı ebeveynlerin neredeyse hepsi, sırrın kaygı verici sıkıntısını çocuklarına aktarmıştır. Acılarını sömüren bir kültür tarafından teşhirciliğe zorlanan yaralı ebeveynlerinse neredeyse tamamı travmanın kaygısını bir sonraki kuşağa aktarmıştır.

Otuz ve kırk yaş arasındaki Rus gazileri Afganistan'dan döndüklerinde toplum onları amansızca susturmuştu. On sekiz yaşındayken

anlamsız bir savaşta çarpışmak üzere evden ayrıldıktan sonra geriye sakat kalmış, yaralanmış, travma geçirmiş ve sessizliğe mahkûm edilmiş halde dönmüşlerdi. Gazi maaşı yoktu, ücretsiz sağlık hizmeti yoktu, diplomaları yoktu, sosyalleşme olanakları yoktu. Tıpkı Vietnam'dan dönen genç Amerikalılar gibi tanıklık etmek istediklerinde hem halk hem de hekimler onları yalan söylemek ya da hastalık uydurmakla suçluyordu.[94]

Genç bireylerini kıyıma ve en büyük acıları çekmeye gönderdikten sonra dönüşlerinde tek başlarına bırakan ve evde kalanların rahatı kaçmasın diye onları susmaya zorlayan bu toplumsal sahtekârlık, fazlasıyla "Cezayir polis operasyonu" döneminin unutulmuşlarını hatırlatır. Savaşın adı anılmıyor, onlar için bakım merkezleri kurulmuyor, onlara yardım edilmediği gibi bir de üstüne kolonicileri savunmak üzere tatile gitmekle suçlanıyorlardı. Hem kendilerinin hem de ailelerinin çektiği sıkıntıları daha da ağırlaştıracak şekilde yalnız bırakıldıkları yetmiyormuş gibi, böyle durumlarda kural olduğu üzere, acıları da yadsıma yoluyla küçümseniyordu.

Hastanın kim olduğunda yanılıyoruz.
Yaralının acısını azaltmak için üzerinde çalışmamız
gereken yaralı kişi değil, daha çok kültürdür.

Tüm bu tanıklıklar şunu düşündürüyor: Yaralının acılarının dinmesi, sakat kalmış kişinin yeniden yürümeye başlayabilmesi ve çevresinin de öteki taraftan gelen kasveti hissetmekten kurtulabilmesi için, özellikle kültür üzerinde çalışmamız gerekiyor.

Saldırıya uğramışların kendini toplayabilmek için başvurduğu savunma tepkileri arasında, onları kültürel serüvenin bir parçası olmaya teşvik eden, çok güzel bir araç olarak yaratıcılık öne çıkıyor. Sustuklarında onları tuhaf buluyor, "kalleş" yerine koyuyoruz; konuştuklarındaysa kimi iyi yürekliler onların acılarını ticarileştirmeye kalkıyor. Onları konuşmaya zorlayan iç baskı ile susmak zorunda bırakan dış güç arasında bu hasarlı ruhlar, çoğunlukla yaratıcılığın kendilerini ifade etmenin en iyi yolu olduğunu keşfediyor. Burada sözkonusu olan, yaratıcı dehanın açıklanması değildir ama "onu hangi etkenlerin uyandırdığını ve yazgının ona ne çeşit

bir malzemeyi dayattığını"[95] göstermemiz mümkündür. Yaratıcılık kolaylıkla Tanrı'nın bir bağışı, gökyüzünden bir hediye, bir tür "fazladan ruhsallık", neredeyse doğaüstü bir şey olarak görülebilir: Yaratıcı insanlar üstün insan olmaya yakındır. Buna karşılık yaralıyı ölümün, hiçliğin, sıfırın ve sonsuzun kasvetini hissetmesin diye içindeki boşluğu tasvirlerle doldurmaya zorlayan şey kayıptır, yokluktur, yastır. Yaşanan kaybın yol açtığı boşluk baş dönmesi yarattığında, bir tasvirin oluşturduğu simge, kaybedilenin yerini tutar. Stilize edilmiş imge ve sözcük kaybın doğurduğu boşluğu doldurur. Ölüyü diriltmek, aşağılanmış insana yeniden yaşama sevinci vermek "insan kültürünün beşiğinde vardır,"[96] diyor André Haynal.

İmgenin doğuşu nihai kayıp olan ölümün çaresizliğiyle mücadele eder. Bu yüzden de sanatın ilk biçimi mezar taşları olmuş, ardındansa ilk tablolarda hep gömülmeler ve dirilmeler canlandırılmıştır. İmge, damgası içimizde hâlâ canlı olan ölüme yeniden can verir. Monako Prensi Rainier, karısının cenazesinde gözlerini, bedeni hemen yanı başındaki tabutun içinde yatan kadını tasvir eden fotoğraftan ayıramadığında yaptığı da buydu. Ölmüş olanın yüzüne büyük bir dikkatle bakarak, yaşadığı kayıptan duyduğu çaresizliği, onu bir süre daha yaşatabilmenin verdiği sancılı zevke dönüştürüyordu.

Bizi bilinmeyen dünyaları aydınlatmaya iten, karanlık korkumuzdur. Oyuncak ayıları icat etmemize yol açan, çocukluğumuzdaki, annenin gideceği korkusudur; aynı şekilde, yaranın geri dönebileceği korkusu bizi hiç gelmemesi için çabalamaya zorlar. Eksiklikten çekilen acı, kaybın verdiği kasvet bizi simgeye zorlar. Felsefenin yaraları sarması gibi sanat da ölüleri diriltir. "Yaratıcı kişiler arasında yetimlik ya da ebeveynlerin erken yaşta boşanma oranı çarpıcı derecede yüksektir."[97] Balzac, Gérard de Nerval, Victor Hugo, Ernest Renan, Arthur Rimbaud, George Sand, Zola, Baudelaire, Alexandre Dumas, Stendhal, Maupassant ve 19. yüzyıl yazarlarının yarıdan fazlası bu tezi doğrular. Yaratıcılık edimi gediği doldurur, yarayı onarır ve kişinin yeniden tamamen kendisi olmasına izin verir. Yas ve yaratıcılık birbiriyle bağlantılıdır çünkü kayıp yaşayan kişi, artık algılayamadığını zihninde tasvir etmek zorundadır.

Yaratıcılık beyinle ya da moleküllerle ilgili bir yatkınlık değildir çünkü tamamen, kendini korumak, yitirdiği şeyi yerine koymak; Freud'un deyişiyle "ölümle uzlaşmak"[98] zorunda olan yaralı-yaratıcının yaşamöyküsüne bağlıdır.

Belki de bu yüzden kişinin dişlerini sıkmasına yol açan yara, dile getirilebildiği anda teatralleşme eğilimi gösterir. Çekilen acının sözcüklere dökülüşü neredeyse her zaman iyi tiyatronun kurallarına uyar:[99]

> Yazar, anlatıcı kimliğini bildirir: "Ben, Monte Cristo Kontu, haksız yere hapsedilen kişiyim."
> Eylem: "Denizin orta yerindeki bir zindan olan If Şatosu'na kapatılmıştım, derken bir gün..."
> Amaç: "Yirmi yıl sonra intikam istiyorum."
> Sahne: "Girin, içeri girin ve 19. yüzyılın yükselen burjuvazisinden intikamımı almak için neler yaptığımı görün."
> Gereç: "Onları toplumsal başarımla cezalandıracağım."

Yaşadığı güçlüğü yenip zafer kazanan kahramanı sahneye koymak için gereken tüm malzeme gerçek dünyada mevcuttur. Aslında tiyatro oyunu ya da roman, konusunu da bizzat yaşanan felaketten alır: "[...] dehanın bir lütuf değil, çaresiz durumlarda yarattığımız bir çıkış yolu olduğunu kanıtlamak... Bir kurtuluşun tarihçesini ayrıntılarıyla ortaya koymak,"[100] diyordu Sartre, Jean Genet hakkında.

Günümüzde de hiçbir şey değişmiş değildir çünkü insan ölümü düşündüğü ve onun karşısına sanat eserlerini koyduğu an bu temel bir savunma yolu olur: "[...] Asık bir suratla, Auschwitz'den sonra şiir yazmanın hâlâ mümkün olup olmadığını soran birileri hep çıkar... Oysa oradan kurtulanlar arasında edebiyat dehası olanlar için olanaksız tek bir şey varsa o da hiçbir şey yazmamaktır. Anlatmaları gerekir... Ölenlerin adına tanıklık etmeleri ve onları isimsiz yazgılarından çekip çıkarmaları... Ölülere istedikleri bu yardımı anlatıyla sunabilmenin buyurgan gerekliliği de yine şiirden geçer."[101] Ölüme karşı her mücadele, yani yaşamın her türlü bilinci şiire boyun eğer: "[...] sanat olmasa, [...]Auschwitz ya da Kolyma'da olup bitenleri içeriden anlayabilmemiz asla mümkün olamazdı.[102]"

Jean-Paul Sartre, Alain Finkelkraut ve Aleksandr Soljenitsin ruhu yaralanmış olanlara söz hakkı verilmesinde birleşiyor. Ancak basit bir klinik anlatı ya da çiğ bir betimleme yaraları onarmaya da ölüleri diriltmeye de yetmeyecektir.

Bu deneye girişensе Pulcinella olmuştur. Bu şakacı karakter 1649'da Napoli'de dünyaya geleceği sıralarda annesinin karnının nasıl şiştiğini herkes görüyordu. Bu gerçeği görmeyi reddeden tek kişi kadının kendisiydi. Komşuları ona küçük bir soytarının yolda olduğunu söylüyordu. Pulcinella'nın annesi doğumunu kayıtlara anonim olarak geçirtti ve bebeği de erken depresyondan mustarip oldu. Sonra bunu bir çeşit büyüme aksaklığı izledi ve sırtında çok belirgin bir omurga eğriliği oluştu. Anne sevgisini hiç tatmamış olduğundan, hiçbir kadının kendisini sevemeyeceğine inanıyordu. Bu yüzden de, kendine aksini kanıtlayabilmek için, ne zaman bir kadın görse grotesk biçimde giyinerek onun karşısına geçip sallana sallana mandolin çalmaya başlardı,[103] diye açıklıyor Michel Soulé. Sözlerinin başkaları üzerinde yaratabileceği etkiye hiç aldırmayan Pulcinella, aklından ne geçerse yüksek sesle söylüyordu. Gerçek olan her şeyin söylenmesi gerektiğine inanıyordu. Yumurtladıkları yüzünden pataklandıktan sonra susmaya karar verdi ancak başkalarını hiç umursamadığından nasıl sır tutulacağını da hiç bilmiyor, her zaman gizemi ortaya döken bir ipucu veriyordu. O kadar ki herkes gizlice onun sırrını konuşuyordu.

Bugün olup biten de az çok bunun gibidir: Bir kurbanı sırrını açmaya zorladığımızda o bunun acısını daha fazla çeker. Çevresi için bu kişi artık hep bütün kişiliğinin ve hatta geçmişinin "açıklaması" olarak görülecek trajedisiyle anılacaktır: "Ensest kurbanı olduğumu itiraf ettiğimden beri, ensest kurbanı olan kişi haline geldim. Bu tanım, üzerime onu sır olarak taşıdığımdan daha fazla yapıştı," demişti bana itirafının kazandığı edebi başarının kurbanı olmuş bir genç kadın.

O halde duygularımızı bütün bu birbirine karşıt gereksinimlerin arasından geçirebilmeyi nasıl başaracağız? "Susmak bana yasak, konuşmak benim için olanaksız", diyordu Élie Wiesel.[104] Sustuğumda sırrım yüzünden ikiye bölüyorum ve bir parçam

elimden alınıyor, üstelik beni sevenlerin duyguları da hasar alıyor. Ama açık açık konuştuğumda, yaşadıklarımı ve hissettiklerimi olduğu gibi anlattığımda da başkaları anlatılarıyla beni damgalıyor, bakışlarıyla dışlıyor ve hiç olmadığım kadar savunmasızlaşıyorum. O halde "hem onların hem de kendimin sessizliğimizden kaçınmak için [...] yazıyorum: Yazıyorum çünkü hep birlikte yaşadık çünkü ben de onlardan biriydim, gölgeler arasında bir gölgeydim, onların bedenlerine değen bir bedendim: Yazıyorum çünkü onlar bende silinmez bir iz bıraktı ve o iz yazıda bulunuyor,"[105] diye yazıyor neşeli ve kederli Georges Perec.

Yaratıcılık acı çekmenin kızı gibidir. Ama bu,acı çekmenin tüm yaratıcılıkların anası olduğu anlamına gelmez.

Küçükler için resim, biraz daha büyükler için yazı: Bu savunma biçimleri istismar görmüş çocukların akıllarına neden bu kadar kolay geliyor? Kalemler ve boyalar bizi eylemcilikten, intikamdan, yalıtılmışlıktan ve gerilemeden daha iyi korur. Yazı en çok sayıda savunma mekanizmasını tek bir etkinlik içinde bir araya getirir: zihinselleştirme, düşleme, ussallaştırma ve yüceltme. Aynı zamanda da kişinin kendini doğrulamasına, kimliğini belirlemesine ve şanlı bir zincire dahil olmasına izin verdiği gibi, hepsinden de önemlisi yarasıyla birlikte, tamamen olduğu gibi kabul edilmesini sağlar çünkü her yazar ideal okura seslenir.

Yaratıcılık acı çekmenin kızı olabilir mi?[106] Bunalım sanat eserinin gıdasından ibaret midir? Anlatıldığına göre bir genç adam André Gide'e sormuş: "Yazar olmak için ne yapmalıyım?" "Fabrikaya gidin," diye yanıtlamış üstat. Mutluluk yalnızca boş bir sayfa verir. Oysa bir zorluğun üstesinden gelmek koca bir bölüm yazdırır, kim bilir, belki de bütün bir eser?

Bu fikri ortaya koymak için iki farklı kadın grubu bir araya getirilmiştir:[107] Bir yazarlar birliğine üye elli dokuz kadına sorular sorulmuş ve yanıtlar benzer yaş, eğitim ve aile durumundaki, yine elli dokuz kişilik ikinci bir kadın topluluğuyla karşılaştırılmıştır. Bir kişilik anketi, bir teşhis ölçütleri değerlendirmesi ve yaşam biçimiyle ilgili sorular aracılığıyla benzerlikler karşılaştırılmaya

çalışılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde yazar olanların iki kat daha fazla akıl sağlığı sorunu gösterdiği görülmüştür. Bu küçük topluluğun içinde psikotik bozukluk gösteren kimse yoktur çünkü bir kitap yazabilmek için fikirlerin düzenlenmesi, notlar alınıp biriktirilmesi ve gerçek dünyaya egemen olunması gerekir. Buna karşın, %56 oranında yinelenen depresyon, kronik ya da şiddetli, her tür anksiyete bozukluğu, anoreksi ve bulimia gibi çeşitli yeme bozuklukları, alkol ve uyuşturucu bağımlılıkları görülmüştür.

Erkek yazarlarla yapılan benzer bir çalışma da benzer sonuçlar vermiş, yalnızca alkol bağımlılığı ve aşırı hareketlilik daha fazla görülmüştür. Ruhtaki yaralar daha çok ailevi ve toplumsal çevreden ileri geldiği için, araştırmacılar bu kişilerin çevrelerini yoklayarak düzenli karşılaşılan bir durumu saptamıştır: Yazarlardan önemli bir kısmı, on üç yaşından önce cinsel tacize uğramıştır. Bu iki yazar topluluğunun büyük bir bölümü istismar edilmiştir. İçlerinden pek çoğu ruhsal bakımdan sağlıklı olmayan annelerini sevmiştir. Görülecek bir hesaplarının olması, trajedilerini dışavurmak için içeriden bir zorlama hissetmeleri onları yaratıcılığa, boş sayfaları doldurmaya itmiştir. Bu, tersinin de doğru olmayacağı anlamına gelmez: Yaratıcı olmak için ille de istismar edilmiş olmak gerekmez.

Bir çocuğa acı çektiren şeyin ne olduğunu tam olarak bilemeyiz. Fazla korunmuş bir çevre içinde yeterince olay yaşamamış olması onu her türlü yenilik karşısında savunmasız bırakacak bir tür duygusal hapislik durumu yaratmış olabilir. Bir yetişkin için hiç de travma yaratacak nitelik taşımayan böyle bir ortam, bir çocuk için gerçek bir güçlüğe dönüşebilir. Proust ve Freud yazmaya babaları öldükten sonra başlamıştır çünkü hükmedici bir imgenin ortadan kaybolması içlerinde kendilerini yaratmaya yönelten bir eksiklik duygusu doğurmuştur. Âdeta bu kayıp, bu tatmin edilmiş çocukların üzerinden bir yük kaldırmış ve tıpkı sevilen bir kimsenin ölümünün insanı ritüel yaratmaya sürükleyerek onun için bir mezar hazırlamaya itmesi gibi, oluşan boşluğu tasvirle doldurmaya zorlamıştır onları. Tasvire zorlayan şey yenilen darbelerin acısından çok, eksikliğin verdiği acıdır. Chateaubriand gördüğü çok katı eğitimden dolayı acı çektiğinde onu yaratıcı kılan, acısı

değil; bu durumun doğurduğu melankolinin ona yalnızlık çektirmesi olmuştur. Şöyle yazabilmiştir: "Kesin olan bir şey varsa o da bunun [fazla sıkı bir eğitimin] duygularıma zayıflık, öngörüsüzlük ve neşe çağındayken içimde acı çekme alışkanlığından doğmuş bir melankoli niteliği verdiğidir."[108] Aynı şekilde Talleyrand da şunları hatırlar: "Kendimi yalıtılmış ve desteksiz hissediyordum [...] Yalnızca küçük tatmin duygularını tatsam belki de hiç sahip olamayacağım daha derin düşünebilme alışkanlığı kazanmayı [...] küçük yaşımdaki düşüncelere borçluyum."

Kaybın boşluğunu doldurmak için deliler gibi düşlemek. Düşlemek ya da ölmek.

Annelerinden çok erken ayrılmış, terk edilmiş ve bir kuruma yerleştirilmiş çocukların neden çaresizce anne ikamesi bulma gereksinimi hissettiğinin açıklaması da budur: Çocuk, "Benim de bir annem vardı," düşüncesiyle, "Diğerlerinden farklı değilim," sonucuna ulaşır. Bu oyun çok yaygındır: "Sen bana bir anne gibisin," demek ona bir anneye sahip olma hissi verir. Ebeveynleri "anne ve baba rolü" oynayan bir çocuk. Yani küçük bir yetim başka bir yetişkini, "sanki annemmiş gibi" sahneye çıkardığı bir tiyatro temsili hayal etmek zorunda kalır. Bir anne ikamesi oluşturabilmesi için iki aşamalı bir yapım gerçekleştirir: İlkinde, dingin bir iç dünyada güvenlik duygusunu sağlar; ikincideyse, kaçınılmaz olan ayrılığı aşmaya çalışır.[109] Anne nesnesinin yeniden oluşturulması ayrılığı ortadan kaldırır. Çocuk bundan hemen bir yarar elde eder çünkü kolaylıkla sevebileceği hayali bir varlık yaratmak onu dinginleştirecektir: "Düşlemeyi seviyorum... Yazmayı seviyorum... Tiyatro sahneleri hayal etmeyi seviyorum," der küçük yaratıcılar çoğu zaman. Ancak bu hoş savunma biçimi ilişkide bir tuzağa neden olur çünkü çocuk bir başka kişiye, annesinin yerini alan bir anne olma gücü vermiştir. Gerçek yaşamda bütün kadınlar anne olmayı istemez ya da en azından yalnızca anne olmak istemez. Öyle ki kendi içindeki tiyatroda bir anne yaratan çocuk, büyüyünce gerçek yaşamda da bir diğerini bulmayı isteyecektir. Hayali anne gerçek olanın kaybına katlanmayı kolaylaştırır ama daha ileride, yoksunluk çekmiş

genç gelişim gösterdikçe, bir kadınla daha farklı türde bir ilişki kurmayı da öğrenmek zorunda kalacaktır. Gerçek bir annenin nasıl sevilebileceğini öğrenme fırsatını hiç bulamamış olduğundan her zaman yaratmak ve alıştırma yapmak zorundadır; bunu da ilk önce hayalinde, sonra da gerçek dünyada uygular. Bu psikolojik ilerleyiş, alışıldık yöntemin tam karşıtını oluşturur.

Küçük Stanislas 1940 Savaşı sırasında dört yaşındaydı. Bir gece güzel evinde yatıp uyumuştu. Bomba sesleriyle uyandığındaysa evin çatısı çökmüş ve bütün ailesi ölmüştü. Hiç acı çekmediğine çok şaşırmış, yaşadığı için biraz utanmış, felaketin ardından çöken tuhaf sessizlikten ve dört bir yanını saran sonsuz boşluk duygusundan ürkmüştü. Artık ne seslenmenin, ne ağlamanın ne de bakışlarıyla çevreyi yoklamanın bir yararı vardı. Kimseler yoktu. Gözlerini yukarıdaki boşluğa dikmiş halde uzun süre sırtüstü yattı. Bundan sonraysa neredeyse üç yıl hiç konuşmadı. Varşova yeniden kurulmaya başlandığında yaklaşık yedi yaşındaydı. Duvar ustaları ilk önce gerçekte uygulamak istedikleri görüntüyü, ahşaba çizerek temsili bir dekor hazırlamışlardı. Bu dekoru görmek küçük Stanislas'ın içinde bir umut uyandırdı. "Benim için de böyle olacak," diye düşündü. Bunun üzerine deliler gibi düşlemeye koyuldu. "Büyüyünce şunu yapacağım, bunu yapacağım." Tıpkı Varşova'nın dekoru gibi, içini inanılmaz bir coşkuyla umutlandıran günlük düşlerini anlatabilmek için yeniden konuşmaya başladı. Altüst olmuş gerçeklik ikinci plana düşmüştü. Stanislas artık bulutların üstünde yürüyor, sürekli yenilerini yarattığı düşlerinin içinde gezerken hafifçe gülümsüyordu. İçinde bin kadar çocuğun barındığı soğuk ve perişan bir kuruma yerleştirilmişti ama bundan neredeyse hiç acı duymuyordu. Çocuklarla ilgilenecek personel sayısı azdı ve yıllar boyunca hiçbir yetişkin bu çocuklarla sohbet etmemişti. Büyükler ile çocuklar arasındaki tek ilişki, çocukların zorunlu yürüyüşlere çıkarıldığında çıplak ayakla, karda düzeni bozmadan yürüsünler diye büyüklerden yediği dayaktı. Uğultulu, kocaman yemekhanede yemekler çok hafifti. Çocuklar "sofra angaryası"nda çalışmak için birbirleriyle yarışıyordu çünkü yemeğin sonunda masayı ıslak bezle silen çocuk sofrada kalan ekmek kırıntılarını

ve diğer küçük yemek artıklarını toplayabiliyordu. Stanislas da bu küçük ganimetten büyük zevk alıyor; bunu bir çeşit oyuna, mutluluk veren bir olaya çeviriyordu. Yüzer kişilik yatakhaneler geceleri buz gibi soğuk oluyordu ve çocukların uyuduğu salondan yalnızca duvara gerilmiş bir çarşafla ayrılan tek gözetmen, sırf biraz daha erken uyuyabilmek için yatakhaneye dehşet saçıyordu. Her gece buz gibi yatağında sığındığı bu yalıtılmışlık hali Stanislas'ın çok hoşuna gidiyordu çünkü böylece kendini uykuya bırakıp düşleriyle randevusuna gidebiliyordu.

Buz gibi, perişan bir dünyada aç karnına yaşadıkları halde mutlu olabilen, dayanıklılık sahibi çocukların neredeyse hepsi, bu çektiklerine düşlemenin şaşırtıcı büyüklükteki ısıtıcı gücü sayesinde katlanabiliyordur. Çevrelerini saran dünyanın gerçekliğinden koptukları o mutluluk anları hep benzer tür bir senaryoyu gözlerinin önüne getirir: Nefret dolu yetişkinlerin dünyasında bir başına, yapayalnız olan çocuk kendine gizlenebileceği şahane bir yer, duygusal bir cennetten küçük bir köşe keşfeder. Stanislas her gece, ağaçların düşman olduğu, yapraksız bir ormanda geziniyordur. Onu yakalamaya, dikenli dallarıyla yaralamaya çalışan ağaçlara karşın çocuk oyuk bir ağaç gövdesinde bulunan görünmez bir kapı keşfetmiştir. Buradan küçük bir tünelle yerin altına iniyor ve insanların dünyasından uzakta, her biri birbirinden güzel, harikulade hayvanların onu beklediği yere ulaşıyordur. Burada şenlik başlıyor, ceylanlar süzülüyor, kızak köpekleri aralarında eğleniyor, akvaryumlar yeraltındaki dünyayı binlerce parlak renkle aydınlatıyordur.

Bundan yirmi yıl sonra küçük Serban da Romanya'nın yetimhanelerinde aynı savunma mekanizmasını keşfetmişti. Kimsenin kendisiyle konuşmadığı altmış yataklı bir salonda yaşıyordu. Buradaki çocuklardan bazıları sürekli sallanıp duruyor ve her hareketleriyle de yatağı yerinden birkaç milim oynatıyordu. Akşamları, "cezalandırılan kadınlar", yani bu çocuklara bakmaya mahkûm edilmiş yetişkinler, yataklar büyük salonun içinde gezindikçe bağırıp çağırıyordu. Serban yıkanmayı reddediyordu çünkü üzerinde kuruyup katılaşan bok tabakası onu tecavüzden koruyordu. Bu aradaysa sürekli gülümsüyordu çünkü iç dünyasında masmavi

bir gölün kıyısındaydı. Bir oyma kayığa biniyor ve tek başına, bilmediği bir yere doğru yola çıkıyordu. Sonra suya dalıyor, kendini sudan ayıran iki hava hücresini aşarak tuhaf ve neşeli hayvanların bulunduğu sıcacık ve rengârenk, bir çeşit cam yuvanın içine giriyordu. Şenlik de böylece başlıyordu.

Freud mutlu insanın düşlere gereksinimi olmadığını, gerçek olanın ona yeteceğini savunur. Sartre düşün nesnesinin, sürekli yok olup gitmenin eşiğinde bulunan "öz yoksulluğu"ndan söz eder.[110] Ama tıpkı küçük Stanislas ve Serban gibi Bachelard da, "Düş kuran insan dünyayı düşlemenin mutluluğunda, mutlu bir dünyanın esenliğinde yıkanır,"[111] diyor.

Kuşkusuz gerçeklerden bir kaçış sözkonusuysa da gerçek çılgınca olduğunda kendimizi bundan korumamız gerekir. Yalnızca düş kurmayı bilen çocuklar kendini kurtarabilir. Gerçeğe ayak uyduran, yıkıma uğramış bir dünyaya boyun eğen diğerleriyse perişan, yoksul, geçici, yani anlamdan yoksun bilgilerin içinde yüzer. Böyle bir dünyaya uygun düşen tek tepki çaresizliktir. İpuçları ve işaretlerle şiir yazılmaz. Bunun için imgeler, simgeler ve anlatılar gerekir ki zihnimizde canlandırdığımız tasvir içimizde bir güzellik ve hatta mutluluk duygusu uyandırabilsin. Stanislas ve Serban hayal güçleri sayesinde yalnızca çaresizlik uyandıran bir gerçeğe katlanmayı başarmakla kalmamış, üstüne bir harikalar diyarına da duygusal yatırım yapabilmişlerdir. Dünyaları, biri uyum sağlamanın ölüm anlamına geldiği gerçeklik; diğeriyse sıcacık, rengârenk ve sevgi dolu iç dünyaları olmak üzere iki parçaya ayrılmıştır. İşte bu sayede her iki çocuk da kâbuslarla dolu yatakhanelerinde, bir an önce düşlerine kavuşabilmek için, güler yüzle uykuya dalıyordu.

Yoksunluk çekmiş her çocuk, bulanıklığın yaratıcılığa davetiye çıkardığı eksikle yaralanmış bir çevrede yaşar: "Üzerinde gölgelerin dolaştığı bu anlamsız sisi nasıl aydınlatabilirim?"[112] diye soruyor Raymond Queneau. Anlamsız bir sisin içinde hayatta kalabilmiş olanlar, çaresizliğe kapılmamak için hazine arayışına çıkmak zorundadır. Oysa berrak bir ebeveyn atfına sahip olanların kendi Çobanyıldızları vardır. Önce onun peşinden giderler çünkü ondan etkilenirler ama ergenlik çağında, artık kendileri

olmayı istediklerinde ona karşı çıkmaları gerekecektir ve aslında bu da yine ona atıfta bulunmanın bir biçimidir. "Canımız ne yapmayı istiyorsa onu yaptığımız gün yetişkin oluruz, yaptığımız şey ebeveynlerimizi mutlu edecek olsa bile,"[113] diyor Paul Watzlawick.

Köken olarak gölgelerden başka bir şeyi olmayan, yoksun çocuklar güzellik ile çirkinliğin, mutluluk ile mutsuzluğun birbirine teğet geçip gittiği, acı dolu bir şiir dünyası oluşturmak zorundadır.

Bıçak sırtındaki bu mutluluk ille de bir engel oluşturmak zorunda değildir çünkü aydınlığın fazlası göz kamaştırır ve soy zinciri içinde çok baskın bir yere sahip, şanlı ebeveynlerin çocukları da zorlama bir özdeşim ya da yasaklanan bir hayal gücü yüzünden yabancılaşma yaşar. "Bizim ailede tüccarlık babadan oğula geçer" türünden bir ileti çocuğa bir yön dayatarak önce onun gelişimine yardım eder, sonra da onu bir yapının içine hapseder.

Yaşamdaki yaraları kendilerini "bir hilenin yeri"ni,[114] yani içlerinde sıcak ve mahrem olan ama dışarıya dönük bir dili bulunmayan adalar keşfetmeye zorlamış olanlar her şeye karşın kendilerini ifade edebilmek için bir uzlaşmaya giderler: "Yerin altındaki burası hakkında söyleyecek hiçbir şeyim yok... Bundan böyle izleri benim içimde ve yazdığım metinlerde bulunacaktır." Mutsuz bir çocukluk yaşamış olanlar için yazı, söylenmesi mümkün olmayan söze biçim verir ve dış dünyada maddesel bir iz çizer. "Kurtulan olamazdı... Benim kökenlerimde yalnızca ölüm var, [...] sessizlik var, birdenbire buz gibi bir sessizlik [...] Ama her ne olursa olsun, ne yaparsam yapayım, bu dünyanın tek temsilcisi, tek canlı belleği, tek kalıntısı olacaktım. Başka her türlü kaygıdan çok bu düşünce yazmaya karar vermemi sağladı [...] yazı ve onların ölümünün hatırası, benim yaşamımın onaylanması [...] ebeveynlerimin mezarıdır."[115] (Georges Perec'in mezar yazısı)

SONUÇ

Dayanıklılık direnmekten fazlasıdır, aynı zamanda yaşamayı öğrenmektir de. Ne yazık ki bunun bedeli ağırdır: "Hiç ceza çekmeden normal olunmaz," diyordu yaşama güçlüğünün büyük ustası Cioran.[1] Felaketten önce yaşamın hakkımız olduğunu düşünürüz, mutluluğun da öyle. Bu yüzden de coşkuyu bulamadığımızda öfkeleniriz. Aşırı uçtaki bir durumun acısını çekmek, ölümle burun buruna gelip onu öldürebilmiş olmak, yaralı çocuğun ruhunda tuhaf bir ertelenme duygusu yaşatır: "[...] O zamandan beri yaşamı fazladan verilmiş bir ganimet, beni her andan yararlanmaya, mutluluğun tadına varmaya teşvik eden bir oyun gibi görüyorum." Bir zorluk, aşıldıktan sonra, dünyanın tadını değiştirir. "[...] Aşırı uçtaki her durum, yaşamı mahvetmenin bir süreci olarak, paradoksal biçimde yaşama potansiyelini güçlendirir, tam da yaşamın kırılmaya uğradığı noktada [...] görünmeyen bir yay [...] yaşanmış engeli bir tramplen gibi kullanarak bizi yukarı fırlatır; kırılganlığı bir zenginliğe, zayıflığı bir güce, olanaksızlıklarıysa bir mümkünler bütününe dönüştürür,"[2] diyor Georges Fischer.

Dönüşüm yaratmayan bir felaket yoktur. Ruhu en büyük yaraları alanlar, sevgi yetersizliğinden yüzü gözü dağılmış olanlar, dayak yemiş çocuklar, derisi soyulmuş yetişkinler, içlerinde yeni bir yaşam felsefesinin geliştiğini fark edince şaşırır. Çünkü anlama ve "neden" diye sorma zorunluluğu saldırganı daha iyi anlamaya, daha iyi incelemeye yol açar. Bundan sonraysa, "Peki, şimdi bu içimdeki yarayı

ne yapacağım?" sorusu benliğin sağlıklı kısmını keşfetmeye, kendine doğru uzanacak en küçük bir eli aramaya çağırır.

Dayanıklılık işte böyle örülmeye başlar. Ne yalnızca insanın kendi içinde ne de çevresinde aranmalıdır; zira o, ikisinin arasındadır ve hiç durmadan, içsel bir dönüşümü toplumsal dönüşüme bağlamaktadır.

Sözcüklerin aşınmasıyla, kuramların donuklaşmasıyla savaşabilmek için yeni bir terim icat etmek de yararsız olmaz. Beklenmedik bir kavram eskileri daha belirgin hale gelmeye zorlar: Dayanıklılık fikrini örgü mecazıyla canlandırmak bireyin gücü ya da güçsüzlüğü kavramını aradan çıkarır. Bunun savunmasız olmak ya da olmamakla hiçbir ilgisi yoktur ve psikanalizde bilinçdışına erişime karşı çıkan direnç, savunma mekanizmasından da tamamen farklı bir şeydir ama dürtünün ve benlik savunmalarının desteklenmesine ilişkin kavramların yakınında bulunur. Bölünme, inkâr, insani eylemcilik ve daha başka pek çok savunma mekanizması bu kuramlar tarafından geliştirilir ancak dayanıklılık kavramı benliğin uyum sağlayan, evrim geçiren yönünün altını çizer. Belli bir durumda dayanıklılık gösterirken bir diğerinde gösteremeyebiliriz, bir an yaralıyken bir diğerinde zafer kazanmış olabiliriz.

Savunma mekanizmalarında benlik, bedene en yakın zihinsel ya da duygusal işlemler aracılığıyla bütünlüğünü korumaya uğraşır. Sigmund ve Anna Freud bize benliğin dürtüyü ve onun anılarla fantezilerden oluşturduğu tasvirleri nasıl yönettiğini anlatır. İçeride oluşan heyecan, benliğe katlanılabilir bir biçim verir. Bu nedenle de dürtünün çalışması bilinçdışıdır ve bilinçli benlik ussallaştırmalar biçimi altında, duygularımıza sözel bir biçim kazandırır.

Felaketin daha dışarıda bulunduğu dayanıklılık durumunda benlik, bunu hissederek, duygusal çalkantıyı yönetmek zorunda kalır. Toplumsal saldırılar ya da başkalarının zihinlerinden gelen darbelerin etkisi altında duygu organizmayı sarstığında, stres de şoka eklenir. Çoğu durumda stres kroniktir ve sinsi bir etkiyle organizmayı da ruh dünyasını da onlara hiç fark ettirmeden bozar.

Her durumda benlik duygusu, başkalarının bakışları karşısında değiştirilebilir; tasvirler, eylemler, girişimler ve anlatılar yoluyla geliştirilebilir. Hiç hasar görmemek anlamına kesinlikle gelmeyen

dayanıklılık kavramı da savunma mekanizmalarıyla aynı aileye mensuptur ama onlardan daha bilinçli ve daha evrimseldir; bu nedenle de yönetilebilirdir ve umut taşıyabilir.

Ne çelikten yapılmış ne de üstün insan olan dayanıklı kişi, alametifarikası istiridyedeki inci tanesi olabilecek oksimorondan kurtulamaz: Bir kum tanesi istiridyenin içine girdiğinde, istiridye kendini bu saldırıya karşı savunabilmek için yuvarlak sedef salgılar ve bu savunma tepkisinden ortaya sert, parlak ve değerli bir mücevher çıkar.

Anthony Bloom'un "hasarlı ikona"[3] fikri de, güzellikleri zamanın yaraları tarafından iyice vurgulanmış bu kişilerin ruhu için bir örnektir. Ahşabın çatlaklarına, renklerin solmasına ve oluşan lekelere karşın özde kalan hâlâ güzel, hatta kimi zaman muhteşemdir.

Alanda çalışan uzmanların araştırmaları çoğunlukla laboratuvarların, muayenehanelerin dışında yapılır. Bu, bir alanın diğerine üstün olduğu anlamına gelmez. Cerrahi ile tıbbın bir araya getirilmesi ancak Fransız Devrimi sonrasında düşünülmüştür. Sözün kibri uygulamanın zanaatını küçümsedikçe tıp sözel kalmış, cerrahiyse basmakalıplaşmıştır. Tıp semiyolojisinin yükselişini sağlayan da bu ikisinin karşılaşması olmuştur. İşaretler bilimi iyice gelişince biliminsanları ile mühendisler görevi devralarak şaşırtıcı performanslar sağlanmasını mümkün kılmıştır.

Bu kitabın amacı yalnızca, dayanıklılık diye bir şeyin var olduğunu söylemekti. Bir biçimi vardır ve bir bedele mal olur. Bu kavramı geliştiren tüm uzman ve araştırmacılar günümüzde artık onun nasıl oluştuğuyla ilgilenmektedir. Devam eden çalışmalar sonunda bu konuda genetiğin de söyleyecekleri olacaktır. Ama erken yaştaki ilişkiler çok daha fazlasını söyleyecektir ve ailevi, toplumsal kurumlar da söylemin en büyük bölümünü oluşturacaktır.

Saha çalışmalarında ve laboratuvarlarda elde edilen bilgiler gündelik yaşantımız için kullanışlıdır çünkü içimizden hiç kimsenin acı çekmeyi hiç tatmamak gibi bir şansı olamayacağına göre, aslında hepimiz dayanıklılığa sahibiz demektir. Kendimizle ilgili olanı daha iyi anlayabilmemiz için, aşırı uçtaki durumlar henüz çok iyi tanınmayan geçiş yollarını aydınlatan farların görevini görmektedir.

Son olarak, bu kitabı yalnızca iki sözcük kullanarak da yazabilirdim: "toparlanma" ve "örgü". Toparlanma, dayanıklılığı kastederken örgü de, tıpkı hasarlı bir ikonanın yaralı galiplerin iç dünyasını örneklendirdiği şekilde, kurtulmanın nasıl mümkün olduğunu açıklar.

Bu nedenle, mutsuzluğa bakışımızı değiştirelim ve çekilen her türlü acıya karşın şahane olanı arayalım.

§

Dayanıklılık kavramı günümüzde gelişim bilimlerine adanmış olan Anglosakson literatüründe çok güçlü bir etkiye sahiptir.

Londra'da M. Rutter, ABD'deyse E.E. Werner, N. Garmery ve G.E. Vaillant gibi psikiyatrist ve psikologlar bu kavramı yaratmıştır.

Etoloji uzmanları da, deneysel gözlemleri ve evrimci psikoloji ve uyum üzerine kuramlarıyla onların çalışmalarını desteklemiştir: J. Bowlby, R. Spitz, L. Sroufe, J. Suomi, M. Ainsworth ve E. Tronick.

A.S. Masten, dayanıklılık ve mizah arasında bağ kuran ilk kişi olurken E. Grotberg de iyimserliği psikolojiye yeniden dahil etmiştir.

Kimi psikanalistler fikri hazırlamıştır: M. Mahler, A. Freud ve L. Shengold belirtiler yerine gelişim öğreticilerini inceleyerek psikopatolojinin davranışsal yaklaşımını şekillendirmiştir. Sözkonusu yaklaşım, çocuk psikiyatrisi alanında E.J. Anthony ve C. Chiland gibi klinik tedavi uzmanları tarafından doğrulanmıştır.

B. Inhelder, Piaget'nin kuramlarını tipik olmayan gelişimlere uygularken; D. Hofstadter, B. Kaplan, C. Izard, D. Ciccheti, J. Kagan, J. Bruner, J. Rolf, S. Weintraub ve A. Sameroff gibi bilişselciler ve klinik psikolog, psikiyatrist, nörolog ve çocuk doktorları da kendisine katılmıştır. Bu kavram Québec'te M. Lemay ve M. Toussignant tarafından derinlemesine geliştirilmiştir.

İngiltere'de P. Fonagy şu anda yenidoğanların dayanıklılığını geliştirmeye çalışırken, Fransa'da S. Lebovici ve B. Golse'un yönettiği World Association Infant Mental Health kuruluşuna bağlı A. Guedeney de onu izlemektedir.

Hollanda'daki Van Leer Vakfı, Afrika ve Latin Amerika'daki küçük çocukların dayanıklılıkları alanında uzmanlaşmış saha araştırmacılarını destekleyen ilk kuruluşlardandır.

İsviçre'de A. Haynal, Almanya'da F. Lösel ve Lübnan'da C. Baddoura, büyük yaştaki çocukların dayanıklılıklarını belirlemeye çalışmaktadır.

S. Vanistendael İsviçre'de BICE (Uluslararası Katolik Çocukluk Bürosu) ile beraber, çeşitli ülkelerin hem biliminsanlarından hem de klinik çalışanlarından aldığı esinle dayanıklılık kavramını geliştirmiştir.

M. Mc Callin, dünyada yetişkinlerin anlamsız suçlarının bedellerini çocukların ödediği bütün kıtalardaki savaş alanlarında çalışan klinik tedavi uzmanlarını Cenevre'de bir araya toplamıştır.

Güney Amerika'da da M.A. Kotliarenco ve S. Romero (Şili), N.S. Suarez Ojeda (Arjantin), S. Panez (Peru) ve C. Montevicente (Brezilya) gibi pek çok klinik hekim dayanıklılık kavramını uygulamaya koymaktadır.

Fransa'da M. Manciaux, S. Tomkiewicz, M. Duyme, N. Loutre du Pasquier, A. Dumaret ve B. Cyrulnik gibi araştırmacı ve hekimler aynı alanda çalışmaktadır.

Klinik hekimlere ve saha araştırmacılarına yardımcı olan uluslararası dernekler de vardır: M.R. Moro ile Dünyanın Sığınmacı Çocukları, A. Pidolle ile Romanya Akıl Sağlığı Birliği, Dünyanın Doktorları ve Sınır Tanımayan Doktorlar.

Çok sayıda uluslararası kuruluş, olağan etkinliklerinin çerçevesi içinde bu tür araştırmalara katılmaktadır: UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocukluk Fonu'nun Fransa Komitesi), Çocukluk Vakfı, Büyük Harfle Çocukluk ve Fransa Akıl Sağlığı Birliği saha araştırmalarını finanse etmekte ve dayanıklılık kavramını kullanılabilir hale getirecek buluşmalar düzenlemektedir.

Çeşitli Amerikan dergileri de dayanıklılığa özel birer sayılarını ayırmıştır: *American Journal of Psychiatry, The Journal of Consulting and Clinical Psychology, The Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry.* Tamamen bu konuya ayrılmış yeni bir dergi de çıkmıştır: *Development and Psychopathology.*

Günümüzde bu sorunla ilgilenen bütün yazarların, makalelerin ve kitapların adlarını anmamız ne yazık ki mümkün değil ama bu, üzücü olsa da, dayanıklılık kavramının ne kadar büyük bir önem

kazandığının da harika bir göstergesidir. Bu, davranışsal yaklaşım sinirbilim, psikobiyoloji, genetik ve davranış incelemeleri gibi çok sayıda disiplini bir araya getirmekte ve bunların psikanalitik, Piagetci yönlerini ve psiko-sosyal incelemeleri özellikle vurgulamaktadır.

Böyle bütünleştirici bir tavır, insanın bir bütün olarak muayenesine uygun düşmeyen ikiciliği önlemekte ve psikolojik bilimlere yeniden biraz umut aşılamaktadır.

NOTLAR

GİRİŞ

1. A. Ferran, "Introduction", C. Baudelaire, *Petits poèmes en prose* [*Paris Sıkıntısı*] içinde, 1869; Paris, Hachette, 1951.
2. C. Enjolet, *En danger de silence*, Paris, Robert Laffont, 1999, s. 9.
3. S. Vanistendael, *Clés pour devenir: la résilience*, Les Vendredis de Châteauvallon, Kasım 1998; BICE: Bureau international catholique de l'Enfance, *Les Cahiers du BICE*, Cenevre, 1996, s. 9.
4. H. Malot, *Sans famille* [*Kimsesiz Çocuk*], Paris, Hachette, 1933.
5. C. Dickens, *Oliver Twist*, 1838, Paris, Gallimard, 1982, s. 11 ve 14.
6. H. Juin, "Préface", L. Tolstoy, *Jeunesse, suivie de Souvenirs* içinde, Paris, Le Livre de poche, 1971, s. 13.
7. E.H. Erikson, *Enfance et société*, Neuchâtel-Paris, Delachauxet Niestlé, 1982, s. 237.
8. D. Lapierre, *La Cité de la joie*, Paris, Robert Laffont, 1985.
9. B. Rapp, "[Les] gamins de Bogota" hakkında kişisel yazışma, 1998.
10. D. Burlingham, A. Freud, *Infants Without Families*, Londra, George Allen, 1994; A. Freud, *Le Normal et le Pathologique chez l'enfant*, Paris, Gallimard, 1965 [Anna Freud, *Çocuklukta Normallik ve Patoloji*, çev. Ali Nihat Babaoğlu, Metis, 2000].
11. F. Dolto, *La Difficulté de vivre*, Paris, Carrère, 1987.
12. M. Rutter, "Psychosocial resilience and protective mechanisms" Jon Rolf, Ann Master, *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology* içinde, New York, Cambridge University Press, 1990.
13. S. Ionescu, M.-M. Jacquet, C. Lhote, *Les Mécanismes de défense. Théorie et clinique*, Paris, Nathan Université, 1997.
14. F. Billetdoux'dan alıntı, G. Roux, M. Laharie, *L'Humour. Histoire, culture et psychologie* içinde, Pau, Société internationale de psychologie de l'expression et de l'art-thérapie, 1998.
15. R. Benigni, V. Cerami, *La vie est belle*, Paris, Gallimard, "Folio" koleksiyonu, 1998, s. 251.

16. G. Perec, *Cantatrix Sopranica L. et autres écrits scientifiques*, Paris, Seuil, 1991 [G. Perec, *Cantatrix Sopranica L. ve diğer bilimsel yazılar*, çev. Alper Ünal, Sel Yayıncılık, 2015].
17. Dr. H. Münch, Auschwitz kampı hijyen enstitüsünün eski hekimi ile "Röportaj", *Der Spiegel, Le Patriote résistant* içinde, sayı 710, Aralık 1998, s. 5.
18. J. Derogy, *Une ligne de chance*, Paris, Fayard, 1998, s. 35.
19. A. Frank, *Journal* [*Anne Frank'ın Günlüğü*], 1947, özgün Hollandaca basımı: Vitgeverij, Amsterdam; Fransızca çeviri, Calmann-Lévy, 1950.
20. S. Freud, "L'humour" *L'Inquiétante Étrangeté et autres essais* içinde, 1927, Paris, Gallimard, 1985, s. 321–328.
21. J. Bowlby, "L'avènement de la psychiatrie développementale a sonné", *Devenir*, cilt IV, sayı 4, 1992, s. 7–31.
22. E.E. Werner'in sloganı, S. Wolin, R. Wolin, "Resilience among youth growing until substance-abusing families", *Pediatric Clinic American*, sayı 42, 1995, s. 415–429.
23. E.E. Werner, R.S. Smith, *Vulnerable but Invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*, New York, Mc Graw Hill, 1982.
24. N. Loutre Du Pasquier, *Le Devenir des enfants abandonnés*, Paris, PUF, 1981.
25. A. Dumaret, M. Coppel-Batsch, "Évolution à l'âge adulte d'enfants placés en famille d'accueil", *Psychiatrie de l'enfant*, sayı 2, 1996.
26. M. Duyme, "Les enfants abandonnés : rôle des familles adoptives et des assistantes maternelles", *Monographies françaises de psychologie*, CNRS, sayı 56, 1981.
27. J. Kaufman, E. Zigler, "Do abused children become abusive parents?", *American Journal of Ortho-Psychiatry*, sayı 52, Nisan 1987, s. 2.
28. P. Bourgois, "Résistance et autodestruction dans l'apartheid américain", *Actes de la recherche en sciences sociales*, sayı 120, Aralık 1997.
29. R. Robinson, "The present state of people who survived the Holocaust as children", *Acta Psychiatrica Scandinavia*, sayı 89, 1994, s. 242–245.
30. L. Azmentier, *Dictionnaire de la théorie et de l'histoire littéraires du XIXe siècle à nos jours*, Paris, Retz, 1986.
31. J. Laplanche, J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse*, Paris, PUF, 1973, s. 20.
32. A. Ughetto, "La 'morale' de l'oxymore dans *Les Fleurs du mal*", *Analyse et réflexion... Baudelaire, Spleen et Idéal*, Paris, Ellipses, 1984.
33. C. Baudelaire, "L'horloge", *Les Fleurs du mal*, [*Kötülük Çiçekleri*, "Çalar saat"], 1861.
34. G. Anthonioz-De Gaulle, *La Vie en face*, Belgesel, Arte, 1 Aralık 1998.
35. G. Anthonioz-De Gaulle, *La Traversée de la nuit*, Paris, Seuil, 1998.
36. V. Colin-Simard, "Entretien avec Geneviève Anthonioz-de Gaulle", *Elle*, sayı 2761, 30 Kasım 1998.
37. J. Semprun, *Adieu, vive clarté*, Paris, Gallimard, 1998, s. 92 [Jorge Semprun, *Hoşça Kal Güzel Aydınlık*, çev. Nedret T. Öztokat, E. Öztokat, Can Yay., 1996].
38. J. Genet, *Journal du voleur*, Paris, Gallimard, 1949, s. 14 [Jean Genet, *Hırsızın Günlüğü*, çev. Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları, 2021].

39. M. Lemay tarafından yapılan alıntı, Colloque de Châteauvallon, "Ces enfants qui tiennent le coup", 21 Haziran 1997.
40. C.F. Baddoura, "Traverser la guerre", Boris Cyrulnik yönetiminde, *Ces enfants qui tiennent le coup*, Revigny-sur-Ornain, Hommes et perspectives, 1998.
41. R. Coutanceau, *Journées UNESCO*, Ligue française pour la Santé mentale, 1997.
42. E. Hedlund, "L'expérience suédoise du traitement des agressions sexuelles. Quelles difficultés après vingt ans de travail?" *Le Viol : un crime, vivre après* içinde, Collectif féministe contre le viol, École nationale de la magistrature, 14 Ocak 1995, s. 43.
43. C. Koupernik, "Plaidoyer pour le cas unique", *Pour la recherche*, sayı 2, Mart 1998.
44. G.E. Vaillant, *The Wisdom of the Ego*, Harvard University Press, 1997.

1. BÖLÜM
BEKLENMEDİK UMUT

1. N. Auriat, "Les défaillances de la mémoire humaine", *Cahier INED*, PUF, sayı 136, 1996.
2. L. Bailly, *Les Catastrophes et leurs conséquences psychotraumatiques chez l'enfant*, Paris, ESF, 1996, s. 59.
3. E.M. Cioran, *Le Magazine littéraire*, sayı 327, Aralık 1994, s. 19.
4. Échelle d'ajustement social de Holmes et Rahe [Holmes ve Rahe Stres Ölçeği], C. André, F. Lelord, P. Légeron, *Le Stress* içinde, Toulouse, Privat, 1998, s. 22.
5. M. Laurent, *Je pense à vous*, Paris, Seuil, 1995.
6. C. Delbo, *Mesure de nos jours*, Minuit, 1971, s. 80–83.
7. S. Stewart, *Nous sommes restés des hommes*, Paris, Inter-Presse, 1950; Joyce Mac Dougall ile kişisel yazışma, Toulouse, 10 Ekim 1998.
8. Age.
9. B. Cyrulnik, "Les enfants sans lien", J. Aïn, *Errances* içinde, Paris, ÉRÈS, 1996, s. 30–46.
10. J.-P. Sartre, *Les Mots*, Paris, Gallimard, 1964, [Jean-Paul Sartre, *Sözcükler*, çev. Selahattin Hilav, Can Yayınları, 1997].
11. J. Bowlby, *Attachement et perte 3, La Perte, Tristesse et dépression*, Paris, PUF, 1996, s. 448.
12. G. Perec, *W ou le souvenir d'enfance*, Paris, Denoël, 1975, s. 41, [Georges Perec, *W Ya da Bir Çocukluk Hatırası*, çev. Sosi Dolanoğlu, Metis, 2016].
13. M. Toussignant, *Les Origines sociales et culturelles des troubles psychiques*, Paris, PUF, 1992, s. 225.
14. Y.S. Ben Porath, *Issues in the Psycho-Social Adjustment of Refugees*, Minnesota, National Institute of Mental Health, 1987.
15. M. Toussignant, agy, s. 228.
16. S. Freud, "Les psychonévroses de défense", *Névrose, psychose et perversion*, 1894, Paris, PUF, 1974, s. 1–14.

17. J.M. Berry, V. Kim, T. Minde, D. Mok, "Comparative Studies of acculturative stress", *International Migration Review*, sayı 21, 1987, s. 491–511.
18. M. Toussignant, agy, s. 233.
19. E. Canetti, *Masse et puissance*, Gallimard, 1966, yeniden basım, "Tel" koleksiyonu, s. 241, [Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çev. G. Aygen, Ayrıntı Yay., 2003].
20. Age.
21. N. Sutton, *Bruno Bettelheim*, Paris, Stock, 1995.
22. V. Grossman, *Vie et destin*, Lozan, L'Âge d'homme, 1980, s. 9, [Vasili Grossman, *Yaşam ve Yazgı*, çev. Ayşe Hasanoğlu, 2015].
23. E. Pewzner, *L'Homme coupable. La Folie et la Faute en Occident*, Odile Jacob, 1996.
24. D. Anzieu, *Le Moi-Peau*, Paris, Dunod, 1985, [Didier Anzieu, *Deri-Ben*, çev. Nesrin Demiryontan, Metis, 2008].
25. A. Haynal, "Les orphelins savent rebondir", Colloque Châteauvallon-Ollioules, *Ces enfants qui tiennent le coup*, Hommes et Perspectives, 1998, s. 49.
26. J.M. Porret, *Orphelinage et créativité*, tez, Cenevre, 1977.
27. A. Haynal, age, s. 50.
28. N. Boothby, "Children of war: Survival as a collective act", M. Mc Callin, *The Psychological Will-Being of Refugee Children* içinde, Cenevre, BICE, 1996.
29. N. Boothby, age.
30. R.L. Punamaki, "Psychological Reactions of Palestinians and Israëli Children Toward Violence", *Children in war: Proceeding of the Symposium at Siunto Baths*, Finlandiya, 1983.
31. M. Grappe, "Troubles psychiques post-traumatiques chez les enfants victimes de guerre; séquelles simples et formes cliniques graves", *La Revue française de psychiatrie et de psychologie médicale*, sayı 10, Eylül 1997, s. 38–43.
32. R. Sprengel, R. Fajrajzen, *The Psychological Educational and Social Adjustment of Refugee and Displaced Children in Europe*, Cenevre, UNESCO, 1952.
33. M. Grappe, agy, s. 40.
34. L. Morisseau, "Un aspect psychopathologique de la violence dans la guerre chez l'enfant : le clivage individuel et collectif dans les traumatismes dans le psychisme et la culture", B. Doray, C. Louzoun yönetiminde, *Les Traumatismes dans le psychisme et la culture* içinde, Paris, ÉRÈS, 1997, s. 185–189.
35. A. Freud, *L'Enfant dans la psychanalyse*, Paris, Gallimard, 1976.
36. M.-R. Moro, *Psychothérapie transculturelle des enfants de migrants*, Paris, Dunod, 1998, s. 93.
37. M.-R. Moro, "D'où viennent ces enfants si étranges ? Logiques de l'exposition dans la psychopathologie des enfants de migrants", *Nouvelle revue d'ethnopsychiatrie*, 1989, sayı 12.
38. M.-R. Moro, *Psychopathologie transculturelle des enfants de migrants*, agy, s. 174.
39. J. Semprun, *Bouillon de culture*, France 2, 6 Mart 1998, *Adieu, vive clarté* hakkında, agy.

40. Sénèque, A. Gianfrancesco, *La Lettre de la santé mentale* içinde, sayı 2, 1997.
41. Age.
42. P. Veyne, "De l'Empire romain à l'an mil", P. Ariès, G. Duby, *Histoire de la vie privée* içinde, 1985, cilt I, s. 29–30.
43. A. Burguière, "La famille, quelle histoire", *L'École des parents*, sayı 4, Nisan 1987.
44. J. Le Goff, *Urgences*, sayı 4, 1995, s. 228.
45. J.L. Flandrin, *Famille, parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Paris, Hachette, 1976, s. 220.
46. Y. Kniebihler, *Les pères aussi ont une histoire*, Paris, Hachette, 1987.
47. A. Bassitche, "L'évolution des relations familiales comme indicateur de changement social en Côte-d'Ivoire", *Bulletin de l'Association française de psychologie et de psychopathologie sociale*, Bahar 1991.
48. G. Langlois, "Les enfants et les parents d'abord", *Impact médecine*, sayı 30, Kasım 1998.
49. G. Vigarello, *Histoire du viol XVIe-XXe siècle*, Paris, Seuil, 1998.
50. C. Juliet, *L'Inattendu*, P.O.L., 1992.
51. P. Strauss, "Maltraitance : qui, pourquoi, comment?", *L'Enfance maltraitée*, Paris, Syros, 1996.
52. Lieutenant-colonel Masson, *Journées UNICEF*, La Garde (Var), 5 Kasım 1998.
53. T. Anatrella, *Vendredi de Châteauvallon*, 1995.
54. D. Baumann, *La Mémoire des oubliés*, Paris, Albin Michel, 1988.
55. P. Strauss, M. Manciaux, *L'Enfant maltraité*, Paris, Fleurus, 1993, s. 570–571.
56. S. Moscovici, *Chronique des années égarées*, Paris, Stock, 1997, s. 8.
57. R. Spitz, "Anaclitic depression", *Psychoanalytic Study of the Child*, New York, sayı 2, 1946, s. 313–342.
58. J. Laplanche, J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse*, Paris, PUF, 1967, s. 24.
59. Age.
60. M. Radke-Yarrow, T. Sherman, "Hard growing: children who survive", *Risk and protective factors in the development of psychopathology*, Cambridge University Press, 1990, s. 98.
61. Y. Michaud, "La violence. Une question de normes", *Sciences humaines*, sayı 89, Aralık 1998, s. 20–25.
62. G.E. Vaillant, C.O. Vaillant, "Natural history of male psychological health. A 45 years study of predictors of successfull aging", *American Journal of Psychiatry*, sayı 147, 1990, s. 31–37.
63. A. Brauner, F. Brauner, *Le Dessin de l'enfant dans la guerre*, Paris, Expansion scientifique française, 1991.
64. A. Freud, *Le Moi et les Mécanismes de défense*, Paris, PUF, 1936; yeniden basım 1993, [A. Freud, *Ben ve Savunma Mekanizmaları*, çev. Yeşim Erim, Metis, 2004].
65. J. Sandler, 1985, S. Ionescu, M.M. Jacquet, C. Lhote, *Les Mécanismes de défense* içinde, Paris, Nathan, 1997, s. 205.

66. C. Mignot, P. Strauss, *Étude du devenir à long terme d'une cohorte d'enfants maltraités dans leur première enfance*, Ministère de la Justice, AFIREM, 1991.
67. Age.
68. D. Burlingham, A. Freud, *Enfants sans famille*, 1948; Fransızca çevirisi, Paris, PUF, 1949.
69. M. Mead ve arkadaşları, *Groth and Culture*, New York, Putnam, 1948.
70. S. Lebovici, "À propos des effets lointains des séparations précoces", *Abstract Neuro-Psy*, sayı 145, Mart-Nisan 1996, s. 35.
71. H.G. Birch, J.D. Gussow, *Disadvantaged Children: Health, Nutrition and School Failure*, New York, Grune and Stratton, 1970.
72. L. Freden, *Aspects psychosociaux de la dépression*, Brüksel, Pierre Mardaga, 1982, s. 74-76.
73. G.W. Brown, T.O. Harris, A. Bifulco, "The long term effects of early loss of parent", M. Rutter, C.E. Izard, P.B. Reads (ed.), *Depression in Young People* içinde, New York, Guilford Press, 1986.
74. M. Rutter, "Psychosocial resilience and protective mechanisms", J. Rolf, A.S. Masten, *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology* içinde, Cambridge University Press, 1992, s. 193.
75. J.-L. Guettat yönetiminde, *Exploitation d'une enquête auprès d'une centaine d'adolescents sortis de l'IMPRO depuis dix ans*, Montpellier, L'Essor, 1980.
76. "Jeunes et premiers emplois", *Cahiers du Centre d'étude de l'emploi*, Paris, PUF, sayı 20, 1980.
77. D. Quinton, M. Rutter, C. Liddle, "Institutional reading, parental difficulties and marital support", *Psychological Medicine*, sayı 14, 1984, s. 107-124.
78. M. Rutter, "Psychosocial resilience and prospective mechanisms", *Risk and Prospective Factors in the Development Psychopathology* içinde, Cambridge University Press, 1992, s. 196.
79. M. Lani, "À la recherche... de la génération perdue", *Le Journal des psychologues*, Mart 1990.
80. M. Duyme, "Les enfants abandonnés : rôle des familles adoptives et des assistantes maternelles", *Monographies françaises de psychologie*, CNRS, sayı 56, 1981, s. 119.
81. Y. Lejeune, *Le Village d'enfants en France, 1946. Nouvelle formule enfance-assistance*, tez, Liège, Centre de formation sociale, 1946.
82. Age, s. 45-46 ve 49.
83. J. Meunier, *Les Gamins de Bogota*, Paris, Métailié, 1989.
84. J.-L. Quettat, "Pour une prise en charge réelle et réaliste", Montpellier, *L'Essor, ACDIF*, Aralık 1980.
85. Association des amis de la Commission centrale de l'enfance.
86. D. Baumann, *La Mémoire des oubliés. Grandir après Auschwitz*, Paris, Albin Michel, 1988, s. 21.

87. D. Baumann, age, s. 188–193, ve kişisel yazışmalar.
88. J. Jouglard, "Design drugs and addiction", A. Amin, P. Lapras, *3es journées méditerranéennes de toxicomanies* içinde, Toulon, Kasım 1998.

2. BÖLÜM:
MELANKOLİSİZ KARA GÜNEŞLER

1. C. Perrault, "Contes de ma mère l'Oye" (1697) *Il était une fois...* içinde, Paris, Flammarion, 1951.
2. J.-P. Sartre, *Les Mots*, agy.
3. I. Dinsen, H. Arendt, *La Condition de l'homme moderne* içinde, Paris, Calmann-Lévy, 1961, [Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 2003].
4. C. Chauchat, *L'Autobiographie*, Paris, Gallimard, "Lire" koleksiyonu, 1993, s. 20.
5. É. Zola, *Carnets d'enquêtes. Une ethnographie inédite en France*, Paris, Plon, 1986.
6. J.-L. Lahaye, *Cent familles*, Paris, Carrère, 1985.
7. S. Freud, *Cinq psychanalyses*, Paris, PUF, 1954, s. 8.
8. Barbara, *Il était un piano noir*, Paris, Fayard, 1998.
9. C. Rhodain, *Le Destin bousculé*, Paris, Robert Laffont, "Vécu" koleksiyonu, 1986.
10. C. Enjolet, *Princesse d'ailleurs*, Paris, Phébus, 1997.
11. J. Bowlby, *Attachement et perte, La perte*, cilt III, agy.
12. F. Abalan, M. Bourgeois, "Les conséquences neuropsychiques de la déportation", *Synapse*, sayı 119, 1995, s. 53.
13. P. Bruckner, *La Tentation de l'innocence*, Paris, Grasset, 1995.
14. A. Novac, *Les Beaux Jours de ma jeunesse*, Paris, Balland, 1992.
15. CCE (Commission centrale de l'enfance), *Sommes-nous les enfants d'Auschwitz?*, Paris, La Sorbonne, 7 Haziran 1998.
16. J.-P. Sartre, *Les Mots*, agy, s. 11.
17. G. Perec, *W ou le souvenir d'enfance*, agy, s. 31.
18. M. Leiris, *Vie et œuvre*, Paris, Gallimard, 1996.
19. G. Perec, *W ou le souvenir d'enfance*, agy.
20. D. Lebreton, *Passions du risque*, Paris, Metailié, 1991.
21. G. Perec, *W ou le souvenir d'enfance*, agy.
22. G. Perec, *Je me souviens*, Paris, Hachette, 1978.
23. J. Arès, *Le Fils favori*, Paris, Rocher, 1998.
24. L. Chill, B. Prins, M. Weber, J.L. Mc Gauh, *Nature*, sayı 371, 1994, s. 702–704, *Alzheimer actualités* içinde alıntılanmış, sayı 95, Ocak 1995.
25. L. Richard, *Nazisme et littérature*, Paris, François Maspero, 1971, s. 18.
26. A. Ziegler *Völkischer Beobachter* içinde, 14 Ocak 1937, L. Richard, age, s. 126.
27. É. Barnavi yönetiminde, *Histoire universelle des Juifs de la Genèse à la fin du XXe siècle*, Paris, Hachette, 1992.
28. Barbara, *Il était un piano noir*, agy, s. 31.

29. G. Vincent, "Guerres dites, guerres tues et l'énigme identitaire", P. Ariès, G. Duby, *Histoire de la vie privée* içinde, agy, cilt V, 1987, s. 211.
30. A. Finkielkraut, *La Mémoire vaine*, Paris, Gallimard, 1989.
31. C. Browning, *Des hommes ordinaires*, Paris, Les Belles Lettres, 1994.
32. R. Dulong, *Le Témoin oculaire*, Paris, EHESS, 1998, s. 47.
33. G. Namer, *Mémoire et société*, Paris, Méridien-Klincksiek, 1987, s. 143.
34. G. Vigarello, *Histoire du viol*, Paris, Seuil, 1998.
35. R. Cru, J. Norton, *Essai d'analyse et de critique des souvenirs des combattants édités en français de 1915 à 1928*, Paris, Les Étincelles, 1929; yeniden basım, *Témoins et témoignages*, Nancy, Presses universitaires de Nancy, 1994.
36. A. Prost, "De la Première Guerre mondiale à nos jours", P. Ariès, G. Duby, *Histoire de la vie privée* içinde, agy, cilt V, s. 211.
37. B. Poirot-Delpech, *Papon : un crime de bureau*, Paris, Stock, 1998.
38. M. Papon, *Le Monde de Léa*, TF1, 27 Kasım 1997.
39. P. Levi, R. Dulong, *Le Témoin oculaire* içinde alıntılanmış, EHESS, 1998, s. 112.
40. M. Lafont, *L'Extermination douce*, tez, Lyon, 1981.
41. A. Carrel, *L'Homme, cet inconnu*, Paris, Plon, 1935, s. 297 ve 405-414, [Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Ömer Durmaz, Hayat Yayınları, 2016].
42. C. Delbo, *Une connaissance inutile*, Paris, Minuit, 1970.
43. E. Loftus, K. Ketcham, *Le Syndrome des faux souvenirs*, Paris, Exergue, 1997.
44. Age, s. 23.
45. T. Nathan, *L'influence qui guérit*, Paris, Odile Jacob, 1994.
46. D. Bougnoux, *La Suggestion. Hypnose, influence, transe*, ChillyMazarin, Les Empêcheurs de penser en rond, 1991.
47. J.-L. Beauvois, *Traité de la servitude libérale*, Paris, Dunod, 1994.
48. Age.
49. Barbara, *Nantes*.
50. Associations américaines, *Survivors of Incest Anonymous, The courage to heal*.
51. A. Baddeley, *La Mémoire humaine. Théorie et pratique*, Presses universitaires de Grenoble, 1993, s. 443.
52. A.-R. Damasio, *L'Erreur de Descartes. La Raison des émotions*, Paris, Odile Jacob, 1995, "Poches Odile Jacob", 2000.
53. B. Cyrulnik, "La Transmission de pensée ou le comment de la parole", S. Santi, I. Guaïtella, C. Cavé, G. Konopczynski (ed.), *Oralité et gestualité, communication multimodale, interaction* içinde, Paris, L'Harmattan, 1998.
54. J. Cosnier, *Le Retour de Psyché, Critique des nouveaux fondements de la psychologie*, Paris, Desclée de Brouwer, 1998.
55. M. Soulé, B. Cyrulnik, *L'Intelligence avant la parole*, Paris, ESF, 1998.
56. B. de Boysson-Bardies, *Comment la parole vient aux enfants*, Paris, Odile Jacob, 1996.
57. D. Laplane, *La Pensée d'outre-mots*, Chilly-Mazarin, Les Empêcheurs de penser en rond, 1997.

58. S. Zlatine, "Praxis de l'aphasie : au moment de répondre", *Ornicar*, sayı 33, Nisan-Haziran 1985, s. 65-68.
59. S. Zlatine, age.
60. Y. Joanette, D. Lafond, A.R. Lecours, "L'aphasie de l'aphasique", J. Ponzio, D. Lafond, R. Degiovanni, Y. Joanette, *L'Aphasique* içinde, Québec, Édisem, Paris, Maloine, 1991, s. 23.
61. S. Zlatine, agy.
62. Age.
63. R. Char, *Dans l'atelier des poètes*, Paris, Gallimard, "Quarto" koleksiyonu, 1996, s. 23.
64. R.C. Schank, *Dynamic Memory: A Theory of Learning in Computers and People*, Cambridge University Press, 1982.
65. N. Abraham, M. Torok, *L'Écorce et le Noyau*, Paris, Flammarion, 1987.
66. P. Niemetzky, C. François, B. Cyrulnik, "Le secret sécrète, ou l'éclairage éthologique du secret", *Synapse*, sayı 120, Kasım 1995, s. 27-30.
67. "L'enfance mutilée de Niki de Saint Phalle", *Elle*, 7 Mart 1994.
68. S. Tisseron, "L'héritage insu", *Le Su et l'Insu*, Troisième rencontre CNRS-INA, Mart 1995.
69. Ruhsal miras teması şu eserlerde geliştirilmiştir: N. Abraham, M. Torok, *L'Écorce et le Noyau*, agy S. Tisseron, *La Honte. Psychanalyse d'un lien social*, Paris, Dunod, 1992. C. Nachin, *Les Fantômes de l'âme*, Paris, L'Harmattan, 1993.
70. S. Tisseron, "L'héritage insu: les secrets de famille", *Communications-Générations et filiations*, sayı 59, Seuil, s. 231 ve 236.
71. J. Altounian, *Ouvrez-moi seulement les chemins de l'Arménie. Un génocide aux déserts de l'inconscient*, Paris, Les Belles Lettres, 1990.
72. P. Vidal-Naquet, "Préface", D.G. Chalian, *Tribunal permanent des peuples. Le Génocide des Arméniens* içinde, Paris, Flammarion, 1984.
73. N. Hefter, *Si tu t'en sors... Auschwitz 1944-1945*, Paris, La Découverte, 1992.
74. Tanıklık, "Sommes-nous les enfants d'Auschwitz?" Commission centrale de l'enfance, Paris, La Sorbonne, 7 Haziran 1998.
75. R. De Beaurepaire, "Les mémoires traumatiques de Rachel Yehuda", *Dépression*, sayı 10, Ocak/Şubat 1998.
76. Age.
77. R. Yehuda, "Low urinary cortisol excretion in holocaust survivors with post traumatic stress disorder", *American Journal of Psychiatry*, sayı 152, 1995, s. 982-986.
78. P. Legendre, *L'Inestimable Objet de la transmission*, Paris, Fayard, 1985.
79. J.D. Bremmer, "MRN: based measurement of hippocampal volume in patients with combat-related post-traumatic stress disorder", *American Journal of Psychiatry*, sayı 152, 1995, s. 973-981.
80. A. Soljenitsyne, *L'Archipel du goulag*, Paris, Seuil, 1974, s. 110, [Aleksander Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, çev. Selim Taygan, Nebioğlu Yayınevi, 1974].

81. Michel del Castillo ile röportaj, "Dimanche en roue libre", France-Inter, 18 Ekim 1998.
82. G. Orwell, *La Ferme des animaux* [*Hayvan Çiftliği*], 1945; Paris, Champ libre, 1981.
83. H. Le Bras, *Le Démon des origines*, La Tour d'Aigues, l'Aube, 1998.
84. D. Bisson, É. De Schonen, *L'Enfant derrière la porte*, Paris, Grasset, 1993, s. 53-54 ve 66.
85. H. Van Cijseghem, "Réflexions sur la révélation et la rétractation", *Secret maintenu, secret dévoilé* içinde, Paris, Karthala, 1994, s. 307-312.
86. Age.
87. L. Salvayre, *La Compagnie des spectres*, Paris, P.O.L., 1997, *Bouillon de culture*, France 2, 5 Eylül 1997.
88. M. Lemay, *La Gestion des paradoxes, Secret maintenu, secret dévoilé*, agy, s. 414-415.
89. M. Toussignant, *Les Origines sociales et culturelles des troubles psychologiques*, Paris, PUF, 1992.
90. G.W. Brown, T. Harris, *Depression in Life Events and Illness*, New York, Guilford, 1988.
91. J.A. Flaherty, R. Kohn, I. Levay, S. Birz, *Comprehensive Psychiatry*, New York, cilt 29, sayı 26, 1988.
92. V. Last, H. Klein, "Impact de l'Holocauste : transmission aux enfants du vécu des parents", *L'Évolution psychiatrique*, sayı 462, 1981, s. 373-388.
93. N. Zajde, *Souffle sur tous ces morts*, 1997, Paris, Odile Jacob.
94. N. Monbet, ONG *Santé-Sud*, Marsilya, 1998. F. Sironi, Association Primo Levi, Paris.
95. S. Freud, *Essais de psychanalyse appliquée*, Paris, Gallimard, 1933.
96. A. Haynal, *Dépression et créativité. Le Sens du désespoir*, Lyon, Cesura, 1987.
97. Age.
98. S. Freud, *Métapsychologie*, 1915; Paris, Gallimard, 1952, [Sigmund Freud, *Metapsikoloji*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2000].
99. J. Bruner, *Car la culture donne force à l'esprit*, Paris, Eshel, 1991, s. 63.
100. J.-P. Sartre, *Saint Genet, comédien et martyr*, Paris, Gallimard, 1952.
101. A. Finkelkraut, *L'Humanité perdue. Essai sur le XXe siècle*, Paris, Seuil, 1997, s. 112.
102. A. Soljenitsyne, "Discours de Stockholm", *Les Droits de l'écrivain*, Paris, Le Seuil, 1997, s. 108.
103. M. Soulé, "Le secret de Polichinelle", *Secret maintenu, secret dévoilé* içinde, agy, s. 109-124.
104. E. Wiesel, *Tous les fleuves vont à la mer*, mémoires I, Paris, Seuil, 1994.
105. G. Perec, *W ou le souvenir d'enfant*, agy, s. 58.
106. M. Weill, "Le blues des femmes de lettres", *Abstract Neuro-Psy*, sayı 130, 15-30 Nisan 1995.
107. A.M. Ludwig, "Mental illness and creative activity in female writers", *American Journal of Psychiatry*, sayı 151, 1994, s. 1650-1656.

108. R. de Chateaubriand, *Mémoires d'outre-tombe*; Talleyrand, *Correspondance*, Y.C. Blanchon, "Les états dépressifs de l'enfance", *Abstract Neuro-Psy* içinde, sayı 174, 30 Kasım-15 Ocak 1997.
109. C. Miollan, "Quand l'enfant abandonnique crée", *Le Journal des psychologues*, sayı 95, 1992, s. 50.
110. S. Ionescu, M.M. Jacquet, C. Lhote, *Les Mécanismes de défense. Théorie et clinique*, Paris, Nathan, 1997, s. 249.
111. G. Bachelard, *La Poétique de la rêverie*, Paris, PUF, 1960, [G. Bachelard, *Düşlemenin Poetikası*, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, 2012].
112. R. Queneau, Exergue, G. Perec, *W ou le souvenir d'enfance* içinde, agy.
113. P. Watzlawick, *Faites vous-mêmes votre malheur*, Paris, Seuil, 1984, [P. Watzlawick, *Mutsuzluk Kılavuzu*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, 1993]
114. C. Burgelin, *Les Parties de dominos chez M. Lefèvre. Perec avec Freud. Perec contre Freud*, Paris, Circé, 1996, s. 64.
115. G. Perec, *W ou le souvenir d'enfance*, agy, s. 10 ve s. 59.

SONUÇ

1. Cioran, *Œuvres*, Quarto-Paris, Gallimard, 1995, s. 47.
2. G. Fischer, *Le Ressort invisible. Vivre l'extrême*, Paris, Le Seuil, 1994, s. 269.
3. A. Bloom, S. Vanistendael, *La Résilience ou le réalisme de l'espérance*, Cenevre, BICE, 1996, s. 17.

KAYNAKÇA

Abalan F., Bourgeois M., "Les conséquences neuropsychiques de la déportation", *Synapse*, 119, 1995.

Abraham N., Torok M., *L'Écorce et le Noyau*, Paris, Flammarion, 1987.

Anatrella T., "Incestes", *Vendredi de Châteauvallon* Konferansı, 1995.

André C., Lelord F., Légeron P., *Le Stress*, Paris, Privat, 1998.

Anzieu D., *Le Moi-Peau*, Paris, Dunod, 1985 [Didier Anzieu, *Deri-Ben*, çev. Nesrin Demiryontan, Metis, 2008].

Arendt H., *La Condition de l'Homme moderne*, Paris, Calmann-Lévy, 1961 [Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 2003].

Auriat N., "Les défaillances de la mémoire humaine", *Cahier INED*, sayı 136, 1996.

Baddeley A., *La Mémoire humaine. Théorie et pratique*, Paris, Presses universitaires de Grenoble, 1993.

Baddoura C.F., "Traverser la guerre", Cyrulnik B. yönetiminde, *Ces enfants qui tiennent le coup* içinde, Paris, Hommes et perspectives, 1998.

Bailly L., *Les Catastrophes et leurs conséquences psychotraumatiques chez l'enfant*, Paris, ESF, 1996.

Bassitche A., "L'évolution des relations familiales comme indicateur de changement social en Côte-d'Ivoire", *Bulletin de l'Association française de Psychologie et de Psychopathologie sociale*, Bahar 1991.

Baumann D., *La Mémoire des oubliés*, Paris, Albin Michel, 1988.

Beaurepaire R. de, "Les mémoires traumatiques de Rachel Yehuda", *Dépression*, 10, Ocak/Şubat 1998.

Beauvois J.L., *Traité de la servitude libérale*, Paris, Dunod, 1994.

Ben-Porath Y.S., *Issues in the psycho-social adjustment of refugees*, Minnesota, National Institute of Mental Health, 1987.

Benigni R., Cerami V., *La vie est belle*, Paris, Gallimard, "Folio" koleksiyonu, 1998.

Berry J.M., Kim V., Minde T., Mok D., "Comparative Studies of acculturative stress", *International Migration Review*, 21, 1987.

Billetdoux F., Roux G., Laharie M., *L'humour – Histoire, culture et psychologie* içinde, Pau, Société internationale de Psychopathologie de l'Expression et de l'Art-Thérapie, 1998.

Birch H.G., Gussow J.D., *Disadvantaged Children: Health, Nutrition and School Failure*, New York, Grune and Stratton, 1970.

Blanchon Y.C., "Les états dépressifs de l'enfance", *Abstract Neuro-Psy*, 174, 30 Kasım-15 Aralık 1997.

Bloom A., Vanistendael V., *La Résilience ou le réalisme de l'espérance*, Cenevre, BICE (Bureau international catholique de l'Enfance), 1996.

Boothby N., "Children of war : Survival as a Collective Act", Mccallin M., *The Psychological Will-Being of Refugee Children* ICCB içinde, Cenevre, BICE, 1996.

Bougnoux D., "La suggestion. Hypnose, influence, transe", *Colloque de Cerisy*, Le Plessis-Robinson, Les Empêcheurs de penser en rond, 1991.

Bourgois P., "Résistance et autodestruction dans l'apartheid américain", *Actes de la recherche en Sciences sociales*, 120, Aralık 1997.

—, "La perte - Tristesse et dépression", *Attachement et perte*, c. III, Paris, PUF, 1984.

Bowlby J., "L'avènement de la psychiatrie développementale a sonné", *Devenir*, cilt IV, sayı 4, 1992.

Boysson-Bardies B. de, *Comment la parole vient aux enfants*, Paris, Odile Jacob, 1996.

Brauner A., Brauner F., *Le Dessin de l'enfant dans la guerre*, Paris, Expansion scientifique française, 1991.

Bremmer J.D., "MRN: based measurement of hippocampal volume in patients with combat-related post-traumatic stress disorder", *Am. J. Psychiatry*, 152, 1995.

Brown G.W., Harris T., *Depression in Life Events and Illness*, New York, Guilford Press, 1988.

—, Harris T.O., Bifulco A., "The long term effects of early loss of parent", Rutter M., Izard C.E., Reads P.B. (ed.), *Depression in Young People* içinde, New York, Guilford Press, 1986.

Browning C.R., *Des hommes ordinaires*, Paris, Les Belles Lettres, 1994 [Christopher R. Browning, *Sıradan Adamlar: 101. Yedek Polis Taburu ve Polonya'da Nihai Çözüm*, çev. Hilal Kara ve Ali Açıkgöz, Heretik, 2019].

Bruner J., *Car la culture donne force à l'esprit*, Paris, Eshel, 1991, s. 63.

Burgelin C., *Les Parties de dominos chez Monsieur Lefèvre. Pérec avec Freud. Pérec contre Freud*, Circé, 1996.

Burlingham D., Freud A., *Enfants sans famille*, Paris, PUF, 1949.

Canetti E., *Masse et puissance*, Paris, Gallimard, 1966 [Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşan Aygen, Ayrıntı Yayınları, 2003].

Carrel A., *L'Homme, cet inconnu*, Paris, Plon, 1935 [Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Ömer Durmaz, Hayat Yayınları, 2016].

Cosnier J., *Le Retour de Psyché. Critique des nouveaux fondements de la psychologie*, Paris, Desclée de Brouwer, 1998.

Coutanceau R., *Journées UNESCO*, Paris, Ligue française pour la Santé mentale, 1997.
Cru R., Norton J., *Essai d'analyse et de critique des souvenirs des combattants édités en français de 1915 à 1928*, Paris, Éd. Les Étincelles, 1929. Yeniden basım *Témoins et témoignages*, Nancy, Presses universitaires de Nancy, 1994.
Cyrulnik B., "Les enfants sans lien", Aïn J., *Errances* içinde, Toulouse, Eres, 1996.
—, "La transmission de pensée, ou le comment de la parole", Santi S., Guaïtella I., Cavé C., Konopczynski G. (ed.), *Oralité et gestualité, communication multimodale, interaction* içinde, Paris, L'Harmattan, 1998.
Damasio A.R., *L'Erreur de Descartes. La raison des émotions*, Paris, Odile Jacob, 1995, "Poches Odile Jacob", 2000 [Antonio Damasio, *Descartes'ın Yanılgısı*, Odtü Yayıncılık, 2021].
Dolto F., *La Difficulté de vivre*, Paris, Carrère, 1987.
Dulong R., *Le Témoin oculaire*, École des hautes Études en Sciences sociales, 1998.
Dumaret A., Coppel-Batsch M., "Évolution à l'âge adulte d'enfants placés en famille d'accueil", *Psychiatrie de l'enfant*, 2, 1996.
Duyme M., "Les enfants abandonnés : rôle des familles adoptives et des assistantes maternelles", Monographie française de Psychologie, Paris, *Éditions du CNRS*, 56, 1981.
Enjolet C., *En danger de silence*, Paris, Robert Laffont, 1999.
—, *Princesse d'ailleurs*, Paris, Phébus, 1997.
Ericson E.H., *Enfance et société*, Neuchâtel, Delachaux et Niestlé, 1982.
Flaherty J.A., Kohn R., Levay I., Birz S., *Comprehensive Psychiatry*, New York, cilt 29, sayı 26, 1988.
Freden L., *Aspects psychosociaux de la dépression*, Bruxelles, Pierre Mardaga, 1982.
Freud A., *L'Enfant dans la psychanalyse*, Paris, Gallimard, 1976.
—, *Le moi et les mécanismes de défense*, Paris, PUF, (1936) 1993 [Anna Freud, *Ben ve Savunma Mekanizmaları*, çev. Yeşim Erim, Metis, 2004].
—, *Le Normal et le Pathologique chez l'enfant*, Paris, Gallimard, 1965 [A. Freud, *Çocuklukta Normallik ve Patoloji*, çev. Ali Nihat Babaoğlu, Metis, 2000].
Freud S., *"Dora"; Cinq psychanalyses*, Paris, PUF, 1954 [S. Freud, *Dora, Bir Histeri Vakası Analizinden Parçalar*, çev. Şeyda Öztürk, İş Bankası Kültür Yayınları, 2022].
—, "L'humour", *L'Inquiétante Étrangeté et autres essais*, 1927, Paris, Gallimard, 1985.
—, "Les psychonévroses de défense", *Névrose, psychose et perversion*, Paris, PUF, 1974.
—, *Essais de psychanalyse appliquée*, Paris, Gallimard, 1933.
—, *Métapsychologie*, Paris, Gallimard, 1952 [Sigmund Freud, *Metapsikoloji*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2000].
Grappe M., "Troubles psychiques post-traumatiques chez les enfants victimes de guerre ; séquelles simples et formes cliniques graves", *La Revue française de Psychiatrie et de Psychologie médicale*, sayı 10, Eylül 1997.
Grossman V., *Vie et destin*. Lausanne, L'Âge d'Homme, 1980 [Vasili Grossman, *Yaşam ve Yazgı*, çev. Ayşe Hasanoğlu, Can Yayınları, 2015].

Guettat J.-L. (yön.), *Pour une prise en charge réelle et réaliste*, L'Essor, ACDIP, Montpellier, Aralık 1980.

Haynal A. "Les orphelins savent rebondir", Colloque Châteauvallon-Ollioules "Ces enfants qui tiennent le coup", Revigny-sur-Ornain, Hommes et Perspectives, 1998.

—, *Dépression et créativité. Le sens du désespoir*, Lyon, Cesura, 1987.

Hedlund E., "L'expérience suédoise du traitement des agressions sexuelles. Quelles difficultés après 20 ans de travail ?", *Le Viol : un crime, vivre après* içinde, Collectif féministe contre le viol, École nationale de la Magistrature, 14 Ocak 1995.

Hefter N., *Si tu t'en sors... Auschwitz 1944-1945*, Paris, La Découverte, 1992.

Ionescu S., Jacquet M.M., Lhote C., *Les Mécanismes de défense. Théorie et clinique*, Paris, Nathan, 1997.

Joanette Y., Lafond D., Lecours A.R., "L'aphasie de l'aphasique", Ponzio J., Lafond D., Degiovanni R., Joanette Y., *L'Aphasique* içinde, Québec, Edisem, Paris, Maloine, 1991.

Jouglard J., "*Design drugs and addiction*", Amin A., Lapras P., *3es Journées méditerranéennes de toxicomanies* içinde, Toulon, Kasım 1998.

Kaufman J., Zigler E., "Do abused children become abusive parents?", *American Journal of ortho-psychiatry*, 52, Nisan 1987.

Koupernik C., "Plaidoyer pour le cas unique", *Pour la recherche*, 2, Mart 1998.

Lafont M., *L'Extermination douce*, tıpta uzmanlık tezi, Lyon, 1981.

Langlois G., "Les enfants et les parents d'abord", *Impact médecine*, 30, Kasım 1998.

Lani M., "À la recherche... de la génération perdue", *Le Journal des Psychologues*, Mart 1990.

Laplanche J., Pontalis J.-B., *Vocabulaire de la psychanalyse*, Paris, PUF, 1973.

Laplane D., *La Pensée d'outre-mots*, Le Plessis-Robinson, Les Empêcheurs de penser en rond, 1997.

Last V., Klein H., "Impact de l'Holocauste : transmission aux enfants du vécu des parents", *L'Évolution psychiatrique*, 462, 1981.

Lebovici S., "À propos des effets lointains des séparations précoces", *Abstract Neuro-Psy*, 145, Mart-Nisan 1996.

Lebreton D., *Passions du risque*, Paris, Metailié, 1991.

Legendre P., *L'Inestimable Objet de la transmission*, Paris, Fayard, 1985.

Lejeune Y., *Le Village d'Enfants en France, 1946, Nouvelle formule Enfance-Assistance.* tez, Liège, Centre de Formation sociale, 1946.

Lemay M., "La gestion des paradoxes", *Secret maintenu, secret dévoilé*, Paris, Karthala, 1994.

Loftus E., Ketcham K., *Le Syndrome des faux souvenirs*, Paris, Exergue, 1997.

Loutre Du Pasquier N., *Le Devenir des enfants abandonnés*, Paris, PUF, 1981.

Ludwig A.M., "Mental illness and creative activity in female writers", *Am. J. Psychiatry*, 151, 1994.

Meunier J., *Les Gamins de Bogota*, Paris, Métailié, 1989.

Michaud Y., "La violence. Une question de normes", *Sciences humaines*, 89, Aralık 1998.

Mignot C., Strauss P., *Étude du devenir à long terme d'une cohorte d'enfants maltraités dans leur première enfance*, Ministère de la Justice, AFIREM, 1991.

Miollan C., "Quand l'enfant abandonnique crée", *Le Journal des psychologues*, 95, 1992.

Morisseau L., "Un aspect psychopathologique de la violence dans la guerre chez l'enfant : le clivage individuel et collectif dans les traumatismes dans le psychisme et la culture", Doray B., Louzoun C. yönetiminde, *Les Traumatismes dans le psychisme et la culture* içinde, Toulouse, Eres, 1997.

Moro M.-R., "D'où viennent ces enfants si étranges ? Logiques de l'exposition dans la psychopathologie des enfants de migrants", *Nouvelle revue d'ethnopsychiatrie*, 12, 1989.

—, *Psychothérapie transculturelle des enfants de migrants*, Paris, Dunod, 1998.

Nachin C., *Les Fantômes de l'âme*, Paris, L'Harmattan, 1993.

Namer G., *Mémoire et société*, Méridien, Paris, Klincksiek, 1987.

Nathan T., *L'Influence qui guérit*, Paris, Odile Jacob, 1994.

Niemetzky P., François C., Cyrulnik B., "Le secret sécrète, ou l'éclairage éthologique du secret", *Synapse*, 120, Kasım 1995.

Pewzner E., *L'Homme coupable. La folie et la faute en Occident*, Paris, Odile Jacob, 1996.

Porret J.M., *Orphelinage et créativité*, tez, Cenevre, 1977.

Prost A., "De la Première Guerre mondiale à nos jours", Ariès P., Duby G., *Histoire de la vie privée* içinde, V, Paris, Seuil, 1987.

Punamaki R.L., "Psychological Reactions of Palestinians and Israëli Children Toward Violence", *Children in War: Proceeding of the Symposium at Siunto Baths* içinde, Finlandiya, 1983.

Quinton D., Rutter M., Liddle C., "Institutional rearing, parental difficulties and marital support", *Psychological Medecine*, 14, 1984.

Radke-Yarrow M., Sherman T., "Hard growing : children who survive", *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology*, New York, Cambridge University Press, 1990.

Robinson R., "The present state of people who survived the Holocaust as children", *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 89, 1994.

Rutter M., "Psychosocial resilience and protective mechanisms", Rolf J., Masten A.S., *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology* içinde, New York, Cambridge University Press, 1992.

Sandler J., 1985, Ionescu S., Jacquet M.M., Lhote C., *Les Mécanismes de défense* içinde, Paris, Nathan, 1997.

Soulé M., "Le secret de Polichinelle", *Secret maintenu, secret dévoilé*, Paris, Karthala, 1994.

Soulé M., Cyrulnik B., *L'Intelligence avant la parole*, Paris, ESF, 1998.

Spitz R., "Anaclitic depression", *Psychoanalytic Study of the Child*, New York, 2, 1946.
Sprengel R., Fajrajzen S., *The Psychological Educational and Social Adjustment of Refugee and Displaced Children in Europe*, Cenevre, UNESCO, 1987.
Strauss P., "Maltraitance : qui, pourquoi, comment ?", *L'Enfance maltraitée* içinde, Paris, Syros, 1996.
—, Manciaux M., *L'Enfant maltraité*, Paris, Fleurus, 1993.
Tisseron S., "L'héritage insu : les secrets de famille", *Communications-Générations et filiations*, Paris, Seuil, 59, 1994.
—, *La Honte. Psychanalyse d'un lien social*, Paris, Dunod, 1992.
Toussignant M., *Les Origines sociales et culturelles des troubles psychologiques*, Paris, PUF, 1992.
Vaillant G.E., *The Wisdom of the Ego*, Harvard University Press, 1997.
—, Vaillant G.O., "Natural History of male psychological health. A 45 years study of predictors of successfull aging", *Am. J. Psychiatry*, 147, 1990.
Van Ci Jseghem H. "Réflexions sur la révélation et la rétractation", *Secret maintenu, secret dévoilé*, Karthala, 1994.
Vanistendael S., "Clés pour devenir : la résilience", Les Vendredis de Châteauvallon, Kasım 1998. BICE, Cenevre, 1996.
Vigarello G., *Histoire du viol XVIe-XXe siècle*, Paris, Seuil, 1998.
Vincent G., "Guerres dites, guerres tues et l'énigme identitaire", Ariès P., Duby G., *Histoire de la vie privée* içinde, Paris, Seuil, cilt V, 1987.
Weill M., "Le blues des femmes de lettres", *Abstract Neuro-Psy*, 130, 15-30 Nisan 1995.
Werner E.E., Smith S., *Vulnerable but Invincible*, New York, Mc Graw Hill, 1982.
Wolin S., Wolin R., "Resilience among youth growing until substance-abusing families", *Pediat. Clin. Morth. Am.*, 42, 1995.
Yehuda R., "Low Urinary cortisol excretion in holocaust survivors with post traumatic stress disorder", *Am. J. Psychiatry*, 152, 1995.
Zajde N., *Enfants de survivants*, Paris, Odile Jacob, "Opus" koleksiyonu, 1995.
Zlatine S., "Praxis de l'aphasie au moment de répondre", *Ornicar*, 33, Nisan-Haziran 1985.

"Yaralarınızı ne yapacaksınız? Onlara boyun eğerek, yardımınıza koşanların vicdanlarını rahatlatacak bir kurban kariyeri mi yapacaksınız? Size saldıranlarda ya da yardım etmeyi reddedenlerde suçluluk uyandırmak üzere acılarınızı ortaya dökerek öç mü alacaksınız? Trajedinizi güç elde etme aracı olarak kullanacak bir ideolojinin hizmetine mi gireceksiniz? Bir gülümsemenin maskesi ardına saklanıp da gizlice acı mı çekeceksiniz? Yoksa yaralarınızla savaşıp her şeye karşın insan olmayı başarabilmek için kişiliğinizin sağlıklı yanını güçlendirmeye mi çalışacaksınız?"

İnsanın başına gelen her türlü felaketin onda büyük bir dönüşüm yarattığı fikrinden yola çıkarak dayanıklılık kavramını anlamaya odaklanan Cyrulnik, *Şahane Bir Mutsuzluk*'ta ruhsal dayanıklılık üzerine eğiliyor.

Cyrulnik insanların savaş, kıtlık veya istismar gibi ezici deneyimlerle nasıl başa çıktığını, ruhu en büyük yaraları almış olanların, içlerinde nasıl yepyeni bir yaşam felsefesi geliştirdiğini; saldırganı daha iyi anlamaya çalışıp ardından, da benliklerinin sağlıklı kısmını keşfetmeye nasıl yol aldığını kendi danışanlarından örneklerle tartışıyor.

monografiyayinlari.com

978-605-70963-5-7

